

Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

Гістарычны факультэт

Кафедра гісторыі Беларусі

УЗГОДНЕНА

Загадчык кафедры

А.Р.Яшчанка

26.04 2017 г.

Старшыня метадычнага савета факультэта

У.А.Ганчар

28.04 2017 г.

УЗГОДНЕНА

Дэкан факультэта

М.М.Мязга

15.08 2017 г.

ВУЧЭБНА МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

ЭТНАГРАФІЯ ГАРАДОЎ БЕЛАРУСІ Ў 19 –ПАЧАТКУ 20 СТ.

для спецыяльнасці (напрамку спецыяльнасці)

1-21 03 01 «Гісторыя (па накірунках)»

1-21 03 01-01 Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)»

Складальнік: загадчык кафедры гісторыі Беларусі, к.г.н., дацэнт
А.Р. Яшчанка .

Разгледжана і зацверджана на
пасяджэнні кафедры
гісторыі Беларусі

26.04 2017 г.
пратакол № 11

Разгледжана і зацверджана
на пасяджэнні навукова-метадычнага
савета ўніверсітэта

15.08 2017 г.
пратакол № 4

ЗМЕСТ

1. Тлумачальная запіска	4
2. Тэарэтычны раздзел	6
2.1. Канспекты лекцый па вучэбнай дысцыпліне «Этнаграфія гарадоў Беларусі ў 19 – пачатку 20 ст.»	6
3. Практычны раздзел	72
3.1. Планы практычных заняткаў па дысцыпліне	72
4. Раздзел кантроля ведаў	78
4.1. Пытанні на экзамен па дысцыпліне	78
4.2. Тэставыя заданні па дысцыпліне	79
5. Дапаможны раздзел	84
5.1. Вучэбная праграма па дысцыпліне (з вучэбна-метадычнай картай дысцыпліны)	84
6. Інфармацыйна-метадычная частка	101

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Дысцыпліна «Этнаграфія гарадоў Беларусі ў 19 – пачатку 20 стагоддзя» займае важнае месца ў адукацыйным працэсе пры падрыхтоўцы студэнтаў па спецыяльнасці «Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)». Значнасць выкладання дадзенай дысцыпліны абумоўлена неабходнасцю азнаямлення будучых спецыялістаў-гісторыкаў з гісторыяй культурных здабыткаў гараджан Беларусі ў матэрыяльнай, сацыяльнай і духоўнай сферы, з працэсам фарміравання культурных каштоўнасцей гарадскіх жыхарошў, з заканамернасцямі пераўтварэнняў гарадской прасторы. Узмацненне ролі гарадоў у свеце і Еўропе, у прыватнасці, цягне за сабой лагічнасць тлумачэння культурна-бытавых працэсаў у гарадах на фоне еўрапейскага ландшафту, што таксама абумоўлівае актуальнасць вывучэння дысцыпліны. Надзвычай важкі аргумент для далучэння да матэрыялаў па названай дысцыпліне – магчымасць даведацца пра гісторыю штодзённасці гараджан, этнічны і канфесійны аспекты гісторыі гарадоў Беларусі. Студэнты павінны звярнуцца да гісторыі і культуры як буйных губернскіх, так і малых павятовых гарадоў, да працэсаў ўваходжання тэхнічных новаўвядзін у гарадское асяроддзе, да побытавай культуры асобных полаўзроставаў і канфесійных груп гараджан. Навучэнцы больш грунтоўна засвойваюць вялікі спектр розных паняццяў і тэрмінаў, што ўзбагачае іх прафесійны багаж.

Электронны вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне «Этнаграфія гарадоў Беларусі ў 19 – пачатку 20 стагоддзя» прадвызначаны для студэнтаў 3 курса спецыяльнасці «Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)». Ён распрацаваны з улікам спецыфікі падрыхтоўкі будучых спецыялістаў дадзенага профіля і накіраваны на эфектыўнае выкарыстанне атрыманых ведаў у далейшай педагагічнай дзейнасці у школе.

Электронны вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне «Этнаграфія гарадоў Беларусі ў 19 – пачатку 20 стагоддзя» складаецца з шэрагу лагічна ўзаемазвязаных элементаў, ён змяшчае шырокі спектр матэрыялаў вучэбна-метадычнага характару, накіраваных на паглыбленне базавых ведаў па гісторыі гарадоў Беларусі новага часу і культурных здабыткаў гарадскога насельніцтва. Выкарыстанне ўсіх яго структурных частак дазволіць здзяйсняць эфектыўнае і выніковае выкладанне і забяспечваць якаснае засваенне ведаў. Комплекс мае відавочную практыкаарыентаваную накіраванасць, паколькі ў працэсе яго вывучэння студэнты авалодваюць вучэбнымі ўменнямі і навыкамі па інтэрпрэтацыі рэчыўных помнікаў гарадской культуры, а таксама навучаюцца выкарыстанню розных гісторыка-культурных матэрыялаў пры падрыхтоўцы ўрокаў гісторыі. Істотнае значэнне адведзена разнастайным магчымасцям самастойнай працы будучых спецыялістаў-гісторыкаў.

Неабходна падкрэсліць, што дысцыпліна цалкам распрацавана на падставе новых арыгінальных матэрыялаў, вынайздзеных аўтарам у архівах, фондах рэдкай кнігі і перыёдыкі 19 – пачатку 20 стагоддзяў Беларусі і замежжа. Большасць гэтых матэрыялаў упершыню ўведзены ў навуковы зварот. Дысцыпліна заснавана на аўтарскіх распрацоўках гарадской культуры, шматлікіх публікацыях, у тым ліку манаграфічнага характару. Студэнты вывучаюць не толькі агульныя заканамернасці урбанізацыйных працэсаў на Беларусі, але і дэталізуюць для сябе мясцовыя традыцыі, якія склаліся ў канкрэтных гарадскіх асяродках. Электронны вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне «Этнаграфія гарадоў Беларусі ў 19 – пачатку 20 стагоддзя» каштоўны тым, што раскрывае своеасаблівасці культурных дасягненняў асобных сацыяльных колаў грамадства, этнаканфесійных груп, дазваляе ахарактарызаваць штодзённасць дзяцей і жанчын у горадзе, святочную культуру гарадскіх жыхароў, хатні побыт, сферу баўлення вольнага часу.

Пагрузэнне ў свет гарадской этнаграфіі прыкметна ўплывае на фарміраванне высокіх маральна-этычных якасцей студэнтаў, на фарміраванне ў іх павагі да свайго мінулага, паколькі дысцыпліны грунтаецца на шматлікіх прыкладах з гісторыі мастацтва, кразнаўчых звестках.

2 ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

2.1 Канспекты лекцый па дысцыпліне

Лекцыя 1 Прадмет і задачы дысцыпліны. Паняцці «горад» і «гарадская культура»

Ключавыя паняцці: горад, культура, гарадская культура, гарадское насельніцтва Беларусі, гарадскі лад жыцця.

План:

- 1 Прадмет дысцыпліны. Мэта і задачы, змест.
- 2 Паняцце горад, гарадская культура.
- 3 Значнасць этнаграфічных даследаванняў гарадскога насельніцтва.

Канспект лекцыі:

1 Гарадская цывілізацыя як антыпод сельскай існавала ўжо на схіле эпохі традыцыйнага грамадства. На працягу гісторыі чалавецтва маштабы гэтай цывілізацыі няўхільна ўзрасталі. Цяпер ужо ўся сучасная цывілізацыя атаясамляецца з гарадской. Станаўленне гарадской цывілізацыі можа выступаць своеасаблівым паказчыкам ступені мадэрнізацыі жыцця асобных краінаў і кантынентаў.

Мэтай выкладання дысцыпліны – характарыстыка культурна-бытавых працэсаў у гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.

Задачы вывучэння дысцыпліны студэнтамі:

- ведаць найбольш адметныя працы савецкіх і сучасных беларускіх этнолагаў па культуры гарадскога насельніцтва;
- авалодаць ведамі пра дынаміку склада насельніцтва гарадоў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.;
- ведаць асноўныя этапы горадабудаўніцтва і добраўпарадкавання гарадоў Беларусі;
- пазнаёміцца з характарыстыкай матэрыяльнай культуры беларускага горада позняга новага часу;
- засвоіць веды па культуры сацыяльных зносін ў гарадскім асяроддзі;
- характарызаваць праявы сямейнага побыту гараджан;
- аналізаваць эвалюцыю духоўнай культуры гарадскога насельніцтва Беларусі;
- вызначаць устойлівыя з’явы і навацыі ў культурна-бытавых працэсах і іх прычыны.

У выніку вывучэння дысцыпліны студэнт павінен ведаць: паняцце аб прадмеце і задачах этналогіі горада, яе спецыфіке; аб навуковай спадчыне класікаў беларускай савецкай этналогіі і працах сучасных айчынных даследчыкаў па этнаграфіі горада; аб гісторыка-культурных фактарах, якія ўплывалі на функцыянаванне гарадской культуры беларусаў; аб тыповых і своеасаблівых рысах развіцця побытавай культуры гарадскога насельніцтва

Беларусі ў мінулым; аб побыце насельніцтва канкрэтных гарадскіх населеных пунктаў ў XIX – пачатку XX ст.; аб значнасці культурных дасягненняў гараджан у кантэксце культуры гарадскіх жыхароў Еўропы і свету. Важна аспект – параўнанне асобных кампанентаў культуры і стварэнне агульнай гісторыка-этнаграфічнай карціны гарадскога ладу жыцця ў вывучаемую эпоху. Дысцыпліна дазваляе вывучыць працэсы далучэння жыхароў Беларусі да навукова-тэхнічных дасягненняў і духоўна-культурных каштоўнасцяў гарадской цывілізацыі Еўропы.

У сістэме гуманітарных дысцыплінаў курс звязаны з гісторыяй горада, эканомікай горада і культурай горада. Горад уяўляе з сябе каштоўнасць і для гісторыкаў, і для культуролагаў.

Пры вывучэнні дысцыпліны закранаюцца наступныя пытанні: гісторыя гарадскіх паселішчаў Беларусі і культурна-побытавыя працэсы ў гарадах XIX – пачатку XX ст. Гарадская культура Беларусі разглядаецца на фоне культурна-побытавых працэсаў ў гарадах еўрапейскай часткі Расійскай імперыі XIX – пачатку XX ст. і гарадской цывілізацыі Еўропы.

2 Гістарычная роля горада вялікая, асабліва ў Еўропе. Менавіта ў еўрапейскім горадзе ствараліся не толькі эканамічныя, прававыя, але і культурна-ідэалагічныя асновы сучаснага жыцця. Горад мадэрнізаваў эканоміку і закладваў сучасную гегемонію еўрапейскага кантынента над іншымі часткамі свету. Горад узводзіў асобныя краіны ў ролю лідэраў. Горад ствараў элітную культуру, мастацтва і мастакоў. Горад ствараў стандарт нацыянальнай мовы. Горад ствараў прававую мадэль сучасных нацыянальных дзяржаў. Горад ствараў мадэль сучаснай нацыі. Гарады заўсёды былі і ёсць своеасаблівымі лабараторыямі па самасцвярджанні і самавыжыванні нацый. Любая эканоміка складаецца перш за ўсё з эканомікі гарадоў. Гарады стаяць у авангардзе грамадскага прагрэсу.

У шчыльна населеных гарадах ствараецца незвычайна вялікі эфект акумуляцыі новых ідэй і багаццяў, заснаваны на больш высокай верагоднасці кантактаў, дыялогаў, уземаўплываў і ўзаемаабменаў. І гэты эфект тым большы, чым большы камунікацыйны патэнцыял горада. Лакальныя гарады фармуюцца на аснове жыхарства і прэзэнтуюць лакальную мясцовую культуру, лакальную традыцыю. Усе інфармацыйныя тэхналогіі выпрацоўваюцца ў сталіцах.

Гарады вылучаюцца большымі правамі і большымі магчымасцямі. Існуе тры агульныя крытэры вылучэння гарадоў сярод іншых паселішчаў:

- 1) колькасць цэнз насельніцтва (ад 2 да 5 тысяч);
- 2) характар заняткаў насельніцтва (больш за палову маюць заняткі па-за земляробствам);
- 3) юрыдычны статус (рашэнне ўрада аб наданні паселішчу статуса горада).

Звычайна гарады падзяляюцца на вялікія, сярэднія і малыя. У кожную эпоху, у кожнай краіне колькасныя меркі такога падзелу былі розныя.

Пры вывучэнні гарадскіх паселішчаў прынята вылучаць функцыі горада, якія ён выконвае ў грамадстве. Самая старажытная — абарончая.

Таму этымалагічна слова «горад» у многіх мовах паходзіць ад слоў «агароджванне», «крэпасць», «цытадэль». Амаль адначасова з абарончай узнікла адміністрацыйная функцыя, бо горада без улады не існавала. Усе гарады рана ці позна набывалі эканамічную функцыю. На іх аснове ўтвараліся прамысловыя, гандлёвыя, транспартныя, крэдытныя цэнтры. Такім чынам, крэпасці і замкі ператвараліся ў сапраўдны горад, блізкі да сучаснага. Буйныя гарады звычайна становіліся шматфункцыянальнымі. У постіндустрыяльным грамадстве ў якасці найважнейшай вылучаецца функцыя прадастаўлення ўсемагчымых паслуг грамадству. Горад становіцца цэнтрам інфармацыі і найноўшых тэхналогій.

Гарадская культура – сукупнасць дасягненняў жыхароў гарадоў у культурнай сферы, у тым ліку ў кантэксце культурна-побытавых працэсаў.

З ростам гарадоў цесна звязаная урбанізацыя. Звычайна пад гэтым разумеюць павелічэнне колькасці гарадскога насельніцтва коштам вясковага ў выніку росту існых гарадоў і ўзнікнення новых. Аднак у шырокім плане урбанізацыя звязваецца з павышэннем грамадскай ролі гарадоў у цэлым. Гараджане розняцца ад вяскоўцаў не толькі вонкава, але і ўнутрана — ментальнасцю, ці ладам мыслення, узроўнем культуры, новымі традыцыямі.

З этнаграфічнага пункту гледжання даследаванне гарадоў вельмі актуальна. У першую чаргу звяртаецца ўвага на засваенне і далейшае развіццё жыхарамі гэтых населеных пунктаў гарадскога ладу жыцця.

Гарадскі лад жыцця - сукупнасць тыповых форм і спосабаў жыццядзейнасці людзей ва ўмовах гарадскога населенага пункта. Пачаў фарміравацца ў рабаўладальніцкім грамадстве разам з утварэннем гарадоў у выніку аддзялення рамёстваў ад земляробства. У той час узнікла процілегласць паміж горадам і вёскай, якая ў эканам. сферы праяўлялася ў гаспадарчым падпарадкаванні вёскі гораду, у сацыяльнай — у эксплуатацыі сельскіх працаўнікоў уладальнікамі сродкаў вытворчасці, у палітычнай — у панаванні горада над вёскай, у культурнай — у канцэнтрацыі ў гарадах навучальных і навуковых устаноў, культурных каштоўнасцей, да якіх сельскія жыхары мелі абмежаваны доступ.

Асаблівасці гарадскога ладу жыцця абумоўліваюцца спецыфікай гарадской эканомікі і заняткаў насельніцтва, значна большым, чым у вёсцы, раздзяленнем працы, большай канцэнтрацыяй у гарадах рабочага класа і інтэлігенцыі, больш спрыяльнай магчымасцю пераходу з адной сацыяльнай групы ў другую, значна вышэйшым узроўнем адукацыі гарадскіх жыхароў, лепшым развіццём транспарту, сувязі і інш. камунікацыйных сродкаў, культурнага, бытавога і медыцынскага абслугоўвання, больш разнастайнай этнічнай стракатасцю гарадской супольнасці.

Гарадскі лад жыцця залежаў ад матэрыяльнага забеспячэння, сацыяльнага становішча жыхароў. Сацыяльнае становішча абумоўлівала ўзровень даходаў, працоўную занятасць і побыт, характар працы (разумовая для прывілеяваных слаёў, фізічная для іншых), жыллёвыя ўмовы, адзенне, харчаванне. Ад сацыяльнага становішча залежалі формы правядзення

вольнага часу, магчымасць атрымаць адукацыю, карыстацца паслугамі ўрачоў, бытавых устаноў. Гэтыя паказчыкі залежалі і ад нацыянальнай прыналежнасці. Гарадскі лад жыцця ў некаторыя эпохі характарызаваўся і нацыянальнай адасобленасцю.

Сярод гараджан павялічваецца колькасць прадстаўнікоў розных прафесій – не толькі рабочых, але і тых, якія заняты інтэлектуальнай, адукацыйнай і культурнай працай, узроўнем набліжаюцца да інжынерна-тэхнічных работнікаў. Інтэнсіўна павялічваецца лік прадстаўнікоў масавых прафесій (настаўнікаў, урачоў, культурна-масавых работнікаў і інш.). Тэхнізуецца і камп'ютэрызуецца праца навуковых супрацоўнікаў, інжынераў, канструктараў, бухгалтараў і інш. Больш разнастайнымі становяцца іх грамадская і культурная дзейнасць. Пашыраецца сацыяльная праслойка служачых, асабліва ў гандлі і бытавым абслугоўванні, ускладняецца сфера іх дзейнасці. Узрастаюць патрабаванні да арганізацыі іх працы, павышэння кваліфікацыі і культуры. Умацоўваецца сацыяльнае адзінства гарадскога насельніцтва, фарміруюцца агульнагарадскія рысы побыту і культуры розных сацыяльных груп.

У сучаснасці змянілася ўяўленне пра гарадскі цэнтр і ўскраіны. Цяпер тут размяшчаюцца сучасныя жылыя мікрараёны з устаноўмі культурна-бытавога абслугоўвання (дзіцячыя сады і яслі, школы, сталовыя, магазіны, кінатэатры і інш.), спартыўнымі пляцоўкамі і зялёнымі зонамі. Знікла нацыянальная замкнутасць насельніцтва горада. Аднак сітуацыя ў губернскіх і павятовых гарадах Беларусі XIX – пачатку XX ст. характарызуецца іншымі прыкметамі.

Сярод гараджан папулярны наведванне тэатраў, кінатэатраў, канцэртных залаў, клубных устаноў, паркаў, спартыўных мерапрыемстваў, заняткі фізкультурай і спортам, удзел у мастацкай самадзейнасці, сустрэчы з сябрамі, заняткі па інтарэсах, адпачынак на дачы, рыбная лоўля, турызм, паездкі ў вёску да родных і сваякоў або ў лес для збору грыбоў і ягад, а таксама дамашнія формы адпачынку — прагляд тэлеперадач, чытанне, слуханне радыё, грампласцінак, магнітафонных запісаў і г. д. Многія з сучасных форм баўлення вольнага часу былі пашыраны або з'явіліся ў XIX – пачатку XX ст.

Розніца лад жыцця гарадоў з неаднолькавым функцыянальным прызначэннем (адміністрацыйныя цэнтры, прамысловыя гарады, гарады-курорты і г. д.), лад жыцця буйных, сярэдніх, асабліва малых гарадоў, гарадскіх пасёлкаў, старых і маладых гарадоў. Асабліва сціскаюцца абумоўліваюцца гарадской вытворчай і сацыяльнай інфраструктурай, сувязямі з сельскай гаспадаркай, прыродным асяроддзем і інш. У мэтах удасканалення значная ўвага аддаецца малым гарадам. Яны добраўпарадкоўваюцца, змяняецца іх сацыяльная структура, развіваюцца сферы бытавога, культурнага і медыцынскага абслугоўвання; у іх будуецца невялікія прамысловыя прадпрыемствы ці філіялы буйных фабрык і заводаў. Гісторыя культуры жыхароў многіх малых гарадоў краіны вядзе свой пачатак ад мястэчкаў і

павятовых гарадоў беларускіх губерняў Расійскай імперыі XIX – пачатку XX ст. Развіццё гарадскога ладу жыцця праходзіць у рамках урбанізацыйных працэсаў; росту колькасці гарадоў і гарадскога насельніцтва, павышэння ролі гарадоў у жыцці грамадства.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Дайце вызначэнне паняцця «урбанізацыя».
- 2 Вызначыце прыкметы і функцыі горада.
- 3 Ахарактарызуйце сутнасць гарадскога ладу жыцця.
- 4 У чым галоўная мэта вывучэння дысцыпліны?

Літаратура:

- 1 Беларусь : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)
- 2 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-9.
- 3 Гісторыя Беларусі. Энцыклапедыя. У 6-ці тт. - Мінск: БелЭн, 1993 - 2003.
- 4 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 5 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. (серыя)

Лекцыя 2 Гістарыяграфія вывучэння гарадоў Беларусі

Ключавыя паняцці: урбаністыка, гісторыя, краязнаўства, рэгіянальныя даследаванні, гарады.

План:

- 1 Характарыстыка ўкладу краязнаўцаў XIX – пачатку XX ст. у вывучэнне побыту гараджан.
- 2 Зварот да этнаграфічнага вывучэння гарадскога насельніцтва ў СССР і БССР.
- 3 Даследаванні горада з боку этналогіі на сучасным этапе.

Канспект лекцыі:

1 Выдзяляецца некалькі этапаў даследаванняў гісторыі і культуры гарадскога насельніцтва Беларусі. Спецыяльных прац па гістарыяграфіі беларускіх гарадоў не існуе. Кніг жа пра гарады ў сусвеце і на Беларусі — незлічоная колькасць. Большасць з іх прысвечаная гісторыі гарадоў. З кожным годам пашыраюцца спецыяльныя даследаванні эканомікі горада. Шмат прац, у якіх разглядаецца культура горада, друкуецца сёння. Горад даследаваны спецыялістамі па эпохах, краінах, рэгіёнах, асобных праблемах. Узнікае неабходнасць у яго комплексным, універсальным вывучэнні.

Паводле меркавання гісторыка З.В. Шыбека, што тычыцца беларускай гістарыяграфіі, то яна таксама прадстаўленая пераважна гісторыяй гарадоў. Станаўленню гарадской цывілізацыі ў Беларусі прысвечаныя толькі асобныя артыкулы З.В. Шыбека. Гістарычная урбаністыка яшчэ не аформілася ў

якасці асобнага кірунку навуковых даследаванняў. Пытанні урбанізацыі, беларускага горада, гараджанаў толькі закранаюцца навукоўцамі ў розных галінах гуманітарных ведаў. Да нядаўняга часу урбаністыка заставалася на перыферыі магістральных даследаванняў.

Паводле звестак гродзенскага гісторыка Дз. У Карава, ужо на пачатку XIX ст. студэнты Віленскага універсітэта склалі апісанне 80 гарадоў і мястэчак Беларусі і Літвы пад кіраваннем прафесара расійскай славеснасці Ігната Лабойкі (1786—1861). Ён жа стаў і аўтарам гістарычнай працы «Описание польских и литовских городов».

У першай палове XIX ст. даследаванні гарадоў Беларусі вялі афіцэры Генеральнага штаба Расійскай імперыі (П. Баброўскі і інш.), мясцовыя аматары гісторыі (Міхаіл Без-Карніловіч, Канстанцін Тышкевіч, Яўстафій Тышкевіч, Адам Кіркор і інш.), а таксама члены губернскіх статыстычных камітэтаў.

У другой палове XIX ст. і на пачатку XX ст. гісторыю самакіравання беларускіх гарадоў закраналі ў працах прадстаўнікі кіеўскай гістарычнай школы М. Ф. Уладзімірскі-Буданаў і Ф. І. Леантовіч. Яны імкнуліся даказаць негатыўны ўплыў на развіццё гарадоў ВКЛ магдэбургскага права. Такого ж меркавання прытрымліваўся і знакаміты ўкраінскі гісторык А. С. Грушэўскі ў працы «Города Великого княжества Литовского в XIV—XVI вв.: Старина и борьба за старину». Вельмі аб-грунтаваным і аб'ектыўным даследаваннем гарадскога жыцця стала кніга выкладчыка Кіеўскага універсітэта Ф. Кліменкі «Западнорусские цехи XVI—XVIII вв.». У расійскай гістарыяграфіі да ліку першых вядомых урбаністаў належалі К. І. Арсенцьеў і В. П. Сямёнаў-Цянь-Шанскі. Яны звярнулі ўвагу на тое, што ў канцы XIX ст. стаў заўважным разрыў паміж афіцыйным статусам расійскіх гарадоў і іх рэальным значэннем: існавалі гарады толькі па назве і сельскія паселішчы, якія заслугоўвалі статуса горада.

У другой палове XIX ст. у Польшчы выходзяць з друку грунтоўныя шматтамовыя энцыклапедычныя выданні «Геаграфічны слоўнік Польскага Каралеўства і іншых славянскіх краёў» і «Вялікая ўсеагульная ілюстраваная энцыклапедыя». Аляксандр Ельскі напісаў для іх каля 10 тысяч артыкулаў, у большасці пра гарады і мястэчкі Беларусі.

У першыя гады савецкай улады магдэбургскае права ў беларускіх сярэднявечных гарадах вывучаў Васіль Дружчыц. Аўтар кніг «Войты і іх улада ў беларускіх местах з магдэбургскім правам» (1928), «Магістраты ў беларускіх местах з магдэбургскім правам» (1929) адкідваў версію сваіх папярэднікаў пра шкоднасць самакіравання гарадоў на еўрапейскі ўзор як беспадстаўную.

З.В. Шыбека адзначае, што у 1930-я гг. традыцыі даследавання горада былі страчаныя. На першае месца ставілася эканамічная роля гарадскіх паселішчаў у сувязі з індустрыялізацыяй. Па сутнасці, гэта было вывучэнне не праблемы горада, а тэрытарыяльнага размяшчэння прамысловасці, у тым ліку і ў гарадскіх цэнтрах.

У пасляваенны час дамінавала тэматыка сацыяльна-эканамічнага развіцця гарадоў. Гісторыкі «ўцякалі» ў больш аддаленыя ад савецкай рэчаіснасці перыяды, каб мець менш клопатаў з камуністычнай цэнзурай. Склалася цэлая плеяда савецкіх урбаністаў. А. П. Ігнаценка напісаў невялікую кнігу пра рамесную вытворчасць гарадоў у XVII—XVIII стст. (1963), З. Ю. Капыскі — дзве манаграфіі пра эканамічнае (1966) і сацыяльнае (1975) развіццё гарадоў у XVI — першай палове XVII ст., А. П. Грыцкевіч — таксама дзве манаграфіі пра прыватнаўласніцкія гарады (1975) і сацыяльную барацьбу гараджанаў (1979) у XVI—XVIII стст., В. У Чапко надрукавала кнігу пра эканамічнае развіццё гарадоў у першай палове XIX ст. (1981), а А. М. Люты — пра сацыяльна-эканамічнае развіццё гарадоў у канцы XVIII — першай палове XIX ст. (1987). Их даследаванні дагэтуль захоўваюць навуковае значэнне.

Непасрэднае дачыненне да гісторыі беларускага горада мае дысертацыя на ступень кандыдата мастацтвазнаўства Н. В. Вараксіна «Формирование белорусских городов во второй половине XIX — начале XX в.» (1965), але яна не была надрукаваная.

Асобныя навуковыя працы гісторыкаў прысвечаны канкрэтным гарадам. Гісторыю Мінска вывучалі А. Т. Нетылькін, З. В. Шыбека, Магілёва — В. М. Краўцова, Гомеля — Г. Лебедзеў. Пачынаючы з 1960-х гг. з друку выйшаў цэлы шэраг краязнаўчых і эканамічна-геаграфічных нарысаў пра наступныя гарады: Слонім (1962, 1981), Мазы (1986), Пінск, Маладзечна, Гродна (1988), Бяроза (1977), Ліда (1976, 1980), Вілейка (1984), Полацк (1987), Быхаў, Горкі (1989), Сянно (1978) і інш. Падобныя кнігі былі напісаныя мясцовымі краязнаўцамі амаль пра кожны раённы цэнтр. Існаваў намер стварыць па прыкладзе Украіны серыю «Гісторыя гарадоў і сёл Беларускай ССР», але за савецкім часам ён не спраўдзіўся.

Да спецыфікі горада звярталіся географ С. Польскіх, эканамісты, сацыёлагі, дэмографы А. Ракоў, Л. Шахоцька, гарадабудаўнікі І. Юда, Г. Патаева, гісторык архітэктуры У Чантурыя.

Паступова спела разуменне, што горад — гэта складаны сацыяльны механізм, што урбанізацыя не зводзіцца толькі да ро-сту гарадскога насельніцтва. Аднак комплексных даследаванняў гарадоў Беларусі так і не з'явілася. Па-за ўвагай засталіся гарадскі побыт, гарадская культура і ў цэлым гараджанін з яго штодзённымі клопатамі. Практычна не праводзіліся даследаванні гісторыі беларускіх гарадоў у XX ст.

У 1990-ыя гг. пэўнай спробай сістэмнага і комплекснага падыходу да вывучэння гарадоў Беларусі можна разглядаць манаграфію З.В. Шыбека «Гарады Беларусі. 60-я гады XIX стагоддзя — 1904 г.» (Мінск, 1997). З 2004 г. выдаецца шматтамовая энцыклапедыя «Гарады і вёскі Беларусі». На аснове матэрыялаў навуковай канферэнцыі складзены цікавы навуковы зборнік «Гарады Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры» (Гродна, 2007). Звесткі па гісторыі гарадоў Беларусі можна знайсці ў «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» і ў серыйным выданні «Памяць» (асобнае выданне для

кожнага раёна). Што тычыцца гісторыі канкрэтных гарадоў Беларусі, то у большай ступені даследаваны Мінск, Магілёў і інш.

2 Гістарыяграфічны пласт напоўнены выданнямі пра матэрыяльную культуру Расійскай імперыі ў цэлым, галоўным чынам гэты блок фарміруецца за кошт выданняў, падрыхтаваных савецкімі і сучаснымі расійскімі даследчыкамі, а таксама з комплексу навуковых выданняў, падрыхтаваных беларускімі этнографамі. Да ліку найболей важных для разумення працэсаў развіцця матэрыяльнай культуры ў Расійскай імперыі варта аднесці працы Л.А. Анохіной, А.Р. Будзінай, М.М. Шмялевай, якія ўзнавілі гісторыю прадметнага асяроддзя гараджан пачатку ХХ ст. па матэрыялах сярэднярускай паласы Расіі. Не меней значнымі сталі даследаванні сталічнага побыту, у тым ліку тыя, якія ўключаюць звесткі пра многія аспекты штодзённасці. Гэта і апісанні ладу жыцця пецябружцаў і жыхароў іншых гарадоў Еўрапейскай Расіі, які адносяцца да вывучаемага перыяду. Мабыць, самы яркі прыклад, - успаміны Д. Засосова і В. Пызіна пра Пецябург і яго насельнікаў, а таксама сучасныя інтэрпрэтацыі культурна-побытавых працэсаў у сталічных гарадах, заснаваныя на арыгінальных крыніцах, і альбомы з дакументальнымі фатаграфіямі, якія захавалі старонкі гарадской штодзённасці. Штодзённасць гараджан Расійскай імперыі займае цэнтральнае месца ў працах Л.В. Белавінскага, аўтарам надаецца каласальная ўвага апісанню дэталей побыту, гісторыі асобных рэчаў і іх ужыванню ў побыце на шырокіх фактычных матэрыялах. Улічваючы, што часцяком адны і тыя ж рэчы выкарыстоўваліся гараджанамі розных рэгіёнаў Расійскай імперыі, паказаныя даследаванні вельмі каштоўныя для вывучэння прадметнага асяроддзя на матэрыялах беларускіх губерняў.

Айчынная гістарыяграфія ў савецкі перыяд папоўнілася шэрагам фундаментальных прац па гісторыі гарадскога побыту на Беларусі, іх публікацыя працягнулася і ў апошнія дзесяцігоддзі. Для разумення эпохі ў цэлым і ўтрыманні культурна-побытавых працэсаў у гарадах мае калектыўная манаграфія «Грамадскі побыт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі». Пры характарыстыцы належнае месца займае паказ хатняга вольнага часу, у тым ліку закранаюцца сюжэты пра атрыбуты, задзейнічаныя ў правядзенні вольнага часу і інш. Даследаванне этнакультурных працэсаў абавязвала беларускіх этнографаў зафіксаваць змены і ў сферы матэрыяльнай культуры. У фундаментальных даследаваннях былі разгледжаны тэндэнцыі ў развіцці гарадскога добраўпарадкавання і жыллё. У выданнях, прысвечаных нацыянальнай адзежы беларусаў, закранаецца і гарадское адзенне. Асобныя гісторыкі, характарызуючы гарадское жыццё, прывялі ў сваіх працах прыклады з вобласці функцыянавання матэрыяльнай культуры і апублікавалі малюнкi прадметаў побыту, створаныя на аснове музейных збораў (конка, чайны набор, настольная лампа, грамафон, музычная скрыначка і інш.). Аднак падобныя даследаванні рэдка раўнамерна закранаюць матэрыялы, якія паходзяць з розных губерняў - часцей у якасці прыкладаў фігуруюць Менск, Віцебск,

Пінск і інш. Вядомы некаторыя рысы рэчыўнага асяроддзя прадстаўнікоў розных кругоў гарадскога грамадства, змены ў добраўпарадкаванні гарадскога асяроддзя на матэрыялах асобных гарадоў.

Агульным недахопам амаль усіх паказаных прац з'яўляецца няўвага да дэталей прыватнага жыцця гараджан. Гэта, верагодна, было аб'ектыўна накіравана адсутнасцю шырокай базы крыніц і зусім відавочна тлумачыцца метадалагічна зададзенай скіраванасцю на паказ шырокай панарамы жыцця гарадскіх жыхароў, тых грандыёзных працэсаў у гарадах, якія карэнным чынам перабудоўвалі светапогляд і побытавыя ўмовы жыхароў і, акрамя таго, неабходнасцю асвятлення культуры шырокіх пластоў насельніцтва. Прыватны побыт і камфорт гараджаніна не ўяўляліся мэтазгодным аб'ектам для навуковага аналізу і толькі ўскосна закраналіся пры апавяданні пра глабальныя з'явы ў культуры. Такім чынам, стварыўся перакос, які складаўся ў зрушэнні акцэнта з этнаграфічнай рэканструкцыі свету штодзённасці асобнага чалавека на характарыстыку прасторы за межамі прыватнага жыцця гараджаніна. Тым не менш, вышэйназваныя працы ўяўляюць цікавасць пры даследаванні прадметнага асяроддзя жыхароў гарадоў беларускіх губерняў канца XIX - пачатку XX ст.

Этнаграфічныя даследаванні гарадоў Беларусі пачаліся значна пазней, чым археалагічныя раскопкі або стварэнне прац гісторыкаў на падставе архіўных і іншых крыніц. Гэта сітуацыя адпавядала ў цэлым стану навукі на тагачаснай савецкай прасторы, разуменню горада, які доўгі час разглядаўся разбуральнік народных традыцый. Аднак прыкладна з 1960-х гг. сцвярджаецца іншы падыход: гараджане - гэта носьбіты нацыянальнай культуры і актыўныя стваральнікі культурнай спадчыны. Спачатку актывізавалася этнаграфічнае вывучэнне рабочага класу ў гарадах БССР, пазней тэматыка даследаванняў пашырылася.

З значную лепту ў этнаграфічную характарыстыку гараджан і гарадоў на Беларусі ўнеслі Г.І. Каспяровіч (міграцыя ў гарады, сучасныя этнакультурныя працэсы ў гарадскім асяроддзі), І.У. Чаквін (сярэднявечны горад і гарады ранняга новага часу), Л.В. Ракава (побыт гарадской моладзі, гарадскі касцюм), І.І. Калачова (сучасная гарадская сям'я). Важнейшыя вынікі ў гарадской этнаграфіі былі дасягнуты, дзякуючы намаганням В.М. Бялявінай (разнастайныя аспекты гарадской культуры і побыту XIV – XX стст.). Сярод публікацый, прысвечаных гарадской кулінарыі, – працы Т.А. Навагродскага, рэлігійнай і святочнай культуры гараджан – А.В. Гурко, А.У. Гурко, Т.І. Кухаронак. У 1997 г. апублікавана манаграфія А.Р. Яшчанка “Гомель у другой палове XIX – пачатку XX ст.: Гісторыка-этнаграфічны нарыс”. Разгорнуты этнаграфічныя даследаванні Гомельшчыны і Магілёўшчыны ў 2000-ыя гады (А.Р. Яшчанка, Т.А. Шкрабава, Н.В. Корнікава).

Разам з тым перыяд XIX - пачатку XX ст. застаецца толькі пазначаны з этнаграфічнага пункту гледжання, застаецца шырокі спектр пытанняў, якія чакаюць свайго даследчыка. Сярод найбольш значных выданняў апошніх

часоў можна прыгадаць серыю «Нарысы гісторыі культуры Беларусі», адпаведна 2 і 4 тамы пад рэдакцыяй А.І. Лакотка, так, у 4 томе «Гарады ад Х да XX ст.» тэма гарадской культуры з'явілася цэнтральнай.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Назавіце значныя краязнаўчыя даследаванні гарадоў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.
- 2 Вызначыце прычыны позняга звароту савецкіх этнографіаў да гарадской праблематыкі.
- 3 Які ўклад ўнеслі беларускія савецкія этнографы ў апісанні гарадскога побыту?
- 4 Ахарактарызуйце асноўныя накірункі сучасных этналагічных даследаванняў гарадскога насельніцтва на Беларусі.

Літаратура:

- 1 Беларусы : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)
- 2 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-9.
- 3 Гісторыя Беларусі. Энцыклапедыя. У 6-ці тт. - Мінск: БелЭн, 1993 - 2003.
- 4 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 5 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. (серыя)
- 6 Шыбека З. Гарадская цывілізацыя. Беларусь і свет. Курс лекцый. – Вільня: ЕГУ, 2009. – 372 с.

Лекцыя 3 Крыніцы для этнаграфічнага вывучэння гарадоў Беларусі

Ключавыя паняцці: этнаграфічная крыніца, пісьмовыя крыніцы, выяўленчыя матэрыялы, фотадакументы, паштоўкі, статыстычныя матэрыялы, рэчыўныя крыніцы.

План:

- 1 Статыстычныя матэрыялы, архіўныя дакументы, матэрыялы перыядычнага друку.
- 2 Выяўленчыя крыніцы. Фотадакументы.
- 3 Рэчыўныя крыніцы. Прадметы гарадскога побыту ў музейных зборах Беларусі.

Канспект лекцыі:

1 Крыніцавую базу для даследавання гарадской культуры складаюць асобныя архіўныя крыніцы і перыядычныя выданні вывучаемай эпохі. У ліку архіўных дакументаў у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі, у якіх падобная інфармацыя прадстаўлена фрагментарна і ў невялікім аб'ёме, варта назваць разнастайную справаздачнасць у губернях. Гэта ўнутраная перапіска і дакументы, якія высылаліся з канцылярыі губернатараў ў вышэйшыя

інстанцыі, дакументы з фондаў гарадскіх упраў і дум (у большай ступені захаваліся матэрыялы Магілёўскай гарадской управы, Мсціслаўскай гарадской управы, Го-мельскай думы і ўправы і інш.).

Значную інфармацыйную нагрузку нясуць крыніцы, якія змяшчаюць статыстычныя дадзеныя, - памятныя кніжкі, агляды, даведнікі, якія выдаваліся ў губернях і прысвячаліся асобным гарадам - такія, напрыклад, як «Весь Минск», «Весь Гомель» і інш. Карыснымі ў гэтых матэрыялах з'яўляюцца пералікі паслуг і звесткі пра кошты на тавары, указанні на наяўнасць устаноў, злучаных са сферай побытавага абслугоўвання і інш.

Самым насычаным падобнай інфармацыяй крыніцай неабходна прызнаць мясцовыя перыядычныя выданні, якія асабліва шырока выходзілі напачатку XX ст. Менавіта ў іх месцаваліся рэклама з падрабязнымі звесткамі пра рэчы для асабістага і грамадскага карыстання, інфармацыя пра новыя тавары і паслугі, водгукі пра новаўвядзенні і ўдасканаленне гарадскога асяроддзя і інш. Істотным дадаткам да пісьмовых і статыстычных дадзеных з'яўляюцца выяўленчыя крыніцы - шматлікія апублікаваныя паштоўкі з выглядамі гарадоў і малюнкам аб'ектаў і прадметаў матэрыяльнай культуры. Менавіта яны ў першую чаргу дапамагаюць узнавіць матэрыяльнае асяроддзе за межамі прыватнага побыту гараджаніна.

2 Малюнкi з выявамі гарадоў, гравюры, паштоўкі з віншаваннямі, фотадакументы дазваляюць аднавіць знешні выгляд гарадоў, у пэўнай ступені прасачыць адзенне, інтэр'ер і іншыя кампаненты культуры штодзённасці. Комплексы фотадакументаў шырока прадстаўлены у Нацыянальным гістарычным музеі Беларусі, абласных краязнаўчых музейных установах, яны знаходзяцца на захоўванні або экспануюцца ў літаратурных і іншых музеях краіны. Фотаздымкі дакладна прадстаўляюць сапраўдныя параметры гарадской культуры і даюць ўяўленне пра аблічча гарадскіх жыхароў розных сааслоўяў, з'яўляюцца падставай для высноў аб эвалюцыі культурных традыцый у гарадах.

3 Гарадская культура беларускіх губерняў Расійскай імперыі канца XIX пачатку XX ст. можа быць прадстаўлена ў розных праекцыях. Гэта і характарыстыка культурных традыцый прадстаўнікоў пэўных сацыяльных, этнаканфесійных груп насельніцтва, культура здароўя, культура вольнага часу і інш. Асноўным кампанентам пры гэтым застаецца этнаграфічная характарыстыка побыту гараджан, пры гэтым яе сутнасць шмат у чым раскрываецца ў розных праявах матэрыяльнай культуры. Яна фармавалася са мноства разнастайных прадметаў асабістага і калектыўнага карыстання. Гэтыя дадзеныя мэтазгодна разглядаць на падставе на матэрыялаў розных беларускіх губерняў. Актуальнасць пытання аб побытавай культуры гараджан павялічваецца ў сувязі з тым, што на пачатак XX ст. даводзіцца прыкметнае абнаўленне свету рэчаў, укараненне шэрагу навацый у штодзённасць гараджан. Традыцыйныя формы ўкладу жыцця гараджан пераплятаюцца з новымі, таму важна вызначыць ступень распаўсюджанасці новых з'яў, выявіць асяроддзі, больш устойлівыя да дапаўнення іншымі

элементамі і больш схільныя да трансфармацый. У папярэднія дзесяцігоддзі ў гістарычных даследаваннях акцэнт рабіўся на сацыяльна-эканамічную праблематыку, гаспадарчае развіццё гарадоў, апошнія гады гісторыкі ўсё часцей звяртаюцца да пастаноўкі чалавека ў цэнтр навуковых пошукаў, абвешчаецца, а ў шматлікіх выпадках і рэалізуецца, антрапалагічны падыход да вывучэння гісторыі і культуры. З гэтых пазіцый вывучэнне культурна-бытавых працэсаў таксама мае несумненную значнасць, паколькі дазваляе паказаць уздзеянне рэчыўнай састаўляючай на акалічнасці жыцця чалавека пэўнай гістарычнай эпохі.

«Свет рэчаў» у дадзеным выпадку разумеецца як сукупнасць прадметаў, якія выкарыстоўваліся гарадскімі жыхарамі ў хатнім жыцці або ўключаных у гарадскую прастору і фармаваўшых культурна-побытавае асяроддзе з мэтай паляпшэння побытавага камфорту гараджан. Гэта матэрыяльныя аб'екты, уключаныя ў інтэр'ер жылля, гардэроб і яго насычэнне, прадукты сілкавання, гэта рэчы асабістага карыстання, а таксама прадметы для правядзення вольнага часу і забаў і інш. З іншага боку, у дадзеным пераліку правамерна згадаць абсталяванне для вуліц і паркаў, крам і вакзалаў, рэкламныя шыльды, афішы і шматлікае іншае рэчыўнае кола, прызначанае для зручнасці паўсядзённага выкарыстання, перасоўвання і знаходжання гараджан у адкрытай прасторы па-за хатай і месцам службы або працы. Паколькі матэрыяльная культура ахоплівае не толькі аб'екты ў сферы вытворчасці і спажывання, але і злучаныя з імі формы чалавечай дзейнасці, то ў вызначанай меры пры характарыстыцы свету рэчаў, які атачаў гараджаніна стагоддзе назад, мае значэнне разгляд спосабаў выкарыстання прадметаў у побытавай практыцы.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Прыведзіце прыклады найбольш змястоўных пісьмовых крыніц для вывучэння культуры і побыту гараджан Беларусі XIX – пачатку XX.
- 2 Якія архівы Беларусі маюць на захоўванні значныя комплексы дакументальных матэрыялаў па гісторыі гарадской культуры?
- 3 Вызначыце музейныя установы Беларусі, якія захоўваюць і экспаніруюць разнастайныя прадметы побыту гараджан.
- 4 Ахарактарызуйце паштоўкі пачатку XX ст. як каштоўную крыніцу для характарыстыкі гарадскога асяроддзя беларускіх губерняў.

Літаратура:

- 1 Без-Корнилович М.О. Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии. – Санкт-Петербург, 1855.
- 2 Беларусы : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)
- 3 Виноградов Л. Гомель. Его прошлое и настоящее. 1142 – 1900. – М., 1900.
- 4 Дзяржаўны каталог музейнага фонду Рэспублікі Беларусь // http://www.dkmf.by/search-by-type-kind.html?operation=search_by_kind&type_id=9&kind_id=94

- 5 Живописная Россия. Т. 3. Литовское и Белорусское Полесье: репринт – Минск, 1993.
- 6 Музеи Беларуси // <http://www.pam65.ru/watchmagazine.php?pageId=91>
- 7 Никифоровский Н.Я. Странички из недавней старины города Витебска. Воспоминания старожила: репринт. – Витебск, 1995. – 149 с.
- 8 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. (серыя)
- 9 Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. – Минск: Полымя, 1995.
- 10 Юркевич, Н. Е. Антиквариат. Справочник коллекционера. – М.: Астрель, 2004. – 299 с.
- 11 Яценко О.Г. Музейные предметы как источник по истории культуры городского населения Беларуси конца XIX – начала XX в. // *Adjubilaem: Да 70-годдзя стварэння гістарычнага факультэта: зб. навук. арт. ч. 2 ч. / М-ва адукацыі РБ; Гом. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны; рэдкал.: В.А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.]. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. – Ч. 1. – С. 136 - 143.*
- 12 Яценко О.Г. Предметы быта горожан в музеях Беларуси как источник по этнографии города конца XIX – начала XX века // *Актуальные проблемы источниковедения: III Межд. науч.-практич. конф., Витебск, 8 - 9 окт. 2015 г. / Вит. гос. ун-т; А.Н. Дулов, М.Ф. Румянцева [и др.]. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2015. – С. 57-60.*

Лекцыя 4 Гарадскі лад жыцця як гісторыка-культурны феномен. Гарады Беларусі: ўзнікненне і этапы развіцця гарадскога ладу жыцця
Ключавыя паняцці: гарадскі лад жыцця, генэзіс гарадоў Беларусі, сярэднявечны горад, горад Новага часу, побыт, стыль, архітэктура.

План:

- 1 Узнікненне гарадоў. Станаўленне гарадскога ладу жыцця.
- 2 Побыт гараджан Беларусі (да XIV ст.).
- 3 Побыт гараджан Беларусі (XIV – XVIII ст.).

Канспект лекцыі:

1 VI – VII ст. колькасць гарадзішчаў на беларускіх землях узрасла ў сувязі з каланізацыяй славян, яны арыентаваліся на драўляныя гарадзішчы-крэпасці. Гарадское паселішча з неземляробчым насельніцтвам мела назву месца або места. Паступова з пашырэннем функцый гэтых паселішчаў да іх адносіцца назва горад.

Датай ўзнікнення гарадоў прынята лічыць іх першае узгадванне ў летапісах. нягледзячы на тое, што многія з іх узніклі і развіваліся значна раней. Першым такім горадам на Беларусі быў Полацк (862 г.). Пасля былі зафіксаваны гарады Тураў (980 г.) і Заслаўе (985 г.). Першыя гарады былі выключна драўлянымі, раскінуліся вакол умацаваных замкаў.

2 Археолагамі выяўлены шматлікія артэфакты гарадской культуры падчас правядзення раскопак на месцах гістарычных цэнтраў гарадоў. Прадметы са скуры і шкла, каменя і косці розныя па формах і прызначэнні сведчаць аб багатай традыцыі штодзённасці гарадскіх жыхароў. Гліняны посуд і шкляныя бранзалеты, грэбні і фрагменты музычных інструментаў, фібулы і рэшткі рамесных прылад, культавыя рэчы былі знойдзены ў гарадскіх дамах. Рэканструяваны тыпы жылля, планіроўка гарадскіх паселішчаў.

3 Утварэнню ВКЛ папярэднічаў моцны эканамічны ўздым прынёманскіх гарадоў у XIII ст. Да сярэдзіны XVI ст. гарадская абшчына яшчэ канчаткова не аддзялілася ад сельскай. Некаторыя гарады атрымалі магдэбургскае права – Вільня (1387 г.), потым Брэст (1390 г.), далей – Слуцк, Гродна, Полацк і інш. У гарадах арганізоўваліся цэхі. Беларускія гарады славіліся вытворчасцю замшы, керамічных вырабаў і г.д. значнымі цэнтрамі міжнароднага гандлю выступалі Вільня, полацк, Магілёў. Гарады захоўвалі абарончае значэнне, таксама ўзмацнілі камунікацыйна-культурную функцыю. У гарадах пачалося кнігадрукаванне, былі распрацаваны нормы феадальнага права Статут ВКЛ. На пачатку XVI ст. на Беларусі было каля 40 гарадоў. У XIV ст. узніклі мястэчкі.

3 цягам часу ў гарадах узнікае новы планіровачны тып забудовы, калі цэнтр складае не замак, а рынкавая плошча. Прымяніцельна да перыяду росквіту ВКЛ, на думку гісторыка З.В. Шыбека, можна весці размову аб пачатку ўрбанізацыі. Развіццё гарадоў адбывалася ў рэчышчы агульнаеўрапейскіх традыцый.

У сярэдзіне XVII ст. на беларускіх землях налічвалася 467 гарадоў і мястэчкаў. Большасць мела драўляныя маставыя, аднак пашырылася брукаванне. Гарады набывалі еўрапейскі выгляд. Пад уплывам рэнесансных традыцый развівалася сістэма рэгулярнай планіроўкі. Спецыяльны тып кладкі абумовіў бела-чырвоную гаму камяніц. Гарады станавіліся цэнтрамі адукацыі. Квітнела мецэнацтва, адчыняліся шпіталі, друкарні. Аднак сацыяльнай апорай Адраджэння была шляхта, а не гарады, як у Заходняй Еўропе. Не паспелі замацавацца ў гарадах і ідэі рэфармацыі. Наладжваліся тэатралізаваныя відовішчы. Працэс вестэрнізацыі быў перарваны ваеннымі падзеямі. У другой палове XVII ст. пачаўся эканамічны і культурны заняпад. Ліцвінскі горад стаў па складзе насельніцтва яўрэйскім. Пазней у гарадах распаўсюдзіліся ідэі Асветніцтва. Пашырыўся уплыў тэатральнага мастацтва. Распаўсюджвалася барочнае садова-паркавае будаўніцтва. Склалася мясцовая адметнасць мастацкага стылю – віленскае барока.

У другой палове XVIII ст. зафіксаваны выпуск газет, часопісаў. У інтэр'еры дамоў пачалі выкарыстоўваць шпалеры, таксама сцены аздаблялі сукном ці атласам. Печы афармлялі паліванай кафляй. Прымянялі люстры, вазы. Разам з параднымі заламі стваралі невялікія ўтульныя пакоі.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

1 У які час адбылося фарміраванне гарадоў на беларускіх землях?

- 2 Вызначыце асноўныя характарыстыкі гарадскога ладу жыцця і яго адрозненні ад сельскай культуры.
- 3 Апішыце гарадскую прастору гарадоў Беларусі да XIV ст.
- 4 Дэталізуйце характарыстыку інтэр'ераў жылля XIV – XVIII ст.
- 5 Прасачыце эвалюцыю касцюма гарадскога насельніцтва Беларусі ў XIV – XVIII ст. і раскройце яго саслоўныя асаблівасці.

Літаратура:

- 1 Без-Корнилович М.О. Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии. – Санкт-Петербург, 1855.
- 2 Беларусы : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)
- 3 Виноградов Л. Гомель. Его прошлое и настоящее. 1142 – 1900. – М., 1900.
- 4 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-8.
- 5 Гісторыя Беларусі. Энцыклапедыя. У 6-ці тт. - Мінск: БелЭн, 1993 - 2003.
- 6 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 7 Живописная Россия. Т. 3. Литовское и Белорусское Полесье: репринт – Минск, 1993.
- 8 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Мазыра і Мазырскага раёна / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997.- 574 с. (серыя)
- 9 Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. – Минск: Полымя, 1995.

Лекцыя 5 Гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. у еўрапейскім кантэксце

Ключавыя паняцці: беларускія губерні, Расійская імперыя, гарады Еўропы, новаўводзіны, наступствы ўрбанізацыі, масавая культура, транспарт, жыллё.

План:

- 1 Гарадская цывілізацыя Еўропы. Выдатныя гарады Еўропы і культурныя дасягненні гараджан.
- 2 Гарады Беларусі на культурным ландшафце Расійскай імперыі: агульнае і своеасаблівае.

Канспект лекцыі:

1 Наперадзе ўрбанізацыі ішла Англія. Там на пачатку XX ст. доля гараджанаў складала 75% насельніцтва. У канцы XIX ст. насельніцтва Лондана налічвала 4,7 млн. чалавек, Парыжа - 3,6 млн., Берліна – 2,7 млн. чалавек. Фарміравалася гарадская гаспадарка.

Шматлікія навацыі прыйшлі ў штодзённасць гараджан Беларусі разам або пасля іх распаўсюджвання ў гарадской традыцыі еўрапейскіх гарадоў. Навізну ў аблічча гарадскога ладу жыцця напачатку XX ст. уносяць новыя

віды паслуг на транспарце (пашырэнне ліній конкі, наладжванне аўтамабільнага паведамлення, распаўсюджанне язды на веласіпедах, умацаванне пазіцый чыгункі). У гарадскі побыт уваходзіць электрычнасць, тэлефоннае паведамленне, з'яўляюцца магчымасці фатаграфавання. У гарадах адкрываецца значны лік рэстаранаў і кафэ-шантанаў. Хатні побыт і сфера грамадскага вольнага часу папаўняюцца побач тэхнічных навінак. Так, гараджане набываюць швейныя машыны, слухаюць музыку, якая гучыць з грамафонаў, прылучаюцца да спорту, выкарыстоўваючы новыя выгляды спартовага інвентара, наведваюць сеансы сінематографаў. Публічна ў прысутнасці гараджан праводзяцца тэхнічныя выпрабаванні навінак, напрыклад, увесну 1914 г. гамяльчане прысутнічалі пры правядзенні розных маніпуляцый з аўтаматычным вогнетушыцелем на трэку. Дачнае жыццё, вядомая гараджанам і раней, становіцца напярэдадні Першай сусветнай вайны больш распаўсюджанай і ў розных, у тым ліку ў меней забяспечаных, колах насельніцтва. Дзякуючы шырокай рэкламе вядзецца актыўная прапаганда новых сродкаў для ўмацавання здароўя, захавання прыгажосці, паняцце «мода» ў адзежы, афармленні інтэр'еру выступае ўжо неад'емным атрыбутам паўсядзённага жыцця значна вялікай колькасці гараджан.

Зафіксаваны і негатыўныя побытавыя наступствы ўрбанізацыі. Так, у Лондане капляюшы насілі не толькі для прыгажосці, але і для абароны ад бруду (ужыванне каменнага вугля і інш.) у паветры, які абсыпаўся на галовы пешаходаў, калі яны не былі закрытыя. Модныя элементы гарнітура маглі быць не толькі сродкам для павышэння камфорту, але нават дастаўляць нязручнасці як іх уладальнікам (у шкарпэтцы), так і іх акружэнню. Вядома, што велізарныя жаночыя капляюшы з палямі шырэй плячэй «шантеклер», модныя ў той час (у 1910 - 1913 гг.), зачынялі гарызонт прагляду ў тэатры і сінематографах глядачам, якія сядзелі ў наступных шэрагах за дамамі ў гэтых буйных і эфектных творах мастацтва мадэльераў, на гэту акалічнасць жаліліся наведвальнікі культурных устаноў і ў Расіі, і ў еўрапейскіх гарадах.

Сярод рознапланавай тэматыкі прыцягваюць увагу некаторыя адзнакі гарадскога ладу жыцця, якія даюцца аўтарамі пры асвятленні розных пытанняў. Напрыклад, у дыскусіі пра пераўтварэнні ў мужчынскай вопратцы пачатку XX ст. за 1911 год у ліку меркаванняў літаратараў і мастакоў Італіі па гэтай нагодзе прыводзіцца меркаванне, ярка характарызаваўшае ўплыў урбанізацыі на чалавека: «Человек, замкнувшийся в плену каменных ящиков, должен был потерять природное чувство красоты и стать серым, скучным и геометрическим существом».

Еўропа і свет ва ўяўленні гараджаніна. Цікавасць гарадскіх жыхароў розных частак Расійскай імперыі да жыцця еўрапейцаў заўсёды заставалася значнай, што вызначалася і нязменным на працягу шэрагу эпох культурным уплывам Еўропы, і палітычнымі падзеямі, і эканамічнымі сувязямі, якія аб'ядноўвалі жыхароў розных краін. Нізкі ўзровень мабільнасці насельніцтва стагоддзе назад і немагчымасць асабіста пазнаёміцца з ладам жыцця еўрапейцаў узмацнялі жаданне гараджан Расійскай імперыі пазнаць больш

пра тое, што адбывалася ў Еўропе. Асабліва падвышаным гэта ўвага да еўрапейскай рэчаіснасці апынялася ў правінцыі, паколькі ў малых гарадах жыццё іх уласных абывацеляў была не багатая на яркія, запамінальныя падзеі. Адгукаючыся на запыты публікі, рэдактары газет рознай грамадска-палітычнай скіраванасці, якія выдаваліся ў розных рэгіёнах краіны, увесь час месцавалі матэрыялы пра перыпетыі еўрапейскай гісторыі. Гэта дазваляла і задаволіць цікаўнасць абывацеля, і ў вызначанай меры дасягнуць поспеху ў пашырэнні далягляду, падвышэнні адукацыйнага ўзроўня чытачоў, а паведамленні пра навіны ў еўрапейскай палітыцы садзейнічалі фармаванню вызначанай грамадскай думкі па самых розных праблемах.

Мэтазгодна аддаць перавагу звесткам, у большай ступені злучаным з праявамі культуры і побыту еўрапейцаў. Газеты пачатку XX ст. для аналізу абраны як тыповыя, у іх досыць прыкметныя сляды актуальных і пытанняў, падборкі матэрыялаў пра Еўропу сведчаць і пра менталітэт гараджан, у рукі якіх траплялі газеты, прапануючы адказ на духоўныя запыты значнага ліку гараджан. У названых выданнях, мяркуючы па публікацыях пра Еўропу, у поўнай меры адбіўся правінцыйны характар культуры жыхароў правінцыяльных гарадоў.

Тэмай газетных нататкаў па еўрапейскай тэматыцы часцей становіліся розныя пацешныя здарэнні, паведамленні пра навінкі тэхнічнага прагрэсу, кароткія рэмаркі з нагоды звычак еўрапейскай арыстакратыі і інш. Шматлікія артыкулы былі перадрукамі з іншых газет, якія выдаваліся ў губернскіх і сталічных цэнтрах Расіі, пры адборы вырашальным фактарам становіліся і палітычная значнасць паведамленняў, і іх напоўненасць забаўляльным зместам.

Інфармацыя пра еўрапейцаў і іх жыццё сустракаецца ў газетах пачатку XX ст. фрагментарна, паколькі асноўная ўвага яны надавалі мясцовым навінам. Газетныя публікацыі, якія закранаюць еўрапейскую тэматыку, нераўнамерна зафіксаваны на храналагічнай стужцы. Так, газеты кануна Першай сусветнай вайны часцей забяспечваліся нататкамі пра свецкае жыццё, пра дасягненні еўрапейцаў у вобласці навукова-тэхнічнага прагрэсу і інш.

Важна вызначыць ступень аб'ектыўнасці апублікаваных дадзеных. Часта яна відавочна не вытрымлівала крытыкі, але для выдаўцоў гэта было меней важна, чым магчымасць прыцягнуць з дапамогай кідкай рэкламы і часам нават відавочна недарэчнай, непраўдападобнай інфармацыі. Як правіла, размяшчэнне тэкстаў пра штодзённасць еўрапейцаў мела мэтай вырашыць пазнавальныя задачы і разнастаіць вольны час, як мага актыўней прыцягваючы чытача і атрымліваючы найвялікшую выгаду ад рэалізацыі газет, у якіх можна было прачытаць і пра палітычныя навіны, і пазнаць пра пацешныя гісторыі.

У пярэстай сумесі паведамленняў пра культурныя традыцыі Еўропы можна выявіць растлумачэнні з вобласці тэхнічных навін, кароткія гумарыстычныя гісторыі, а таксама аброслыя налётам намоў навіны пра шлюбнае

жыццё вядомых персон, аповяды пра гучныя скандалы і злачынствах, пра модныя тэндэнцыі ў гардэробе на бягучы сезон, апісанні асляпляльнай раскошы арыстакратыі і інш. Сярод гарадоў часцей згадваюцца Парыж, Лондан і інш. Прывядзём шэраг прыкладаў падобных публікацый. У 1912 г. прыводзілася інфармацыя пра станаўленне каляровай фатаграфіі, тут апісваўся новы спосаб каляровага фатаграфавання, які быў прадэманстраваны ў Лонданскім Каралеўскім фатаграфічным грамадстве. Чыталі гарадскія жыхары і нататкі пра еўрапейцаў, якія знаходзяць дасціпнае выйсце з цяжкіх сітуацый (напрыклад, гісторыя пра швейцарскага хірурга Сэзаре Ру, што паджартаваў над прагным калегам). Знаёмілі правінцыйных жыхароў і з гісторыямі пра незвычайныя крымінальныя здарэнні. Так, мясцовая прэса паведамляла, што ў Лондане з'явіўся «Чернильный Джек», які стаў пагрозай усіх элегантна апранутых дам, бо падчас іх прагулак па галоўных вуліцах англійскай сталіцы абліваў чарніламі дарагія туалеты. Газеты пісалі і пра тое, што ў Парыжы з'явіліся туфлі з птушынага пер'я, і пра меркаванне парыжанак на прадмет мужчынскай прыгажосці (насіць або галіць вусы і бароды) і інш.

Шматлікія паведамленні дазваляюць зрабіць выснову пра стэрэатыпнасць уяўленняў пра паўсядзённае жыццё еўрапейцаў, якія склаліся ў гараджан у Расіі напачатку XX ст. Аповяды пра жыццё еўрапейцаў не былі адзінымі - на старонках мясцовага перыядычнага друку ўзноўлены і фрагменты сацыяльнай і культурнай гісторыі жыхароў Амерыкі, у меншай меры - Азіі. І вядома, дадзены замалёўкі расійскай правінцыйнай рэчаіснасці і каларытна выпісаны сталічныя тыпажы, плёткі маскоўскага і пецябургскага жыцця. У цэлым, сярод газетных публікацый сюжэты, якія паказваюць эпізоды з палітычнай і сацыякультурнай гісторыі Еўропы, займаюць важнае месца.

2 Да агульных рыс пры супастаўленні жыцця гараджан губернскіх цэнтраў Беларусі і буйных гарадоў Расійскай імперыі асабліва напачатку XX ст. можна аднесці таксама ўніфікацыю побыту, карыстанне аднолькавымі рэчамі. Агульным у буйных і малых гарадах, хоць і прапарцыянальна розным, быў сельскі кампанент у сферы матэрыяльнай культуры, у якая вывучаецца эпоху гараджане яшчэ захоўваюць прыхільнасць да асобных страў народнай кулінарыі, нашэнню элементаў адзення, характэрных для традыцыйнай культуры і інш., у большай меры гэтыя з'явы знайшлі распаўсюджанне на гарадскіх ускраінах. Але і тут падобныя тэндэнцыі паступова згасалі, а іх падтрыманне было часцей доляй тых, хто нядаўна стаў абжываць гарадскую прастору.

У правінцыйных гарадах беларускіх губерняў і іншых гарадоў Еўрапейскай часткі Расійскай імперыі відавочна прасочваліся падобныя рысы. На вывучаных матэрыялах варта канстатаваць адрозненне свету рэчаў правінцыйнага ад сталічнага побыту не толькі ў пераліку, але і ў якасці якія прадстаўляюцца паслуг. Прадметнае асяроддзе тут павольней папаўнялася навінкамі для побытавага выкарыстання. Таксама як і ў буйных цэнтрах,

прысутнічалі відавочныя кантрасты ў матэрыяльным складніку побыту жыхароў рознага маёмаснага дастатку.

Спецыфіку набору рэчаў жыхароў рознай канфесійнай арыентацыі аднавіць вельмі цяжка, мяркуючы па рэдкіх ускосных дадзеных, своеасаблівасць у іх прадметным асяроддзі адзначаецца за кошт прадметаў рэлігійнага культу - абразы, аклады, лампы і інш. Адзінкавыя прадметы, характэрныя для побытавай культуры гарадскога насельніцтва ў разгляданую эпоху, злучаліся з прафесійнай дзейнасцю (прылады працы рамеснікаў і інш.). Затое абсалютна пэўна вызначаецца велізарная розніца ў рэчыўным асяроддзі гараджан рознага маёмаснага дастатку.

Уплыў на змену матэрыяльнай культуры аказваў тэхнічны прагрэс. Але ступень распаўсюду новаўвядзенняў адрознівалася і ў павятовых гарадах і ў губернскіх, і нават у асобных частках аднаго і таго ж гарада. На агульным фоне, акрамя Мінска, Віцебска, Магілёва і іншых буйных цэнтраў, вылучаюцца павятовыя гарады, якія хутка ўзняліся за кошт чыгункі, актывізацыі банкаўскай сістэмы і інш., напрыклад, Гомель у Магілёўскай губерні (наяўнасць газавых ліхтароў, вадаправода, больш разгалінаваная сфера абслугоўвання, больш разнастайнае насычэнне таварамі і інш.). Менш адрозніваліся адзін ад аднаго па забеспячэнні рэчамі побытавага карыстання і аб'ектах ў сферы абслугоўвання Рагачоў, Чавусы, Быхаў, Мсціслаў, Чэрыкаў, Горкі, Орша, Клімавічы, Сянно і другія.

Гарадскі ўклад жыцця ў розных губернях Расійскай імперыі, у тым ліку беларускіх, у канцы XIX - пачатку XX ст. паступова ўніфікаваўся, быўшы ўцягнутым у магутныя струмені працэсаў урбанізацыі, але разам з тым яшчэ захоўваў і некаторыя рэгіянальныя асаблівасці. Апошнія былі абумоўлены геаграфічнымі ўмовамі размяшчэння гарадоў; рознай ступенню аддаленасці кожнага горада ад сталічных цэнтраў і актыўнага развіцця шляхоў зносін; этнаканфесійнымі характарыстыкамі складу насельніцтва і яго прафесійнай занятасцю; культурнымі традыцыямі і інш. У гэтай сувязі ўяўляецца магчымым вылучэнне ў якасці аб'екта вывучэння тых губернскіх і павятовых гарадоў Паўночна-Заходняга краю, якія на сучаснай карце трапляюць у арэал тэрыторыі Беларусі.

У чарадзе назваў гарадоў Расіі на старонках мясцовых газет часцей мільгалі губернскія гарады, а таксама па самых розных нагодах - Масква і Пецябург. Тэлеграфныя радкі пра хваляванні і дэманстрацыях на вуліцах, паведамленні пра ход гандлёвых угод і падзеях у свеце чыноўнікаў, пра праваслаўныя храмы і паломніцтва, развіццё адукацыі, публікацыя біяграфічных матэрыялаў ці юбілейных славословіц у адрас выбітных артыстаў, - усё гэта адбілася ў выразнай сувязі з маскоўскім і пецябургскім жыццём. Што ж дакранаецца ўласна апісанняў названых гарадоў, то ў гэтым стаўленні большае распаўсюджанне атрымала традыцыя выказвацца з нагоды ўзроўня добраўпарадкавання сталіц або характарызаваць пэўныя аб'екты гарадской прасторы (архітэктурныя помнікі, вядомыя вуліцы, месцы

адпачынку і інш.). Напрыклад, тыповая нататка о 100-летнім юбілеі Казанскага сабора ў Санкт-Пецярбургу.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Якія гарады Еўропы дэманстравалі набольш хуткія тэмпы росту жыхароў у XIX – пачатку XX ст.?
- 2 Якія новаўводзіны ў добраўпарадкаванні гарадской прасторы прыйшлі ў гарады Беларусі з Еўропы?
- 3 Вызначыце ўплыў буйных губернскіх і сталічных гарадоў Еўрапейскай часткі Расійскай імперыі на гарадскую культуру Беларусі.
- 4 Якія своеасаблівыя рысы можна заўважыць у абліччы гарадской культуры насельніцтва беларускіх губерняў і ў чым іх прычыны?

Літаратура:

- 1 Беларусы : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)
- 2 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-9.
- 3 Гацура Г. Г. Мебель Европы. – М.: АРТ – Корона, 2011. – 218 с.
- 4 Горанская Т.Г. Город в изобразительном искусстве // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 466 - 503.
- 5 Гісторыя Беларусі. Энцыклапедыя. У 6-ці тт. - Мінск: БелЭн, 1993 - 2003.
- 6 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 7 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. (серыя)
- 8 Шыбека З. Гарадская цывілізацыя. Беларусь і свет. Курс лекцый. – Вільня: ЕГУ, 2009. – 372 с.

Лекцыя 6 Гарадское асяроддзе на Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: агульная этнаграфічная характарыстыка

Ключавыя паняцці: гарады, дэмаграфічныя паказчыкі, склад гараджан, канфесійная прыналежнасць, сацыяльны статус, гарадское асяроддзе.

План:

- 1 Колькасць гарадоў і склад іх жыхароў.
- 2 Фарміраванне гарадскога асяроддзя на Беларусі.

Канспект лекцыі:

1 Гістарычныя умовы (правядзенне рысы яўрэйскай аселасці, нераўнамернасць тэмпаў урбанізацыі асобных рэгіёнаў, фармаванне вызначаных гарадскіх цэнтраў як рачных портаў, памежных гарадоў, арыентаваных на вонкавы гандаль і інш.) прыводзілі да этнічнай і

канфесійнай разнастайнасці, рознай ступені дыферэнцыяцыі сацыяльна-прафесійнага складу гараджан. Статут горада - сталічны, губернскі, павятовы - таксама адлюстроўваўся на дынаміке колькасці гарадскога насельніцтва і развіцці аблічча гарадской прасторы.

У канцы XIX - пачатку XX ст. пракладка чыгункі, прыток капіталаў, пашырэнне гандлю і вытворчай сферы вылучаюць многія гарады з ліку тыповых паселішчаў. З іншага боку, сацыякультурная сфера змяняецца не гэтак імкліва і шмат у чым трывала ўтрымлівае рысы ладу жыцця, уласцівага гараджанам шматлікіх рэгіёнаў Расіі.

Дынаміка колькасці жыхароў пачатку XX ст. і этнаканфесійны склад яго насельніцтва мелі характарыстыкі якія уласцівыя для іншых гарадоў Паўночна-Заходняга краю, так і некаторыя своеасаблівыя. Звяртаюць на сябе ўвага выключна высокія тэмпы росту насельніцтва да пачатку Першай сусветнай вайны у адзінкавых гарадах. Шэраг фактараў - гістарычная традыцыя, асаблівасці геаграфічнага размяшчэння, палітыка царызму ў адносінах да нацыянальных ускраін, ператварэнне гарадоў ў буйныя транспартныя вузлы і адпаведна паскораныя тэмпы эканамічнага развіцця на мяжы стагоддзяў і інш. - паўплываў на склад жыхароў і іх побыт.

Галоўнай становіцца адміністрацыйная функцыя гарадоў. Шэраг гарадоў быў пераведзены ў разрад мястэчкаў (Браслаў, Клецк, давід-Гарадок і інш.). Некаторыя мястэчкі і вёскі ператварыліся ў гарады – Калінкавічы, Сянно, Чавусы. У канцы XIX ст. яўрэй з прычыны яўрэскай мяжы аселасці складалі ў 44 гарадах Беларусі 53,5% насельніцтва. Пад уплывам чыгункі шзрастала роля такіх гарадоў, як Гомель, Маладзечна, Асіповічы, Жлобін, Баранавічы і інш. Паводле Перапісу 1897 г. 71% гарадскога насельніцтва Беларусі складалі яўрэй і рускія. Доля гараджанаў сярод беларусаў не перавышала 17%.

2 Сярод мноства фактараў (геаграфічнага, палітычнага, эканамічнага і інш.), вызначальных для культурнага аблічча супольнасці, найважнейшая роля прыналежыць гарадскому асяроддзю. Апошняе аб'ядноўвае ў сабе ўсю сукупнасць прадметна-прасторавага асяроддзя чалавека на гарадской вуліцы і ўсе выгляды дзейнасці і кантактаў, уласцівыя гараджаніну ў рамках сямейнага і грамадскага побыту. Менавіта гарадское асяроддзе, з аднаго боку, вызначае шматварыянтнасць паўсядзённага жыцця гарадскога насельніцтва, разводзячы яго ў некаторых выпадках нават на дыметральна супарцьлеглыя пазіцыі, з іншага боку, яна ж і аб'ядноўвае разнакасныя з'явы ў цэлае, замыкаючы адзіную тэрыторыю і ствараючы агульную культурную прастору горада, у якім ажыццяўляецца паступальнае развіццё гарадской традыцыі.

Разнастайнасць гарадскога асяроддзя, якая выявілася ў прасторавых выявах - у мностве непадобных адзін на аднаго будынкаў, у якіх месцаваліся гарадская дума і клубы, крамы і сінематографы, у наяўнасці спецыфічна гарадскіх збудаванняў тыпу трэкаў, шырока што распаўсюдзіліся ў гэтыя гады даходных дамоў і ў некаторых гарадах - будынкаў вакзалаў, у

сфармаванасці прамысловых і зялёных зон, кантрасце цэнтральных і масіваў забудовы на ўскраінах, - мела следствам падавання гараджаніну магчымасці большага выбару варыянтаў замацавання ў тым ці іншым культурным зрэзе. Разнастайнасць формаў гарадскога жыцця будавалася на адсутнасці сезоннай рытмічнасці, адрыве чалавека ад прыроднага асяроддзя, адрозненні каштоўнасцей арыентацый у асобных сацыяльных груп насельніцтва і інш. Найважымі аспектамі развіцця гарадскога асяроддзя былі дэмакратызацыя і ўніфікацыя побыту, што істотна паўплывала на сацыяльныя працэсы і эвалюцыю этнакультурных традыцый. Сціранне этнічнага каларыту ў рамках горада - з'ява вылучна значнае для ў разгледанай эпохі.

У цэлым, непахіснасць асноў у гарадскім жыцці мела месца ў большасці культурных напластаванняў. Гэта датычыцца і да матэрыяльнага боку побыту - узвядзенню большасці жылля мяшчанства па характэрнай для дадзенай мясцовасці схеме, уключэнню ў харчаванне страў, якія здаўна карысталіся папулярнасцю, выкарыстанню гараджанамі ў пераважнай частцы тых прадметаў хатняга ўжытку, якія апынуліся функцыянальнымі на працягу жыцця шматлікіх пакаленняў і практычна не змянілі сваё вонкавае аблічча. Устойлівасць выяўляецца і ў формах грамадскіх камунікацый, напрыклад, апынуліся жывучымі гарадскія плёткі як сродак перадачы інфармацыі і інш. У сферы духоўнай культуры былі нязменнымі прыярытэты пры выбары шлюбнага партнёра са свайго канфесійнага і сааслоўнага асяроддзя, мала змяніліся маральныя асновы адзнакі сямейнага дабрабыту і каштоўнасцяў арыенціры ў выхаванні дзяцей. У сферы забаўляльнай культуры, як і раней, у шматлікіх гараджан дамінавалі формы пасіўнага вольнага часу, заставаліся папулярнымі тыя месцы для шпацыраў у гарадах і прыгарадах, якія былі абраны папярэднікамі на шмат дзесяцігоддзяў раней і засталіся прыцягальнымі не толькі з прычыны іх прыроднай прывабнасці ці высокай ступені добраўпарадкаванасці, але і ў сілу мясцовай традыцыі.

Па-ранейшаму заставалася прыкметнай традыцыянасць і ў прамым этнічным значэнні дадзенага паняцця: украпванні формаў беларускай народнай культуры прыкметныя і ў тэрытарыяльным плане - у асобных частках горада (прыгарадах і бедных кварталах ускраін), і ў сацыяльным зрэзе культуры, яе неслі з сабой перасяленцы з вёсак. Рыса яўрэйскай аселасці гэтак жа, як і раней, уносіла свае фарбы ў гарадскі пейзаж, у калектыўны партрэт жыхароў, падвяргала зменам гарадскую штодзённасць у істотнай ступені, паколькі прапорцыя дадзенай этнічнай групы ў этнасацыяльнай структуры гарадскога насельніцтва заставалася высокай, а яе кансерватыўнасць і прыхільнасць да нацыянальных вытокаў была даволі цвёрдай і трывалай. Ярка выяўлена традыцыя пераймання ў паўсядзённай і святочнай культуры насельніцтва павятовых гарадоў ладу жыцця насельнікаў губерnskіх цэнтраў, а тых і іншых, адпаведна, сталічных і ўзорам еўрапейскай культуры.

Мадэрнізацыя гарадскога побыту выразілася ў першую чаргу ў прыстасаванні патрэб гарадскога асяроддзя і яе жыхароў да новых рэалій

гаспадарчага, грамадскага і культурнага развіцця Расійскай імперыі. На першы план высоўваецца ўкараненне тэхнічных навінак у сферы транспарта, энергетычнага забеспячэння, забаўляльнай культуры. Змены выяўляліся спарадычна, нераўнамерна ахопліваючы прастору буйных і малых гарадоў, адны развіваліся імкліва, іншыя - павольна і зыходзілі ў цень гісторыі напярэдадні каласальных сацыяльных узрушэнняў. Варта адзначыць неаднолькавыя тэмпы з'яўлення навацый, калі ў адных выпадках іх уключэнне ў спектр гарадскога побыту адбывалася ў карацейшыя тэрміны пры ўмове высокага запатрабавання і пры наяўнасці фінансавага забеспячэння, то іншыя праходзяць доўгі шлях да моманту шырокага ўжывання гараджанамі. Эфектыўнасць ад выкарыстання навінак таксама была часта неадназначная: так, калі ў сферы забаўляльнай культуры сінематограф здзяйсняе рэвалюцыйныя змены, то адсутнасць на першых этапах буйных маштабаў укаранення ад тэхнічных вынаходстваў іншага роду заставалася невысокай і закранала вузкае кола гарадскіх жыхароў (выкарыстанне аўтамабіля, электраэнергіі, тэлефоннай сувязі). Стаўленне да навацый у асяроддзі гарадскіх абывацеляў у шэрагу выпадкаў было неадназначным і нават можа характарызавацца як негатыўнае, хоць ступень распаўсюджанасці падобных з'яў, вядома, невысокая.

Імкненне да побытавага камфорту цвёрда замацоўваецца ў шырокіх пластах дваранства, купецтвы, мяшчанствы гарадоў беларускіх губерняў Расійскай імперыі і знаходзіць выразна сфармуляваныя абрысы (жаданне валодаць пэўнымі перавагамі ў свеце рэчаў і побытавых паслуг). У цэлым высокая адзнака якасці жыцця, якая і раней асацыявалася з гарадскім асяроддзем, напачатку XX ст. атрымлівае бяспрэчны прырытэт у паралелях, што праводзяцца самімі сведкамі эпохі паміж гарадскім і сельскім ладам жыцця. Распаўсюджанне масавай культуры як феномену навейшага часу таксама шмат у чым садзейнічала хуткаму засваенню новых формаў матэрыяльнай і духоўнай культуры гараджанамі.

Гарадскі побыт у губернскіх і павятовых цэнтрах Расійскай імперыі падвяргаўся ўздзеянню шэрагу важных фактараў: спробы рэфармавання розных аспектаў гаспадарчага і грамадскага жыцця, пашырэнне выкарыстання тэхнічных вынаходніцтваў і інш. Гарады - вельмі складаныя сацыякультурныя арганізмы, шматпластовыя і шматпланавыя, таму па сваёй сутнасці яны больш прыстасаваны для прыняцця новых элементаў у культуру, для трансфармацыі ўжо якія склаліся культурных рэалій у што змяняюцца гістарычных умовах, для карэннай перабудовы рытмаў і ўтрыманні паўсядзённага жыцця мноства абывацеляў. Такі феномен, як прывабнасць «агнёў вялікага горада», таксама стаў адным з рычагоў уцягвання ў арбіту гарадскога жыцця новых пасяленцаў і перакройвання іх мадэляў паводзін на новы лад. Менавіта ў гарадскім асяроддзі апынуліся запатрабаванымі і ў першую чаргу знайшлі сваё ўжыванне разнастайныя навацыі тэхнічнага парадку, якія горад паспрабаваў паставіць на службу сваім інтарэсам. Аднак у той жа час у гарадах заставаліся нязменнымі

шматлікія з'явы побытавай культуры, якія склаліся раней і апынуліся або не ўцягнутымі ў кругаварот новых павеваў, або даволі ўстойлівымі да навацый і з прычыны гэтага трывала захавалі свае пазіцыі і ў эпоху істотных змен у культурна-побытавай сферы.

Гарадскі побыт актыўна ўключаў новыя кампаненты ў матэрыяльную і духоўную культуру гараджан першых дзесяцігоддзяў мінулага стагоддзя, але гады Першай сусветнай вайны рэзка абарвалі шматлікія лініі эвалюцыі гарадской культуры.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Якія гарады Беларусі ў другой палове XIX - пачатку XX ст. мелі найвышэйшыя паказчыкі росту колькасці жыхароў?
- 2 Якім чынам мяжа яўрэйскай аселасці адбілася на структуры гарадскога насельніцтва ў беларускіх губернях?
- 3 Ахарактыразуйце мяшчан як асобную сааслоўную групу.
- 4 Якім шляхамі фарміравалася гарадская прастора Беларусі?

Літаратура:

- 1 Белоруссия в эпоху капитализма. Сб. документов и материалов. – Минск: Наука і тэхніка, 1983. – 234 с.
- 2 Беларусы : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)
- 3 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-9.
- 4 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.]; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 5 Локотко А.И. Местечки (генезис и развитие малых городов) // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 48 - 61.
- 6 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. (серыя)
- 7 Чепко, В.В. Города Беларуси в первой половине 19 в. Экономическое развитие / В. В. Чепко.– Минск: БГУ, 1981. – 143 с.
- 8 Шыбека З. Гарадская цывілізацыя. Беларусь і свет. Курс лекцый. – Вільня: ЕГУ, 2009. – 372 с.

Лекцыя 7 Добраўпарадкаванне гарадскога асяроддзя Беларусі

Ключавыя паняцці: добраўпарадкаванне, горад, вуліца, асвятленне, водаправод, жыллё, даходны дом, інтэр'ер.

План:

- 1 Вонкавы выгляд гарадоў і раяніраванне гарадской прасторы.
- 2 Развіццё вулічнай сеткі. Дарожнае пакрыццё. Сістэма асвятлення, водаправод і каналізацыя.

З Жыллэ гараджан, яго віды, інтэр'еры і іх рэчыўнае насычэнне.

Канспект лекцыі:

1 Гарадское асяроддзе пачало XX ст. прэполагала падзел гарадскога насельніцтва па кварталах і часткам горада з нераўнамернай ступенню развітасці побытавых паслуг і ўзроўня побытавага камфорту.

Вялікае значэнне мела гарадская вуліца ў фармаванні эстэтычных поглядаў гараджан. Прыгожа аформленыя вітрыны, разнастайнае святочнае адзенне на гуляннях, прыведзеныя да парадку і ўпрыгожаныя на выпадак прыезду высокапастаўленых асоб фасады будынкаў, магчымасць зблізку назіраць жыццё высокаадукаванага і выгадаванага круга жыхароў уздзеінічалі на светаўспрыманне гараджан, прывіваючы густ і выходзячы вызначаную мадэль паводзін. Гарадское асяроддзе, асабліва ў дробных правінцыйных цэнтрах, у сілу недастаткова высокага ўзроўня добраўпарадкавання, асабліва сцяў развіцця гарадской гаспадаркі і па іншых прычынах досыць доўга захоўвала тыя формы культуры, якія мелі рысы падабенства з традыцыйным укладам жыцця сялян. Падабенства ўмоў побыту можна выявіць у наяўнасці карыстанні не вадаправоднай, а калодзежнай ці рачной вадой, ужыванне не толькі пакупных прадуктаў, але і атрыманых на прысядзібных участках садавіны і гародніны, рассяленне на гарадскіх ускраінах, дзе пейзаж быў шмат у чым падобны сельскаму (аднапавярховая забудова, захаванне традыцыйнага тыпу жылля і інш.).

Згубленая сувязь з прыродай, уласцівая традыцыйнай культуры, у межах гарадской тэрыторыі кампенсуецца зносінамі людзей на фоне зялёных зон - паркаў, прыватных садоў, на берагах прыродных і штучна створаных вадаёмаў. Менавіта напачатку XX ст. велізарнай папулярнасцю карыстаюцца загарадныя маёўкі ўвесну, лодкавыя і пароходныя катанні ў летні перыяд, прылада катання на каньках узімку. Гараджанін у асновах свайго побыту быў адасоблены ад прыроды, аднак гэта размежаванасць мела адносны характар. Прырода прычыняла гарадскім жыхарам і турботы. Актуальным клопатам было паліванне вуліц у спякоту, уборка снега ўзімку, адвядзенне вады пасля багатых дажджоў, якія размывалі гарадскія артэрыі і рабілі шматлікія вуліцы непраходнымі. Гарадское жыллё ў шэрагу выпадкаў уключала раслінныя элементы – герані на вокнах мяшчанскіх домаў, кветнікі, якія разбіваліся перад уваходам. Было вядома дэкарыраванне расліннасцю будынкаў падчас святаў. Кветкі рэгулярна траплялі ў продаж. Кветкі маглі выкарыстоўвацца як атрыбуты, напрыклад, на Дзень Ружвай або Белай кветкі.

Зараджалася ўвага гарадскіх жыхароў да падтрымання зялёных зон у гарадах і да аховы прыроды. Небяспеку гараджан, якія клапаціліся пра цені і прахалоду ў сонечныя летнія дні, выклікалі спробы знішчыць зялёныя насаджэнні. Гнеўныя галасы раздаваліся ў абарону дрэў, якія збіраліся спільваць, гарадская грамадскасць лічыла часткай свайго побытавага камфорту і векавыя дрэвы на бульварах, і зеляніну ўздоўж вуліц і заклікала спыняць такія дзеянні ўладаў або прыватных асобаў.

Утрыманне хатніх жывёл было распаўсюджана ў гарадах. Вядома, што ў пейзаж гарадскіх вуліц упісваліся свінні, хатняя птушка, выбегаўшая з двара. Вандроўныя сабакі ўяўлялі значную праблему і пагрозу для гараджан. У газетных зводках навін пастаянна меліся згадванні пра тое, што сабакі кагосьці скусалі, на кагосьці напалі, гучна брэшучь.

Нароўні з некаторымі асаблівасцямі гарадское асяроддзе ў беларускіх губернях напачатку ХХ ст. выяўляе ўніверсальныя тэндэнцыі развіцця, супаставімыя з культурна-гістарычным фонам еўрапейскага горада.

Прынцыпова адрознівалася аблічча цэнтральнай частцы малых павятовых і буйных губернскіх гарадоў, аднак ускраіны былі прыкладна аднолькавага ўзроўню забяспечанасці бытавым камфортам і часта мелі рысы сельскага ландшафту. Асобныя гарады істотна пашыралі свае межы, асабліва часта гэта было звязана са з'яўленнем новых цэнтраў вытворчасці ў іх або ўзнікненнем вакзалаў. Так, дзякуючы лініі чыгункі ў Мінску сфарміраваліся раёны Грушаўскі і Чыгуначны, у Гомелі – Залінейны.

У гарадах вылучаецца некалькі культурна-побытавых зон: цэнтральныя кварталы, якія прылягаюць да цэнтральных і парадных вуліц, ажыўленых мясцін рынкавага пляца; а таксама мясцовасці, якія ўвабралі ў сябе прадстаўнікоў розных рамесных спецыяльнасцей, служачых, гарадской беднаты, у шэрагу выпадкаў знаходзіліся пад уплывам этнічнага фактару. У гарадах дысперсны тып рассялення. Каласальнае павелічэнне колькасці жыхароў і ўцягванне горада ў сферу імклівага развіцця пацягнула за сабой шэраг наступстваў: на мяжы стагоддзяў узнікае і інтэнсіўна разрастаецца новая частка горада, змяняецца аблічча старых нізкіх па сацыякультурных умовах мясцовасцяў і інш., у гарадское асяроддзе ўпісваюцца новыя аб'екты рознага прызначэння (адміністрацыйныя, культавыя, забаўляльныя).

2 Вялікая частка гарадской прасторы мела невысокі ўзровень добраўпарадкавання, хаця прысутнічалі дастатковыя і лепшыя ў параўнанні з сельскімі ўмовы жыцця. Аднак у адрозненне ад большасці павятовых гарадоў губернскія мелі кварталы, якія вылучаліся выгодамі, даступнымі, як правіла, насельнікам сталіц (якасць вулічнага пакрыцця, асвятленне, вадаправод і інш.). Гарады Беларусі вылучаліся пышным азеляненнем. Здзяйснялася палепшаная рэканструкцыя асобных гарадскіх тэрыторый, напрыклад, былі ператвораны часткі непрывабных кварталаў ў такія, якія адпавядалі побытавым патрабаванням новай гістрычнай эпохі, для яе ўласціва выкарыстанне навінак тэхнічнага прагрэсу, увага да такіх праблем, як падача чыстай вады, большае следаванне санітарным нормам, размяшчэнне збудаванняў для правядзення вольнага часу (сінематографы, трэкі, тэатры і інш.). На гарадскіх матэрыялах паказальны кантраст гарадскіх ускраін і ўладкованых на сучасны лад цэнтральных кварталаў, што тыпова для буйных і значных у гаспадарчым і сацыяльным развіцці гарадскіх паселішчаў. Гарады Беларусі істотна адрозніваліся па ўзроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця, што сфарміравала і адпаведную сістэму побытавай культуры ў шырокім сэнсе.

Шэраг прадметаў выкарыстоўваўся пры добраўпарадкаванні гарадоў. У першую чаргу ў губернскіх цэнтрах і буйных павятовых, з'явіліся новыя віды пакрыцця (пліткавыя, асфальтавыя тратуары), акрамя шырока якое практыкавалася брукаванне вуліц камнем і іх пакрыццё драўлянымі насціламі.

Гарадскія думы прымалі шматлікія пастановы аб замашчэнні вуліц, якія паўсюдна не выконваліся. Жыхары адзначалі, што вуліцы гарадоў маюць вельмі неахайны выгляд, паколькі значная частка вулічнай сеткі не мае ўвогуле ніякага пакрыцця, а невялікі працэнт замашчэння ствараецца за кошт драўляных маставых, якія хутка выходзяць са строя, асфальтавае або каменнае пакрыццё шляхоў прымянялася толькі ў цэнтральнай частцы гарадоў і пашыралася марудна.

«Мостовые и освещение – это альфа и омега нашей обиженной Богом и людьми провинциальной жизни... Бестолковый столб, на котором качается глупый фонарь, - это целая революция в жизни захолустного городка. Это – символ движения вперед...», - гэтыя словы гарадскіх жыхароў пачатку ХХ ст. можна лічыць найбольш выразнай характарыстыкай сферы добраўпарадкаванасці гарадскіх паселішчаў стагоддзе таму.

Па-новаму плануецца асвятленне цэнтральных частак гарадоў - ужо мантуюцца керасінно-напальныя ліхтары, але выкарыстоўваюцца і простыя газавыя лямпы. Паступова пашыраецца распаўсюджанне новых выглядаў асвятлення. Рэкламныя аб'явы газет мільгалі дадзенымі пра магчымасць тэхнічнага абнаўлення асвятлення, прычым не толькі ў кірунку з сучаснага пункта гледжання прагрэсу: «Последняя новость! Лампы и фонари общества американских заводов... Полная замена электричества и газа в театрах, клубах, ресторанах, учреждениях, конторах, магазинах и квартирах. Свет лучше и во много раз дешевле электричества. Единственное представительство на Могилевскую губернию...».

Захоўваюцца і традыцыйна ўласцівыя гарадам аб'екты (бойні і інш.), у асобных буйных гарадах былі збудаваны вадаправоды (Мінск, Магілёў і інш.), але ў цэлым сістэма асенізацыі заставалася ранейшая. Таму неад'емным элементам абслугоўвання гараджан напачатку ХХ ст. былі асенізацыйныя абозы. Наяўнасцю вадаправодаў карысталіся толькі абывацелі шэрагу кварталаў ў бурна развіваюшыхся і пераважна вялікіх гарадах, напрыклад, у Магілёве з 1878 г., у Гомелі - з 1909 г.

З Хаця для правінцыйных гарадоў была характэрна драўляная забудова і перавага аднапавярховых будынкаў, вонкавае аблічча вуліц з увесь час якая павялічвалася паверхавасцю будынкаў дапаўняла крыкліва аформленая рэклама. Тым часам у побыце гараджан трывала замацаваліся такія паняцці як «кватэра», «здым жылля ўнаймы», «даходны дом». Частыя пажары ў гарадах прывялі да пабудовы брандмаўраў, гэта былі каменныя сцены без вокнаў, якія ўзводзіліся паміж хатамі з мэтай пазбегнуць распаўсюджвання пажару. Фрагменты некаторых з іх яшчэ нават сёння можна заўважыць пры зносе трухлявых дамоў у старой частцы гарадоў. Пры ўзвядзенні гарадской

сядзібы будавалі флігелі, мезаніны. Вядома пра наяўнасць у некаторых гарадах беларускіх губерняў начлежак.

Большасць рэчаў побытавага ўжытку перайшло з XIX стагоддзя ў XX, змяніўшы ў некаторых выпадках толькі вонкавае афармленне. Аднатыпнасць матэрыяльнага асяроддзя ў правінцыйных гарадах дыктавалася і падабенствам хатніх заняткаў жыхароў, невысокім узроўнем дастатку вялікага кола гарадскіх сем'яў. Пра інтэр'еры жылля гарадскога насельніцтва вядома вельмі мала, аднак можна выказаць дагадку, што ён насычаўся разнастайнымі прадметамі. Інфармацыя пра іх выпадкова зафіксавана ў розных крыніцах: рэкламе тавараў, аб'явах пра продаж сваёй маёмасці гарадскімі жыхарамі, у апісаннях зніклых рэчаў падчас крадзяжоў і інш. Паколькі стандартызацыя і ўніфікацыя побыту ўзрасталі, то падобныя дапушчэнні магчымыя, бо шматлікія прадметы ў гарадскім асяроддзі ўжо не вырабляліся сваімі рукамі, а набываліся ў гатовым выглядзе. Да нашага часу захаваліся разрозненыя ўказанні на абсталяванне і ўпрыгожванне пакояў, якія ў вывучаемую эпоху былі прадстаўлены занавесамі, покрывамі, моднай мэбляй.

У гарадскім доме знаходзіліся самыя розныя прадметы: крэслы і канапы, сталы, паліцы, шафы, дарэчы, з 70-х гг. XIX ст. з'явілася венская мэбля. Складана ўявіць жыллё без керасінавай лямпы, падсвечніка, разнастайнага посуду – шклянога, глінянага. Гараджане развешвалі на сцены розныя малюнкі і вышыванкі, потым пазней – фатаграфіі. Трымалі дробныя рэчы – статуэткі і іншыя як упрыгожанні, нязменным заставалася для хрысціян наяўнасць абразоў.

Варта канстатаваць насычэнне прадметнага асяроддзя ў гарадах Беларусі напачатку XX ст. новымі рэчамі, але асноўны пласт матэрыяльнай культуры гараджан у вывучаны адрэзак часу заставаўся нязменным. Гэта было абумоўлена шэрагам фактараў: па-першае, вытворчасць тавараў і іх спажыванне вызначалася ўзроўнем эканамічнага развіцця рэгіёна ў цэлым, што, як следства, не меркавала хуткага і маштабнага замяшчэння адных выглядаў прадметаў побытавага карыстання іншымі; па-другое, мабільнасць большасці правінцыйных гарадскіх жыхароў заставалася невысокай, і таму пранікненне навацый як вынік запазычання зводзілася да мінімуму; па-трэцяе, асноўны масіў насельніцтва складала небагатае мяшчанства, у сілу недастатковай маёмаснай забяспечанасці і інфармаванасці, яно было мала ўспрымальна да навацый у хатнім побыце. Акрамя таго, у малых гарадах частка жыхароў захоўвала напалову сельскі лад жыцця, якому ўласцівая кансерватыўнасць, і гэты ўклад быў устойлівым у сувязі са сталым папаўненнем гарадоў перасяленцамі з сельскай мясцовасці.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Пералічыце гарадскія раёны на прыкладзе аднаго з губернскіх гарадоў Беларусі.
- 2 Якімі спосабамі стваралася вулічнае пакрыццё ў гарадах Беларусі?

3 Прывядзіце прыклады гарадоў Беларусі, якія мелі вадаправод у пачатку XX ст.

4 Ахарактарызуйце новаўводзіны ў сістэме асвятлення гарадоў Беларусі.

5 У чым прычыны недастатковай забяспечанасці жыллём гарадскіх жыхароў?

6 Якія віды жылля былі распаўсюджаны ў гарадах Беларусі напярэдадні Першай сусветнай вайны?

Літаратура:

- 1 Барташевич А. А., Аладова Н.И., Романовский А.М. История интерьера и мебели. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 391 с.
- 2 Беларусы : У 12 т. Т. 1. Дойлідства / А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 2001. – 278 с.
- 3 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-9.
- 4 Гацура Г. Г. Мебель и интерьеры модерна. – М.: МГО СП России, 2009. – 234 с.
- 5 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 6 Матюнина, Д. С. История интерьера. – М.: Парадигма, 2012. – 552 с.
- 7 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. (серыя)
- 8 Пипуныров В. Н. История часов с древнейших времен до наших дней. – Л.: Художник РСФСР, 1982. – 495 с.
- 9 Форест Т. Антиквариат. Серебро и фарфор. – М.: Эгмонт, 2001. – 160 с.
- 10 Шыбека З. Гарадская цывілізацыя. Беларусь і свет. Курс лекцый. – Вільня: ЕГУ, 2009. – 372 с.
- 11 Яшчанка А.Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 206-235.
- 12 Яценко, О.Г. Интерьеры жилья горожан Беларуси конца XIX – начала XX вв. / О.Г. Яценко // Известия ГГУ имени Ф. Скорины. Сер. Гуманит. науки. – 2015. – № 4 (91). – С. 89 – 94.

Лекцыя 8 Гарадскія тыпы. Адзенне гараджан Беларусі

Ключавыя паняцці: гарадскі тып, адзенне, святочны касцюм, паўсядзённае адзенне, бялізна, галаўны ўбор, абутак, аксесуары, дзіцячы касцюм.

План:

- 1 Гарадскія тыпы.
- 2 Адзенне розных груп гараджан.
- 3 Адзенне гараджан і яго рэканструкцыі ў музеях Беларусі.

Канспект лекцыі:

1 У гарадах Беларусі жылі прадстаўнікі розных саслоўяў: дваране, духавенства розных канфесій, мяшчане, вайскоўцы, сяляне. На гарадскіх вуліцах сустракаліся яркія тыпажы, шэраг жыхароў тых ці іншых этнаканфесійных колаў яшчэ не адмовіўся ад нацыянальнага адзення або яго элементаў (іўдзейскае насельніцтва, стараверы і інш.), насельнікі гарадоў належалі да тых ці іншых прафесій і сацыяльных страт, мелі неаднолькавае маёмаснае становішча. Да паказальных гарадскіх тыпажоў можна аднесці купецтва і прыслугу, дробных гандляроў і прадстаўнікоў вольных прафесій, студэнцтва і вучняў разнастайных навучальных устаноў. Усе яны выдзяляліся сярод іншых сваім знешнім абліччам і надавалі гарадскому асяроддзю багатыя рысы.

2 Значнасць разгляду комплексаў адзежы гараджан і модных тэндэнцый у адзенні надае магчымасць прасачыць заканамернасці распаўсюджвання ў гарадскім асяроддзі масавай культуры, знікнення і трансфармацыі элементаў нацыянальнай культуры, узаемасувязяў у культурных традыцыях жыхароў Еўропы. Аналіз адзення закранае праблему ўяўленняў пра прыгажосць у тую ці іншую гістарычную эпоху і ў розных сацыяльных зрэзах, абмеркаванне пытання пра культуру здароўя, што адлюстроўваецца і на імкненні да вонкавай прывабнасці жыхароў гарадоў. Калі нацыянальнае адзенне на шырокіх выяўленчых крыніцах з прыцягненнем пісьмовых дадзеных даўно захаваны ў навуковай літаратуры, то гарадскі аспект у развіцці матэрыяльнай культуры набыў актуальнасць пазней.

Унёсак этнолагаў у вывучэнне гарадскога гарнітура прыкметны. У гэтай сувязі асаблівага аналізу заслугоўваюць распрацоўкі беларускіх аўтараў. Этнолагам В.М. Бежавіной і Л.В. Ракавай прыналежаць значная заслуга ў глыбокім і ўсебаковым вывучэнні адзежы жыхароў горада, вынікі іх даследаванняў адлюстраваны першым чынам у навуковых працах «Жаночы касцюм на Беларусі» і «Мужчынскі касцюм на Беларусі». Тут прадстаўлены святочны, парадны і паўсядзёжны комплексы ў гардэробе гарадскіх жыхароў, вылучана адзежа гараджан розных саслоўяў і ўзросту, адзначана ўключэнне новых элементаў у гарнітур, апісаны модныя тэндэнцыі і пануючыя стылі, падрабязна асветлены такія аспекты, як плечавая і паясная, верхняя адзежа, галаўныя ўборы, абутак, аксэсуары. Абодва выданні забяспечаны вялікай колькасцю фатаграфій пачатку ХХ ст., якія паходзяць з Гародні, Віцебску, Гомеля, Мазыра і інш. губернскіх і павятовых гарадоў, што дазваляе рэканструяваць рэальныя выявы гараджан.

Спосабы папаўнення гардэроба і месцы набывання адзежы напачатку ХХ ст. былі розныя. Так, сукенкі, блузкі, спадніцы і іншыя прадметы гараджанкі шылі самі і на заказу ў краўчых на даму ці ў атэльэ, асобныя з якіх уладкоўваліся пры крамах, адзежу выпісвалі, набывалі гатовыя ўзоры. Атрымалі папулярнасць прывабныя жаночыя часопісы з малюнкамі модных у вызначаны сезон мадэляў, іх выкарыстоўвалі для выраба падобных асобнікаў.

У вялікіх і малых гарадах, рэкламуючы свае паслугі, уладальнікі крам гатовай сукенкі ў стандартных фармулёўках распавядалі, што іх наведвальнікі атрымліваюць велічэзны выбар убораў у залежнасці ад сезону - восеньскіх або вясновых і г.д., розных матэрыялаў, гаспадары абавязкова агучвалі, што быццам бы «фасоны – самыя последние», г.зн. модныя, а выкананне заказаў - добрасумленнае, вытанчанае і акуратнае, кошты - даступныя.

Паняцце мода цесна злучана з дамінаваннем вызначаных тэндэнцый і стыляў у розных сферах жыцця і культуры, модныя з'явы і рэчы, манеры паводзін, стылістычныя кірункі ў мастацтве і побыту атрымліваюць кароткатэрміновую папулярнасць і абавязкова прадугледжваюць навізну. У паняцце «мода» таксама ўключаецца ўпадабаны ў дадзеную эпоху тып чалавечага цела. Мода ў адзежы прадугледжвае змену формаў і ўзораў за даволі кароткі час, пры гэтым змене падвяргаюцца не толькі фасоны тых ці іншых кампанентаў гарнітура, спосабы нашэння асобных з іх, але таксама матэрыялы, з якіх вырабляецца адзежа, каляровая гама, якія прыкладаюцца да адзежы аксэсуары і стылістычна падыходныя да гарнітураў прычоскі. Для фармавання выявы модніцы ці модніка мае значэнне і знешнасць чалавека, для яе адпаведнасці адзінаму стылю адмыслова падбіраюцца касметычныя сродкі, прыкладаюцца намаганні для падтрымання вызначанага вонкавага эфекту ўладальніка моднага іміджу на акружэнне.

Цікавы пералік матэрыялаў, якія выкарыстоўваліся для вырабу адзежы напачатку ХХ ст. Напрыклад, у крамах у гарадах Беларусі, як і ў іншых рэгіёнах Еўрапейскай Расіі, можна было набыць мяхі і такія тканіны, як сацін, батыст, паркаль, сярпанка, розныя выгляды палатна. Прадаваліся і дарагія тэкстыльныя вырабы і карункі, гушчару менавіта яны выкарыстоўваліся для стварэння моднай адзежы. Гараджане выкарыстоўвалі гарсэты, шпількі і зашпількі рознай формы, тасьму, карункі, гузікі, спражкі і інш., формы якіх таксама вар'іраваліся ў адпаведнасці з модай. Мода закранала не толькі матэрыялы і тканіны, але і распаўсюджвалася на каляровую гаму ўбораў. Так, напярэдадні Першай сусветнай вайны атрымаў папулярнасць колер танга (памяранцавы з карычневым адценнем) у сувязі з вялікім поспехам танца танга, часта гэта адценне можна было ўбачыць ва ўсіх элементах гарнітура. Мода мела дачыненне і да мужчынскага гардэроба.

Важным момантам у разуменні распаўсюджвання модных тэндэнцый з'яўляецца вызначэнне таго сацыяльнага круга гарадскіх жыхароў, якому гэтыя навінкі апынуліся даступнымі. Так, англійскі гарнітур мог каштаваць модніцы-гараджанцы ў шэрагу выпадкаў да 4 - 5 рублёў, гатовая верхняя спадніца - 1 рубель 85 кап., батыставая блузка - 1 рубель 10 кап. Для параўнання адзначым, што заробак, напрыклад, хатняй прыслугі ў год складаў ад 60 да 180 рублёў, падзённая плата чорнарабочай магла складаць усяго толькі, па некаторых дадзеных, 50 - 80 кап. Відавочна, што прытрымліванне модзе рэалізоўвалася пераважна ў асяроддзі заможнага гарадскога насельніцтва.

Прыгажосць у гарадскім асяроддзі ў першыя дзесяцігоддзі XX ст. асацыявалася хутчэй не гэтулькі з відавочнымі прыкметамі здароўя чалавека, колькі з бледнасцю твару, што павінна было падкрэсліць адрозненне яе ўладальніка ад гараджан нізкага сацыяльнага статусу, таму сярод абывацеляў былі папулярныя шматлікія сродкі ад загару. Для сыходу за тварам і целам ужываліся гігіенічныя сродкі (напрыклад, мыла «Конек»), рознастайныя спосабы (касметычны масаж твару), выраблялася удаленне маршчын, угрэй, чырвані, плям і валасоў з твару, рабіўся манікюр. У мэтах асветы месцаваліся невялікія артыкулы пра выкарыстанне касметычных сродкаў з тыповымі назвамі «Как можно всегда выглядеть молодой и красивой. Современный совет».

3 У музеях Беларусі для паўнаты паказу гарадской культуры час ад часу выкарыстоўваюць не толькі фотаздымкі з вобразамі купцоў, дваран, мяшчан і інш., але размяшчаюць у вітрынах на манекенах комплексы адзення тых ці іншых груп гарадскога насельніцтва. У гэтых выпадках выкарыстоўваюцца як арыгінальныя рэчы і аксесуары, так і рэканструяваныя. Паасобку прапаноўваюцца глядачу гадзіннікі і ларнеты, парасоны і шляпкі, гузікі, дамскія сумкі. Часопісы з адлюстраваннем модных варыянтаў адзення свайго часу. Цікавыя тыпажы гараджан XIX – пачатку XX ст. дэманструюцца ў Нацыянальным гістарычным музеі Беларусі, Музеі гісторыі Мінска, Музеі гісторыі Гомеля і інш.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Ахарактарызуйце мужчынскі касцюм у гарадах Беларусі.
- 2 Якія аксесуары выкарыстоўваліся ў дадатак да жаночага святочнага адзення гараджанак?
- 3 Якія рысы характэрны для дзіцячага адзення?
- 4 Апішыце этнакультурныя асаблівасці гарадскога адзення на прыкладзе адной з этнічных груп.
- 5 Апішыце ўдалыя прыклады рэканструкцыі адзення гараджан у музейных экспазіцыях Беларусі.

Літаратура:

- 1 Біч, М. В. Беларусы: нацыянальнае жыццё і культура другой паловы 19 – 20 ст. / М. В. Біч. – Мінск: Ураджай, 1994. – 135 с.
- 2 Бялявіна В.М., Ракава Л.В. Жаночы касцюм на Беларусі. – Мінск: Беларусь, 2007. – 351 с.
- 3 Бялявіна В.М., Ракава Л.В. Мужчынскі касцюм на Беларусі. – Мінск: Беларусь, 2007. – 303 с.
- 4 Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Том 1. Культура сацыяльнай эліты 14 - пачатку 20 ст. / Пад рэд. А. І. Лакотка. – Мінск: Беларус. навука, 2013. – 575 с.
- 5 Шыдлоўскі, С. А. Культура прывілеяванага саслоўя Беларусі: 1795 – 1864 ст. / С. А. Шыдлоўскі. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – 167 с.
- 6 Яценко О.Г. Мода в культуре горожан белорусских губерний Российской империи начала XX в. (по материалам периодической печати) // Научные

труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. статей. В 2 ч. Ч.1. Вып. 13 / Под ред. В.Ф.Беркова. – Минск: РИВШ, 2013. – С. 408 – 414.

- 7 Яшчанка А.Р. Побыт гараджан Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 152-205.

Лекцыя 9 Сфера транспарту, сувязі і паслуг у гарадах Беларусі

Ключавыя паняцці: транспарт, гандаль, рамонт, абутак, адзенне, харчаванне, пошта, тэлеграф, тэлефон.

План:

- 1 Віды транспартных сродкаў у гарадах.
- 2 Паслугі сувязі: пошта, тэлефон, тэлеграф.
- 3 Развіццё гандлю і сферы побытавых паслуг у гарадах Беларусі.
- 4 Арганізацыя грамадскага харчавання.

Канспект лекцыі:

1 Найболей гнуткімі да адкрытымі да ўключэння новых элементаў у матэрыяльную культуру апынуліся асобныя сферы гарадскога жыцця: транспартная сфера - пры ўмове пракладкі праз горад новых шашэйных шляхоў, чыгуначных ліній, актывізацыі паведамлення па вадзе на параходах і інш. (новымі сталі самі транспартныя сродкі і рэчы, якія садзейнічалі камфортнаму знаходжанню ў іх пасажыраў). Індывідуальны транспарт дапаўняецца калектыўным, пры гэтым роля апошняга няўхільна ўзрастае.

Транспартная сфера ў дачыненні да пачатку XX ст. была прадстаўлена як сродкамі перавозкі пасажыраў унутры гарадской прасторы, так і паслугамі па перавозках паміж гарадамі. Транспартныя паслугі шмат у чым былі доляй вазакоў, іх сродкі перасоўвання падраздзяляліся на чатыры групы: простыя дрожкі і фаэтоны але жалезным ходу, фаэтоны на гумовым ходу, фаэтоны на выдзіманых шынах і параконныя. Усталёўваліся правілы язды для вазака і пасажыраў - колькасць пасажыраў, такса, хуткасць язды (не больш за 8 вёрст у гадзіну) і інш., аднак яны далёка не заўсёды выконваліся і ліхачы на гарадскіх вуліцах былі звычайнай з'явай. Некаторыя гасцініцы размяшчалі сваімі экіпажамі, якія накіроўваліся за патэнцыйнымі кліентамі да людных ажыўленых месцаў (на вакзал да моманту прыбыцця цягніка і інш.). Брычкі, калыскі, санкі выкарыстоўваліся ў правінцыйных гарадах часцей іншых тыпаў транспарта. Характэрнай з'явай гарадскога асяроддзя былі таксама ламавыя рамізнікі, якія транспартавалі цяжкія грузы. Гэта публіка таксама адрознівалася грубіянскімі норавамі.

Тэрытарыяльнае пашырэнне гарадской прасторы, паскарэнне тэмпу жыцця гараджан напачатку XX ст. пацягнула за сабой пераход да новых тыпаў транспарта. Менавіта тым часам з'яўляюцца першыя аўтамабілі для

перавозкі пасажыраў, актуалізуецца распаўсюджанне і дзейнасць індывідуальных (веласіпеды) і калектыўных тыпаў транспарта (конка).

Трэба адзначыць, што для міжгародскога і міжнароднага паведамлення ўзрасла роля чыгуначных перавозак.

Большую асцярогу ў гараджан, прычым пабудаваную на рэальных фактах, выклікала з'яўленне ў гарадскім асяроддзі новых тыпаў транспарта і злучаных з ім шанцаў на катастрофічныя наступствы іх выкарыстання.

Першыя аўтамабілі на гарадскіх вуліцах, трамваі і нават веласіпедысты неслі ў побытавыя рэаліі пачатку XX ст. свае пагрозы, таму неаднаразова гарадскімі ўправамі прымаліся пастановы пра ўзмацненне жорсткасці правіл язды на концы, на трамваі, ровары, праўда, мала выконванымі на практыцы. У ліку часта згадваўшыхся транспартных сродкаў у гарадах былі экіпажы, якімі кіравалі вазакі, у крыніцах згадваюцца санкі, брычка. У гарадах можна было ўбачыць ламавых возчыкаў, якія здзяйснялі перавозкі на трывалых калёсах. Асобную ўвагу прыцягвала да сябе конка - вагон на рэйках, які перасоўваўся на коннай цязе. Яна распаўсюдзілася ў першую чаргу ў буйных гарадах, пераважна сталічных, губернскіх і радзей павятовых. Так, у павятовым горадзе Гомелі ўжо курсавала конка, якую гамяльчане звалі «наша белицкая черепаха». Сталыя наезды веласіпедыстаў-ліхачоў на пешаходаў, якія здараліся, а таксама аўтамабільныя аварыі на кароткі час выклікалі насцярожанае стаўленне абывацеляў да гэтых навінак, але выгода і камфорт пераважалі над негатыўнымі наступствамі, і навацыі ўпэўнена пракладалі сябе дарогу ў жыццё гараджан.

Асоба адзначаўся эфект, вырабляны на абывацеляў праездам па гарадскіх вуліцах аўтамабіляў. Выкарыстанне дадзенага тыпу транспарта пашырала магчымасці сферы забавак і пазнавальных формаў адпачынку. Праезд адной ці некалькіх машын праз той ці іншы горад на працягу першых гадоў іх з'яўлення абавязкова адзначалі газеты, напрыклад: «26 - 27 мая в Гродно приезжают автомобилисты-офицеры на 26 автомобилях из Вильно. Туристы выехали на экскурсию из Петербурга». Сучаснікі распавядалі пра тое, за гэтым рэдкім для правінцыйнага горада транспартным сродкам наўздагон бегла шумная чарада дзяцей, а прахожыя збіраліся натоўпам, каб паглазець на дзівоцтва. Само з'яўленне на гарадскіх вуліцах такой тэхнічнай навіны як аўтамабіль некаторы час складаў элемент відовішчнай культуры, асабліва ў правінцыйных цэнтрах.

2 Да разгляданага часу ставіцца распаўсюд такога сродку сувязі як тэлефон, але гэта навацыя першапачаткова была даступная толькі некаторым жыхарам правінцыі. Вядома, што першыя апараты былі вельмі грувацкімі, напярэдадні Першай сусветнай вайны нават у значных павятовых цэнтрах іх уладальнікамі станавіліся нешматлікія. Па-ранейшаму, як і ў апошнія дзесяцігоддзі XIX ст., былі запатрабаваны паштоўкі, якія рассылаліся па пошце, як і лісты. Узоры віншавальных паштовак маюцца сёння ў шматлікіх музейных і прыватных калекцыях. Узмацненне дзелавых і пашырэнне асабістых кантактаў запатрабавала адкрыцці новых аддзяленняў паштовых

кантор. Гараджане карысталіся і тэлеграфам – сродкам для перадачы сігналаў па правадах або іншых каналах электрасувязі.

3 Сфера побытавага абслугоўвання ўключае комплекс устаноў па аказанні гараджанам магчымасцяў для часовага пражывання, а таксама сілкаванні, мыцця, чысткі, рамонт, мыцця, сюды ж прылягае і новыя выгляды паслуг, напрыклад, па фатаграфаванні.

У сувязі з вялікай разгалінаванасцю сферы гандлю, яе велізарнай значнасцю ў побытавым зрэзе культуры і багаццем вядомых нам пэўных прыкладаў яе дзейнасці гандаль у гарадах патрабуе асобнай характарыстыкі. У гарадах гандлявалі мукой, цукрам, рыбай, салам і свінінай, малочнымі прадуктамі і маслам, булкамі, абаранкамі, каўбасамі. Былі развіты пернікавы і цукерачны гандаль, продаж садавіны, розных напояў, тытунёвых вырабаў. Часцяком у адной крамцы можна было набыць розныя віды тавараў. Гараджане набывалі вырабы з меха, скуры, палатно, гатовую сукенку, жаночыя і мужчынскія капялюшы, гадзіннікі, залатыя і срэбныя вырабы, а таксама мэблю, гліняны, эмаляваны, драўляны посуд, матрацы, карціны, кнігі, музычныя прылады, аптэкарскія і парфумерныя тавары.

Сістэма гандлю і побытавых паслуг адыгрывала вялікую ролю ў жыцці гараджан рознага дастатку і культурных арыентацый. Для гарадскога асяроддзя разглядаанай эпохі тыповыя гандлёвыя рады, крамы, крамы, цырульні, закліканыя задавальняць паўсядзённыя запыты жыхароў.

Асобных каментарыяў патрабуе ўласна сама рэклама стогадовай даўніны. У газетах маглі прапаноўваць даваць аб'явы на ўсіх мовах. Гэта было невыпадкова, улічваючы стракаты этнічны склад жыхароў гарадоў беларускіх губерняў. Рэкламныя аб'явы часта ўключалі інфармацыю аб даце заснавання той ці іншай фірмы (накштальт, фірма існуе з такога або іншага года), што павінна было прывабіць пакупніка паслуг сваёй стабільнасцю ў бізнесе, зваротам увагі чытача на працяглы і паспяховы тэрмін дзейнасці канкрэтнага аб'яднання. Каб заманіць кліента цэны на тавары характарызаваліся як танныя - «без запроса». Стандартна паўтараліся фармуліроўкі аб багацці тавараў у пэўных гандлёвых установах «получен огромный выбор всевозможных русских и заграничных товаров». Акцэнтаванне ўвагі на замежным вытворцы прадметаў («заграничная мебель», («заграничное платье» і інш.), асабліва, калі канкрэтызавалася краіна-вырабнік і згадвалася якая-небудзь значная з еўрапейскіх і сусветных дзяржаў - Германія, Францыя, Злучаныя Штаты Амерыкі - асацыяравалася ў пакупнікоў з высокай якасцю рэчаў, што выстаўляліся на продаж. Тыповым з'яўлялася следаванне сезоннасці ў гандлёвых прапановах, адсюль шматлікія паўторы «к осеннему и зимнему сезонам...», «к весеннему и летнему сезонам получены...». Каб запэўніць спажыўца паслуг у сваім прафесіяналізме, заказчыкі рэкламных аб'яў маглі дапаўняць тэкст наступнымі заявамі: «масса благодарностей». Яшчэ адным падыходам заігрывання з публікай і яе ўцягвання ў працэс куплі-продажу стала занадта вычурная ветлівасць звароту да пакупнікоў накштальт «надеемся на благосклонное внимание

почтеннейшей публики», гэтымі фразамі суправаджалі шматлікія запрашэнні наведаць тую ці іншую гандлёвую кропку. Адным со спосабаў прыцягнення пакупнікоў у гандлёвыя кропкі з'яўлялася зніжэнне цаны на рэчы.

Найважымі цэнтрамі побытавых паслуг выступалі гасцініцы, якія прадстаўлялі часовае жыллё прыезджым. Улічваючы, што ў вывучаемую эпоху істотна актывізаваліся гандлёвыя сувязі, ажывілася эканамічная дзейнасць, усё больш упэўнена заяўлялі пра сябе банкаўскія ўстановы і інш., колькасць якіх прыбывалі ў гарады становілася ўсё больш.

Навацыйным зменам падверглася сфера спажывання. Пра гэта сведчыць пашырэнне пераліку пакупных прадуктаў сілкавання, нашэнні гатовай сукенкі, набыццё рэчаў фабрычнай вытворчасці для ўладкавання хатняга інтэр'еру і інш. (мэбля, парцелянавы і металічны посуд, газавыя лампы, швейныя машыны фірмы «Зингер» і інш.).

Захоўваліся ў гарадах грамадскія лазні, заставалася запатрабаванай сетка цырульняў. Градскія жыхары звярталіся таксама да карыстання майстэрняў па рамонце абутку і сукенкі і інш. устаноў. Граджане звярталіся да абслугоўвання працаў, краўцоў, белашвачак, шаўцоў.

Новай формай паслугі, але атрымаўшай за кароткі час значны распаўсюджанне, з'яўлялася напачатку XX ст. фатаграфаванне. Цэнтры такіх паслуг узніклі ў градскім асяроддзі хутка і прапанавалі жыхарам паслугі галоўным чынам па павільённай здымцы, што тлумачылася тэхнічнымі магчымасцямі фотаапаратуры таго часу. Фотаатэлье трывала ўпісаліся ў градскую прастору.

Тыповым для становішча фотаатэлье было месцаванне на невысокім подыуме маляванага задніка з дэкаратыўнымі калонамі, пышнымі драпаваннямі, вазонамі, а таксама крэсламі і столікамі для позіравання кліентаў. Здымка была даволі даступнай для розных сацыяльных пластоў. Выстаўляць фатаграфіі напаказ у гасціных, кабінетах стала моднай тэндэнцыяй у гэты час.

4 Паказальную для кожнай гістарычнай эпохі частку матэрыяльнай культуры ствараюць прадукты харчавання. У дачыненні да канца XIX – пачатку XX ст. вядомыя выпадкі фальсіфікацыі прадуктаў сілкавання і факты незадаволенасці абывацеляў гарадоў з нагоды нізкай якасці выпечкі хлеба, разбаўлення вадой малака і інш. Павялічылася колькасць цэнтраў грамадскага сілкавання, дадаткам да абжорных радоў, карчмам, закусачным, буфетам сталі ўжо шматлікія напачатку XX ст. рэстараны, якія прэтэндавалі на больш высокі ўзровень абслугоўвання кліентаў і больш высокі клас забаўляльных праграм. Вельмі запатрабаванымі былі шматлікія цэнтры грамадскага харчавання – ад фешэнэбелных да вельмі таных, разлічаных на сціпую па прыбытках і непатрабавальную па густах публіку. «Ресторанная жизнь», як пра яе адклікаліся сучаснікі, у губернскіх і буйных павятовых гарадах напачатку XX ст. развівалася хуткімі тэмпамі, павялічвалася не толькі колькасць рэстаранаў, але пашыраўся спектр паслуг, якія яны аказвалі.

Дзейнічалі рэстараны «Москва» і інш., дадзеныя пра іх паслугі пастаянна сустракаліся ў рэкламных аб'явах.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Якія новыя віды транспартных сродкаў набылі папулярнасць у гарадах Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст.?
- 2 Пералічыце формы гандлю, якія былі распаўсюджаны ў гарадах беларускіх губерняў?
- 3 Прасачыце працэс уваходжання тэхнічных новаўвядзін у сістэму сувязі ў гарадах і паміж гарадамі на Беларусі.
- 4 Якім чынам была арганізавана сістэма харчавання гарадскіх жыхароў?

Літаратура:

- 1 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 2 Беларусы : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)
- 3 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-9.
- 4 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. (серыя)
- 5 Шыбека З. Гарадская цывілізацыя. Беларусь і свет. Курс лекцый. – Вільня: ЕГУ, 2009. – 372 с.
- 6 Яшчанка А.Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 206-235.
- 7 Яценко, О.Г. Мир вещей в культуре городского населения Могилевской губернии в начале XX века // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – Сер. Гуманитарные науки. – 2011. - № 5 (68). - С. 157 – 165.

Лекцыя 10 Сям'я і сямейны побыт гараджан

Ключавыя паняцці: сям'я, побыт, сямейная абраднасць, вяселле, радзіны, пахаванне, выхаванне дзяцей, функцыі членаў сям'і, главенства ў сям'і.

План:

- 1 Сям'я і сямейны побыт.
- 2 Жанчына гараджанка, яе побыт.
- 3 Культура дзяцінства ў гарадах.

Канспект лекцыі:

1 Гістарычныя крыніцы ўтрымліваюць вельмі скупыя дадзеныя аб хатнім жыцці гараджан. У рэдкіх выпадках сустракаюцца асобныя рэмаркі аб хатнім укладзе. Так, газеты пісалі, з абурэннем ацэньваючы абывакавасць мяшчан, і пра штодзённы побыт апошніх наступнае: «А мы забраліся в тихие, уютные домики с цветами на окнах. С канарейкой в клетке. Тихо и спокойно. В доме чисто, канарейка поет, скатерть сверкает белизной, жена угощает густыми сливками. Идиллия!».

2 Адбываецца больш значнае акцэнтаванне на побытавых рэаліях жыцця жанчын і дзяцей. «Жаночая» тэма яскрава прасочвацца ў тэматыцы сеансаў сінематографа, у правядзенні падпіскі на спецыялізаваныя жаночыя часопісы, у большай увазе да выраба і продажу жаночых аксесуараў адзення, у дакучлівых прапановах куплі навейшых сродкаў для захавання маладосці і прыгажосці (для выводзення вяснушак, абароны ад загару, з'яўлення маршчын і інш.), у шырэйшым далучэнні жанчын да шэрагу забаў (арганізацыя жаночых вечароў, іх візіты сумесна з мужчынамі ў клубы для навагодніх віншаванняў, актыўны ўдзел у дабрачынных справах і інш.) і ў паступовым уцягванні ў працоўную дзейнасць большай колькасці гараджанак (захаваліся шматлікія звесткі пра прапановы паслуг акушэрак-масажыстак, нянь, машыністак і інш.). Жыхарак Брэст-Літоўска і іншых гарадоў зазывалі на дэманстрацыю карціны сінематографа па творы А. Дзюма «Дама с камеліямі» ў электратэатры «Фантазія» (1912 г.), угаворвалі набываць мыла, духі, крэм-пудру лепшых еўрапейскіх і амерыканскіх фірмаў, ім абяцалі велізарны выбар блузак, сукенкі, бялізны новых фасонаў, напрыклад, у краме і майстэрні Фані Фрыдман.

Жаданне набываць навінкі для хатняга побыту цягнула за сабой неабходнасць плаціць шмат: ручная шавецкая машынка прадавалася за 18 руб., нажная каштавала вышэй за 30 руб., а грамафон 20-50 руб. Гаспадыня мела шанс набыць надрукаваныя новыя кулінарныя рэцэпты (напоі, пячэнне, кампоты, варэнне) за 2 руб. 60 кап., рэкамендацыі аб вядзенні хатняй гаспадаркі, упрыгожанні стала і інш. з малюнкамі – 1 руб. 20 кап. Для аматаркі конных прагулак дамскае седло прадавалася за 25 руб.

3 У сямейным выхаванні дзяцей істотную ролю адыгрываў рэлігійны фактар, што было абумоўлена характарам узаемаадносін, якія склаліся паміж рознымі этнічнымі і канфесійнымі групамі гарадскіх жыхароў. Наступствам становіліся дастаткова ізаляваныя сістэмы сямейнага выхавання і адукацыі, уласцівыя для гараджан неаднолькавай этнакультурнай арыентацыі. Адным са сведчанняў такога паралельнага развіцця розных этнаканфесіянальных колаў выступае імкненне адасобіць сваю сістэму клопату аб дзецях ад знешніх іншакультурных уплываў. «Желают отдать на вскармливание 5-месячного ребенка (не в еврейскую семью. Плата по соглашению)», - аб'явы такога зместу былі нярэдкамі ў мясцовых газетах у гарадах мяжы яўрэйскай аседласці.

Пытанне здароўя дзяцей абмяркоўваліся спецыялістамі-медыкамі. Прапаноўваліся спецыяльна для дзяцей тыя ці іншыя лекі або сродкі, на іх

пазначалася, ці падыходзяць яны для маленькіх хворых. У значнай частцы гарадскіх сем'яў бацькі прапаноўвалі дзецям толькі танныя прадукты і аднастайны набор страў. Для навучэнцаў вучылішчаў, гімназій спецыяльна рыхтавалі сняданкі. Цукеркі і розныя прысмакі маленькія гарадскія жыхары спажывалі ў асноўным па святах, толькі невялікая частка сем'яў магла прапаноўваць іх без абмежаванняў і штодзённа. Кандытарская прадукцыя – цукеркі «Шоколад с ванилью», «Шоколад молочный», «Колос ржи», «Дамские пальчики», «Витязь воин», пячэнне «Старт» карысталіся попытам у дзяцей і падлеткаў. Сярод любімых ласункаў былі марожанае і салодкія воды: лімонная, грушавая, мандарынавая, малінавая і інш. Для вучняў існавалі магчымасці наладзіць здаровае харчаванне падчас правядзення заняткаў і пасля іх. У продаж паступалі спецыяльна падрыхтаваныя дзіцячыя сняданкі. Частка грошай для падтрымкі і прадстаўлення ежы дзецям з бедных сем'яў паступала за кошт ахвяраванняў.

Дзяцей далучалі да культуры наведвання канцэртаў, цырка, сінаматографа. Часта праграмы прадстаўленняў была накіравана менавіта на дзіцячую публіку. Дзіцячыя святы ўключалі шэраг тыповых элементаў: дэкламацыю вершаў, гульні, танцы, перааапраананне, элементы тэатралізацыі. Дзіцячыя ранішнікі і вечары адрозніваліся вялікай колькасцю яркіх атрыбутаў (завязванне стужак, выстаўленне кветак, запуск паветранага шара і г.д.). Для іх былі ўласцівы разнастайныя светлавые і шумавыя эфекты.

Дзіцячыя гульні ў гарадах і мястэчках у большасці выпадкаў здзяйсняліся непасрэдна на вуліцы, не толькі ў непрыстасаваных для гэтага ўмовах, але нават у шкодных для здароўя. Узімку гарадскія дзеці карысталіся прыроднымі ўмовамі для катання з горак, аднак часам гэта было небяспечным заняткам. Магілёўскі паліцмайстар нават прапаноўваў, каб прыставы сачылі за тым, каб дзеці не каталіся на санках з гарыстых частак вуліц, паколькі яны часта падбіваюць прахожых і самі трапляюць пад коней.

Расходы на дзіцячыя рэчы, аплата іх навучання і забаў выцягвала з бацькоўскіх кішэняў нямалыя грошы (напрыклад, дзіцячая шуба – за 10 руб.). Вучні маглі узяць ўдзел у экскурсіі на сельскагаспадарчую выставу ў Быхаве, але бацькі павінны былі ўнесці па 3 руб. Навучанне дзяцей у музычнай школе па класах фартэпіяна, віяланчэлі, скрыпкі ў 1911 г. абыходзілася каля 60 руб на год, пры гэтым працягласць урока па спецыяльных прадметах складала палову гадзіны, а па агульнаабавязковых (тэорыі і гісторыі музыкі, аркестровай ігры і інш.) – 1 гадзіну.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Якія абавязкі меў глава гарадской сям'і?
- 2 У чым своеасаблівасці побыту гарадской сям'і ў адрозненне ад сялянскай?
- 3 Якую ролю адыгрывала жанчына ў гарадской сям'і?
- 4 Якім чынам арганізоўвалі вольны час дзяцей у гарадскіх сем'ях?
- 5 Назавіце фактары, якія ўплывалі на характар сямейных адносін у сем'ях гараджан?

Літаратура:

- 1 Беларусы : У 12 т. Т. 5 Сям'я / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларус. навука, 2001. – 375 с.
- 2 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 3 Калачова І.І. Сямейны побыт гараджан // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў Х – пачатку ХХ ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 236-291.
- 4 Яшчанка А.Р. М.В.Доўнар-Запольскі і традыцыі этнаграфічнага даследавання сям'і: на матэрыялах сем'яў хрысціян горада Магілёва пачатку ХХ ст. // Даследчык гісторыі трох народаў: М.В.Доўнар-Запольскі: зб. навук. артыкулаў і дакументаў / Пад рэд. В.М.Лебедзевай. – Гомель-Рэчыца: ГДУ імя Ф.Скарыны, 2000. – С. 147 – 150.
- 5 Яшчанка А.Р. Побыт дзяцей у Гомелі ў пачатку ХХ ст. (па матэрыялах перыядычнага друку) // Беларускі горад у часе і прасторы: 500 гадоў Полацкай магдэбургіі: зб. навук. прац. – Наваполацк: ПДУ, 2001. – С. 258 – 262.
- 6 Яценко О. Повседневная жизнь гомельчанок в начале ХХ в. // Гендерные истории Восточной Европы / Под. ред. Е. Гаповой [и др.]. – Минск: ЕГУ, 2002. – С. 177-197.

Лекцыя 11 Грамадскія традыцыі гараджан Беларусі. Святочная культура

Ключавыя паняцці: грамадскія традыцыі, свята, дзяржаўныя святы, рэлігійныя святы, масавыя шэсці, атрыбуты свята.

План:

- 1 Формы грамадскай камунікацыі ў гарадах і цэнтры грамадскіх зносін.
- 2 Святочная культура гараджан.

Канспект лекцыі:

1 Пад цэнтрамі грамадскага правядзення вольнага часу варта разумець тэрыторыі гарадской прасторы (вуліцы, пляцы, паркі і інш.) і змесцаваныя ў горадзе аб'екты (будынкi тэатраў, сінематографав, клубаў і інш.), устойліва ўжываўшыся для калектыўнага правядзення вольнага часу ў будні і святы. Напачатку ХХ ст. рэалізоўваліся розныя формы задавальнення запытаў гараджан у эфектыўным правядзенні гадзін, не занятых працай і хатнімі клопатамі.

Па тэрыторыі, уключанай у сферу грамадскага вольнага часу, сярод такіх цэнтраў варта адзначыць адкрытыя гарадскія і прыродныя прасторы (паркі, сады, скверы, набярэжныя рэк) і замкнёныя, г.зн. зачыненыя

памяшканні; яны маглі адмыслова прызначацца для правядзення вольнага часу гараджанамі або быць прыстасаванымі для гэтай мэты.

Яркім прыкладам прыцягнення гараджан для адпачынку выступалі паркі. У парках рабілі прыгожыя масты, павільёны, альтанкі, аранжарэі, гроты, кветнікі, фантаны. У Магілёве напачатку мінулага стагоддзя налічвалася пяць садоў. У ліку важных аб'ектаў варта згадаць будынкі сінематографаў, залы ў памяшканнях гарадской думы, гімназій і іншых устаноў, грамадстваў і навучальных устаноў, у якіх арганізоўвалі маскарады, вечары. Так, у горадзе Рагачове ў лістападзе 1911 г. для прылады агульнадаступнага маскараду было скарыстана памяшканне гарадскога тэатра. Маскарад арганізавала Рагачоўскае Вольна-пажарнае грамадства, гулялі два аркестра музыкі - 117 пяхотнага Яраслаўскага палка і духавы аркестр пажарнага грамадства. Важнымі цэнтрамі грамадскіх кантактаў і забавак выступалі клубы. У іх можна было, акрамя чытання, гуляць у більярд, шашкі, шахматы і інш.

У гарадах беларускіх губерняў, асабліва буйных, напачатку XX ст. даволі хутка развівалася сетка грамадскага харчавання, але якія адчыняліся карчмы, чайныя, рэстараны былі прыцягальныя не толькі як месцы для прыёму ежы, але і для адпачынку. Напрыклад, у губернскім горадзе Магілёве ў які вывучаецца перыяд налічваўся 91 карчма. Некаторыя рэстараны Гомелю прапанавалі шырокі пералік паслуг. Рэстаран пры гасцініцы «Савоя» на рагу Румянцаўскай і Мясніцкай вуліц зазывал наведвальнікаў гульнёй жаночага канцэртнага аркестра, які выконваў творы падчас абедару і вячэр. Пры гэтым рэстаране меліся асобныя кабінеты, більярд, рэклама паведамляла, што тут дзейнічала электрычнае асвятленне і вентыляцыя, «маса воздуха и прохлада. Провизия и напитки самого высшего качества. При ресторане прудик с фонтаном».

Свааасаблівае месца ў шэрагу месцаў грамадскіх зносін займалі кафешантаны. Яны, як і некаторыя іншыя навацыі, упісаліся ў пералік забаўляльных цэнтраў пазней іншых. Гэта былі забаўляльныя ўстановы, дзе ажыццяўлялася не толькі пачастунак, але таксама прапанавалася паслухаць музыку і г.д. У сталічных гарадах напачатку XX стагоддзі ў кафешантанах на сцэне выступаў жаночы хор, выконваліся танцавальныя нумары, працавала рэстаранная зала, у правінцыі пералік забаў быў больш сціплы. Тым часам кафешантаны дзейнічалі часцей як рэстараны з канцэртнай праграмай, але ў вачах кансерватыўнага абывацеля гэта новаўвядзенне, злучанае з распаўсюдам лёгкага жанру, не заўсёды выглядала прывабным і ў асобных выпадках нават крытыкавалася.

Шэраг грамадскіх тэрыторый здаўна быў абраны жыхарамі для калектыўнага адпачынку і прыхільнасць гэтым правілам захоўвалася, нягледзячы ні на якія змены, у той жа час паляпшэнне добраўпарадкавання гарадоў прывяло да ўзнікнення новых, нядаўна ўладкаваных тэрыторый, якія апынуліся зручнымі і прывабнымі для грамадскіх і культурных кантактаў.

Адны гарадскія тэрыторыі апыняліся ўвесь час задзейнічаны як цэнтры для зносін гараджан у вольны час, іншыя набывалі такое значэнне толькі на вызначаны час, напрыклад, месцы правядзення кірмашоў (у Чавусах штогод праходзілі чатыры і г.д.). У залежнасці ад пары года ў гарадах стваралі каткі, абсталёўвалі пляжныя тэрыторыі.

Цэнтры баўлення вольнага часу могуць быць умоўна падзелены на тыя, якія фігуравалі як месцы для актыўнага і пасіўнага адпачынку. Сталае модным заняткам спортам, большая цікавасць да аздаўлення ператварылі ў значныя аб'екты велатрэкі і іншыя месцы для веласіпеднай язды групамі, трэніровак у камандах. Напрыклад, па паведамленні ў мясцовых газетах, у чэрвені 1913 г. «у Гомелі спартовае жыццё не выходзіць за рамкі штодзённага. Спартовая пляцоўка за трэкам кожны дзень занята «Спортам», якія трэніруюцца супраць кіяўлян», гаворка ідзе пра футбалістаў. У той жа час крыніцы сведчаць пра шырокі распаўсюд пасіўнага адпачынку, асабліва ў асяроддзі гараджан з нізкім дастаткам і культурным узроўнем, што прывяло да нязменнай папулярнасці сумесных вячорак на вуліцы каля хаты. У большасці гарадоў склаліся любімыя месцы для адпачынку і гульні падлеткаў (вуліцы, кварталы, яры і ўзбярэжжы рэк).

Па ліку, разнастайнасці месцаў для калектыўнага адпачынку і ўзроўню іх добраўпарадкаванасці невялікія павятовыя гарады губерні істотна саступалі губернскім і сталічным.

Адны цэнтры вольнага часу насілі дэмакратычны характар і аб'ядноўвалі розныя па сваім культурным абліччы групы гарадскіх абывацеляў, іншыя ж прызначаліся для вузкага круга асоб. Цэнтры грамадскага вольнага часу часам мелі некаторы нацыянальны каларыт, што было заканамерна для рысыяўрэйскай аселасці, а таксама ўлічваючы пражыванне ў Магілёве, Гомелі, Оршы і іншых павятовых гарадах жыхароў рознай этнічнай прыналежнасці. Так, асобныя вуліцы часцей іншых прызнаваліся як месцы, напрыклад, для шпацыраў сем'ямі і проста групамі яўрэйскага насельніцтва. Гараджане-стараверы як спецыфічная этнаканфесійная група вялі адасоблены лад жыцця, што адбілася і на ўключэнні іх у культуры дасуга. Істотнае маёмаснае расслаенне і сацыяльныя кантрасты ў ладзе жыцця гараджан прывялі да таго, што часткай гарадскога ландшафту завалодалі дробныя хуліганы і крымінальныя элементы, «адваяваўшы» для свайго баўлення часу невялікія ўчасткі гарадской зямлі. Нераўнамерным быў доступ у асобныя цэнтры грамадскага вольнага часу для мужчын і жанчын, апошнія некалькі абмяжоўваліся ў такіх магчымасцях, а шэраг візітаў для іх быў дапушчальны толькі ў суправаджэнні главы сям'і.

Такім чынам, фактычны матэрыял дазваляе сцвярджаць, што вылучэнне цэнтраў грамадскага вольнага часу, іх шырокі і ўвесь час які павялічваўся спектр і колькасць сведчылі пра ўключэнне гарадоў у поле паступова што сцвярджалася масавай культуры з яе неабходнай умовай уцягвання ў нішу адпачынку шырокіх гарадскіх пластоў.

2 У навуковай літаратуры па гісторыі святочнай культуры прапануюцца розныя трактоўкі ўтрымання самага гэтага паняцця, аптымальнай уяўляецца дыферэнцыяцыя гарадскога свята на тры кампанента: урачыста-афіцыйны, масава-забаўляльны і сямейна-побытавы. У той жа час варта ўлічваць па чынніку складанасці свята як з'явы культуры магчымасць дзялення свят па значнасці і маштабам правядзення імпрэз - на агульнадзяржаўныя і мясцовыя, па прыобшчэннасці да іх розных грамадскіх інстытутаў - на дзяржаўныя і царкоўныя, па крытэры ўдзелу ў іх прадстаўнікоў вызначаных груп насельніцтва - на дзіцячыя, моладзевыя і «сталыя», прафесійныя, саслоўныя, жаночыя і мужчынскія і інш. У этналогіі пры таксама прынята вылучаць каляндарныя і сямейныя святы. Мэтазгодна акцэнтаваць ўвагу на афіцыйных святочных цырымоніях і некаторых іншых выглядках святочнай культуры, якія мелі месца ў гарадах Беларусі напачатку XX ст.

У ліку дзяржаўных свят значыліся розныя даты, злучаныя з жыццём царскага прозвішча. У гарадах яны праводзіліся па вывераным рытуале, абавязковаму для ажыццяўлення пацсюдна. 21 лютага 1913 г. у Расійскай імперыі адзначалі 300-годдзе дома Раманавых. Імпрэзы па гэтым выпадку адбыліся і ў гарадах беларускіх губерняў, у іх відавочная агульнапрынятая схема арганізацыі дзяржаўнага свята, якая абавязкова ўключала наступныя элементы: набажэнства, удзел гарадскіх улад, парад войскаў, шэсце па цэнтральных вуліцах духавенства, службоўцаў, навучэнцаў і інш. жыхароў горада, народныя гульні.

У дзень юбілейнай імпрэзы цэнтральныя часткі гарадоў былі ўпрыгожаны аркамі і гірляндамі з зеляніны, дэкараваліся лепшыя будынкі - чыгуначныя вакзалы, навучальныя ўстановы і г.д. Раніцай на цэнтральных плошчах пасля літургіі ў цэрквах здзяйснялася падзячнае набажэнства, на якім прысутнічалі вучні, вайсковыя часткі, прадстаўнікі адміністрацыі, а таксама гарадскіх, земскіх і саслоўных устаноў, а за імі размяшчаліся велізарныя масы народа. Па канчатку набажэнства навучэнцы, сярод якіх было шмат пацешных атрадаў са стрэльбамі, і войскі пад гукі музыкі прадэфілявалі па вуліцах. Набажэнства прайшло і ў храмах іншых канфесій.

Гарадскія ўлады арганізоўвалі розныя ўрачыстасці, чытанні лекцый, пастаноўку музычных нумароў. У гарадах на асобных будынках ўсталявалі ілюмінацыю. Бедным гараджанам розных нацыянальнасцяў і веравызнанняў раздавалі абеды ў танных сталовых. У святочны дзень народныя гульні ў садах былі бясплатнымі. Увечар былі ілюмінаваны сады, будынкі і вуліцы, на асфальце расстаўлены лампадкі, у шматлікіх дамах у вокнах выстаўлены свечкі. Вензелі і зеляніна асвятляліся ліхтарыкамі і лямпачкамі.

Вялікая роля адводзілася святам, злучаным з перамогай у войнах. На пачатак XX ст. даводзіўся 100-летні юбілей вайны 1812 г., што пацягнула за сабой серыю святочных мерапрыемстваў. Так, з мэтай азнаёміць жыхароў з гісторыяй вайны з Напалеонам і яе галоўнымі героямі на этапе падрыхтоўкі

да імпрэзы праводзіліся бясплатныя народныя чытанні аб нашэсці французай з дэманстрацыяй карцін і г.д.

Традыцыя адзначаць юбілей, звяртацца да значных дат у жыцці грамадства і пэўных гістарычных асоб не была новая для гарадской культуры. Тут можна прасачыць не толькі спробы аддаць даніну павагі таму ці іншаму палітычнаму лідару, майстру мастацкай выявы, пераломным момантам у гісторыі краін і народаў і інш., але і «прымерыць» адзенні мінулага да сучаснага стану грамадства, знайсці тлумачэнне сучасным сітуацыям у лёсах якія пайшлі пакаленняў, а таксама, што не меней важна, яшчэ раз актуалізаваць рашэнне праблем сёгодняшага дня, падвядучы вынікі адных этапаў і акрэсліўшы перспектывы для пераадолення іншых, прапусціўшы іх праз прызму юбілейных імпрэз і злучанага з імі абдумвання свайго быцця.

Такім чынам, зварот да «юбілейнай» тэматыкі дазваляе, з аднаго боку, реканструіраваць шэраг выбітных падзей у вызначаны адрэзак часу і іх змястоўнае насычэнне, па-другое, ахарактарызаваць найважныя грамадска-культурныя прыярытэты соцыума на аснове отдания імі перавагі пэўным людзям і гістарычным перыпетыям. Юбілей, памятная дата, як правіла, акружаны арэолам святочнасці, эмацыйнага воплеска і некаторага грамадскага рэзанансу, таму дадзеная тэматыка часта ўплецена ў праблемнае поле святочнай культуры, якая на матэрыялах розных эпох таксама ўяўляе цікавасць для вывучэння.

Самым маштабным напачатку XX ст. можна лічыць ўжо згадваўшуюся імпрэзу 300-годдзя дома Раманавых у 1913 г. Безумоўна, грандыёзныя для таго часу мерапрыемства былі спланаваны на дзяржаўным узроўні, для часткі насельніцтва прыцягненне да ўдзелу ў іх прадугледжвалася як абавязковае. Разам з тым большасць гараджан атрымалі магчымасць стаць сведкамі пышных імпрэз, арыентаваных на ўмацаванне дзяржаўнасці, уздым патрыятызму, доказ глыбокіх гістарычных каранёў рускага народа. У лік святочных мерапрыемстваў уключаліся ўрачыстыя гаворкі, набажэнствы, вулічныя шэсці, эфектнае афармленне вуліц і будынкаў, ілюмінацыя, музычнае суправаджэнне (гульня аркестра), бясплатныя забаўкі (гулянні ў садах) і інш.

Новы год адзначаўся ўсімі гараджанамі, аднак варыянты гулянняў і пышнасць свята ў сем'ях рознага сацыяльнага статусу і маёмаснага стану былі не аднолькавыя. Маскарады, гульні і іншыя формы забаў суправаджалі гэта свята. Напачатку XX ст. шырэй распаўсюджваюцца выйскі сем'яў гараджан з візітамі ў клубы для навагодніх віншаванняў.

Самымі ўстойлівымі формамі зімовых забаў досыць забяспечанай часткі гараджан у вывучаемы перыяд былі навагоднія вечары і балі-маскарады ў калядныя і навагоднія дні.

Такім чынам, сістэма забаўляльных мерапрыемстваў у гарадах Беларусі стагоддзе назад выглядае даволі разнастайнай. Аналіз гісторыка-культурных матэрыялаў па пытаннях забаўляльнай культуры ў губернскіх і павятовых

гарадах дазваляе сцвярджаць, што напачатку XX ст. зімовыя забавы гарадскіх жыхароў былі падобныя на распаўсюджаныя ў іншых губернях. Сярод масавых, якія праводзіліся па-за сценамі грамадскіх будынкаў, дамінавала гуляння па цэнтральных вуліцах, у скверах, а таксама наведванне катка (пераважна маладымі людзьмі). Штогод праводзіліся навагоднія і калядныя балі-маскарады, аднак доступ на іх для шэрагу катэгорый гарадскіх жыхароў быў абмежаваны. Трывала ўвайшла ў традыцыю арганізацыя навагодніх ёлак для дзяцей і вечароў для вучнёўскай моладзі. Большасць забаўляльных формаў была нязменнай на працягу ўсіх пор года (наведванне канцэртаў, цыркавых уяўленняў, сеансаў сінематографа і інш.). Канфесійны фактар у вызначанай меры ўплываў на тэрміны і ўтрыманне формаў баўлення вольнага часу. Падчас правядзенні навагодніх і іншых забавак у зімовы час у шэрагу выпадкаў выяўляліся рысы невысокага ўзроўня побытавай культуры некаторых сацыяльных кругоў насельніцтва горадоў.

Этнаканфесійны склад гарадскога насельніцтва Беларусі аказваў уздзеянне на святочную культуру. Прыхільнасць гараджан да розных канфесій і культурных традыцый абумовіла мноства святочных дат і спосабаў іх адзначаць. У горадзе напачатку XX ст. пражывалі хрысціяне, іудзеі, а таксама жыхары, якія вызнавалі іншыя рэлігіі. Самыя поўныя звесткі захаваліся пра імпрэзу праваслаўных свят - Калядах, Вялікдню, Сёмухе і інш. Рэлігійнае ўтрыманне такіх свят часам дапаўнялася іншымі праявамі.

З адмысловай урачыстасцю па адмыслова распрацаваным рытуале ажыццяўляўся ў гарадах перанос абразоў, напрыклад, у праваслаўнай традыцыі Магілёва-Братэрскага абраза Божай Маці. Працэдура пераносу прадугледжвала масавы ўдзел гамяльчан, здзяйсненне набажэнстваў духавенствам, правядзенне параду войскаў, музычнае суправаджэнне шэсця з абразам ад аднаго храма да іншага і прыгожае афармленне калон і інш. У Расіі XIX - пачала XX ст. нароўні з афіцыйнымі цырымоніямі па выпадку адкрыцця мясцовых выбітнасцяў, уводзіны ў лад будынкаў і збудаванняў, выдатных падзей дзяржаўнай важнасці і інш. хросныя хады садзейнічалі складанню арыгінальнай культуры ў рамках гарадскога асяроддзя. Распарадак правядзення хросных хадоў праваслаўнай царквой быў строга рэгламентаваны, пра што, у прыватнасці, паведамляла мясцовая прэса. У Магілёўскай губерні найболей значнай падзеяй рэлігійнага жыцця напачатку XX ст. стала перанясенне мошчаў святой Ефрасінні Полацкай з Кіева-Пячэрскай Лаўры ў Полацкі жаночы Спаса-Ефросиньскі манастыр, якое суправаджалася масавымі рэлігійнымі працэсамі (1910 г.).

Да некаторых праваслаўных свят у горадзе прымяркоўвалася арганізацыя кірмашоў, якія суправаджаліся народнымі гулямі, што прыўносілі ў гарадское жыццё яркія фарбы забаваў.

Каляндарная абраднасць яшчэ выразна фіксавалася ў гарадскім асяроддзі, аднак каляндарныя святы саступаюць іншым па пышнасці і маштабам; у сваім першародным абліччы, каранямі зыходзячыя ў традыцыйную культуру, яны лакалізуюцца ў асобных пластах гарадскога

насельніцтва, яшчэ не знішчыўшым цесных сувязяў з сельскай акругай. У пісьмовых крыніцах выяўляюцца ўскосныя згадванні пра масленіцу, коляды, аднак разгорнутыя характарыстыкі гэтых свят ці дакладныя дадзеныя пра ступень іх папулярнасці ў гарадах беларускіх губерняў адсутнічаюць.

У вызначанай меры вар'іраваліся выгляды ўдзелу ў святах асобных полаўзроставых груп гараджан. Дзейнічалі некаторыя абмежаванні для жанчын, да пачатку стагоддзя ўсё вялікай увагай падчас святаў акружаны юныя жыхары гарадоў, выразна прасочваецца імкненне прапанаваць ім займальнае і выдатнае ад сталых гараджан баўленне часу. У святочнай атмасферы арганізаваліся жаночыя картачныя вечары і інш.

Свята Ружовай кветкі і Коласа ржы, связанныя з дабрачыннай дзейнасцю, свята цвярозасці, свята дрэванасаджэння і іншыя праводзіліся ў гарадах як разавыя акцыі ці мерапрыемствы з неўсталяванай перыядычнасцю. Іх праграмы складаліся з улікам запатрабаванняў у прапагандзе рознымі грамадствамі сваіх ідэй, такія падзеі ў вызначанай меры ўносілі разнастайнасць у жыццё правінцыйных гарадоў, адцяняючы святочнымі элементамі манатонную штодзённасць.

Калі пералік святаў, якія адзначаліся на працягу года, можа быць аднесены да большасці гарадскіх жыхароў, то спосабы правядзення святочнага часу для прадстаўнікоў саслоўных груп адрозніваліся. Маёмасны бар'ер адбіваўся на магчымасцях гараджан і жыхароў іншых гарадоў Расійскай імперыі пачатку мінулага стагоддзя ўзяць удзел у тых ці іншых формаў імпрэзы. Нізкі культурны ўзровень некаторых кругоў гарадскога насельніцтва ўплываў на спосабы адзначэння свят. Так, сацыяльнае «дно» ў рамках святочнай традыцыі - яшчэ адзін аспект разглядаанай тэмы. Пашырэнне праяў дэвіянтных паводзін асабліва прыкметна менавіта ў святочнай сферы. Паводле паведамленняў мясцовай хронікі, святочныя дні ў прыгарадах часта суправаджаліся бойкамі, п'янствам.

Напачатку XX ст. тэхнічныя навіны актыўна пранікалі ў гарадское асяроддзе, яны ўсё часцей выкарыстоўваюцца і пры ўпрыгожванні памяшканняў ці адкрытых тэрыторый для правядзення свята, у тым ліку распаўсюджваецца электрычнае асвятленне, выстаўленне напакат механічных цацак і інш.

Размеркаванне працэсу імпрэзы ў рамках гарадской прасторы паступова змяняецца, у яго, акрамя традыцыйных цэнтральных вуліц і пляцаў, будынкаў буйных учэрджэнняў і культавых збудаванняў, уключаюцца новыя тэрыторыі. Гарадскія ўлады выяўляюць клопат пра добраўпарадкаванне садоў і сквераў для святочнага адпачынку і ў дні цёплага надвор'я.

Храналогія святаў насычаецца, у яе інтэнсіўна ўключаюцца падзеі мясцовага маштабу (адкрыццё новых грамадскіх будынкаў, помнікаў і інш.), розныя таварыствы наладжваюць індустрыю сваіх святочных мерапрыемстваў. Гэтаму спрыяе падвышэнне адукацыйнага ўзроўня часткі

гараджан, у сувязі з гэтым у праграмы свят уводзяцца чытанні, лекцыі, раздача папулярных брашур і інш.

На старонках газет часам публікавалі інфармацыю пра святы ў іншых гарадах Расійскай імперыі, якая магла зацікавіць чытача сваёй незвычайнасцю або, наадварот, уяўляла аналагічныя карціны святочных дзён у губернскіх і сталічных гарадах, падобныя з падыходамі гараджан Беларусі да святочных забаў з нагоды адных і тых жа падзей ці адных і тыя ж дат календара. Гэта ў вызначанай меры фарміравала погляды гарадской грамадскасці на святочную культуру сваёй эпохі, садзейнічала ўмацаванню ў жыхароў павятовага горада пачуцця свайго дачынення да духоўных каштоўнасцяў краіны.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Пералічыце дзяржаўныя святы Расійскай імперыі, якія адзначаліся ў гарадах Беларусі.
- 2 Ахарактарызуйце ўплыў канфесійнага фактару на святочную культуру асобных груп гараджан.
- 3 Вызначыце змест і формы святкавання Новага года ў гарадах Беларусі.
- 4 Апішыце ўдзел гарадской моладзі у святочных мерапрыемствах.

Літаратура:

- 1 Беларусы : У 12 т. Т. 6 Грамадскія традыцыі / В.М. Бялявіна, М.Ф. Піліпенка, І.У. Чаквін. - Мінск: Беларус. навука, 2002. – 606 с.
- 2 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 3 Яценко О.Г. Памятные даты и юбилеи как отражение общественной и культурной жизни населения Гомеля в начале XX в.) / Гістарычнаму факультэту – 20 гадоў: зб. навук. прац гістарычнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны / Пад рэд. В.А. Міхедзька. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – С. 174-182.
- 4 Яценко О.Г. Праздничная культура населения Гомеля в начале XX века // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Вип. 52. Серія: Історичні науки. – 2008. - № 5. – С. 242 – 246.

Лекцыя 12 Адукацыя і асветніцтва ў гарадах Беларусі

Ключавыя паняцці: адукацыя, асветніцтва, вучэбная ўстанова, музычная адукацыя, кніга, чытанне, формы асветніцкай актыўнасці гараджан.

План:

- 1 Дзейнасць адукацыйных устаноў у гарадах Беларусі і культура адукацыйнага працэсу.
- 2 Кніжная культура гараджан.
- 3 Асветніцкая дзейнасць у гарадах Беларусі.

Канспект лекцыі:

1 Асноўныя тэндэнцыі ў развіцці адукацыі ў гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. наступныя. На першым этапе развіцця адукацыйнай сістэмы пасля далучэння тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі некаторы час яшчэ захоўваліся адукацыйныя адзінкі, народжаныя іншай гістарычнай эпохай: у Віцебску, Полацку, Оршы – езуіцкія калегіумы, у Сянно – французсканскі і інш. Аднак ужо з канца XVIII ст. разгарнулі сваю працу народныя вучылішчы. На працягу доўгага перыяду была ўстойлівай схільнасць да традыцый навучання і выхавання, якія склаліся раней. Пасля стварэння Міністэрства народнай асветы Расіі, падзелу краіны на навучальныя акругі з універсітэтамі, уплывовае значэнне для краю адыгрывала ўстанова, якая атрымала статус універсітэта ў 1803 г. – Віленскі універсітэт (да яго закрыцця ў 1832 г.).

Сістэма адукацыі, якая склалася ў той час, уключала прыходскія, павятовыя вучылішчы і гімназіі. Семікласныя гімназіі адкрываліся, як правіла, у губернскіх гарадах. Разам з імі да 1832 г. сваю лепту ў адукацыю ўносілі каталіцкія навучальныя ўстановы, пазней ператвораныя ў свецкія. Пасля выгнання езуітаў з Расіі замест Полацкай езуіцкай акадэміі створаны Полацкі кадэцкі корпус. Характэрнай рысай змяненняў у сістэме адукацыі быў заканамерны пераход на рускую мову навучання, арыентацыя на культурныя каштоўнасці тытульнага этнасу і праваслаўныя духоўныя традыцыі. На ніве асветы і адукацыі вызначалася дзейнасць Віцебскай настаўніцкай семінарыі, Горы-Горацкай земляробчай школы, пазней ператворанай ў інстытут. Працавалі як дзяржаўныя, так і прыватныя вучэбныя ўстановы. Узмацніўся свецкі вектар у вучэбным працэсе, паколькі значная частка педагогаў атрымлівала свецкую адукацыю.

Пасля абмежавальных працэсаў у адукацыйнай прасторы беларускіх губерняў з прычыны наступстваў паўстання 1863 г. (закрыцця Горы-Горацкага земляробчага інстытута, некаторых гімназій, кадравых перамен і інш.) наступнай вехай у развіцці адукацыі стала правядзенне школьнай рэформы. Згодна з ёй адкрываліся гарадскія вучылішчы, дзейнічалі гімназіі класічныя і рэальныя (потым рэальныя вучылішчы). Сваю нішу займалі народныя вучылішчы. Пачатак XX ст. прынёс прыкметныя змены ў адукацыю: узмацняецца патрэба ў прафесійным навучанні, распаўсюдзіліся камерцыйныя вучылішчы, павысілася роля настаўніцкіх семінарыяў і настаўніцкіх інстытутаў. Розныя адукацыйныя ўстановы далёка не заўсёды мелі ўніфікаваныя і навукова абгрунтаваныя вучэбныя праграмы. Рынак адукацыйных паслуг узбагаціўся вялікай колькасцю разнастайных курсаў, прапаноў аб навучанні ў школах і ў асобных педагогаў. Жаночая адукацыя была развіта ў непараўнальна меншай ступені, чым адукацыя мужчынскага насельніцтва. Атрыманне якаснай адукацыі, як правіла, патрабавала грашовай аплаты. Будынкі навучальных устаноў у гарадах рабіліся мэтанакіравана з захаваннем усіх неабходных нормаў і былі спецыяльна прымеркаваны да вучэбнага працэсу або часта прыстасоўваліся для патрэб навучання. У некаторых выпадках архітэктурнае рашэнне такіх аб'ектаў

належала выдатным творцам, якія ўнеслі значны ўклад у фарміраванне гарманічнага аблічча гарадской прасторы на Беларусі.

Імкненне да сацыяльнай мабільнасці і дасягнення больш высокага культурнага ўзроўню суправаджалася ў гараджан імкненнем даць дзецям музычную адукацыю. Па Паліцэйскай вуліцы Бабруйска ў доме Іванова размяшчалася музычная школа С. Гордзінай. Заняткі ў ёй пачыналіся адразу пасля летніх уступных экзаменаў, з 25 жніўня і прадугледжвалі вывучэнне ігры на фартэп'яна, скрыпцы, віяланчэлі і ўсіх музычных інструментах аркестра. Пры школе быў арганізаваны падрыхтоўчы клас. Вучні засвойвалі абавязковыя прадметы, да іх адносіліся тэорыя музыкі, гармонія, контрапункт і гісторыя музыкі. Навучанне было платным, гараджане плацілі за урокі для сваіх дзяцей 60 рублёў за год.

Дапаможную ролю ў працэсе далучэння дзяцей да ведаў адыгрывалі прытулкі, а пазней і дзіцячыя садкі, дзе выхаваўчы працэс і нагляд за малымі гараджанамі адбываўся ў цесным ўзаемадзеянні з элементамі навучання. 22 лютага 1909 г. у Брэст-Літоўску адкрыўся дзіцячы дзённы прытулак. У 1911 г. пры бабруйскай прыватнай жаночай яўрэйскай прагімназіі Х. А. Лазаравай адкрыўся дзіцячы садок для малышоў абодвух палоў ва ўзросце ад 5 да 7 гадоў.

Паступова пашыраецца сетка ўстаноў, дзе дзяўчаты маглі атрымаць веды або прафесію, у шэрагу гарадоў адкрываюцца для дзяўчат і маладых гараджанак спецыяльныя установы: жаночае камерцыйнае вучылішча ў Віцебску і г.д. Грамадскасць інфармавалі аб тым, якім спосабам згодна з заканадаўствам («Собрание узаконений и распоряжений правительства» № 237 ад 30 снежня 1911 г.) жанчына можа атрымаць вучоную ступень і званне настаўніцы сярэдніх навучальных устаноў. Дзейнічаў спецыяльны закон (і правілы) для асоб жаночага полу аб іспытах на прадмет ведання курса вышэйшых навучальных устаноў і аб парадку прысваення ім вучоных ступеняў і згаданага вышэй звання.

Гімнастычныя святы складалі асобную старонку ў культурных традыцыях сістэмы адукацыі і выхавання. У Віленскай вучэбнай акрузе ў пачатку XX ст. была ўведзена сакольская гімнастыка, праз два гады (ў красавіку 1911 г.) у Вільні адбылося гімнастычнае свята, куды з'ехаліся вучні з многіх гарадоў і розных сярэдніх вучэбных устаноў, каб прадэманстраваць сваю фізічную і ваенна-фізкультурную падрыхтоўку. У мерапрыемствах, якія расцягнуліся на некалькі дзён, бралі ўдзел прадстаўнікі гімназій з Вільні, Магілёва, Гродна, Брэста, Гомеля, Віленскага, Пінскага, Дзвінскага і Магілёўскага рэальных вучылішч, вышэйшага Марыінскага жаночага вучылішча і некаторыя іншыя.

Такім чынам, культурныя традыцыі вучнёўскай моладзі ў гарадах Беларусі складваліся на трывалым падмурку еўрапейскіх традыцый адукацыі, якія склаліся ў папярэднія стагоддзі ўваходжання ў склад Рэчы Паспалітай і ў межах эвалюцыі адукацыйнай прасторы Паўночна-Заходняга краю Расійскай імперыі, з улікам яе этнічнай спецыфікі (наяўнасць мяжы яўрэйскай

аседласці), грамадска-палітычных абставін (нацыянальная урадавая палітыка і тэндэнцыя да русіфікацыі і як наступства – працяглы час адсутнасці ўніверсітэцкага ўзроўню адукацыі), а таксама культурных запытаў насельніцтва канкрэтных гарадскіх цэнтраў – Віцебска, Гродна і інш. Побываваў культура вучняў моцна вар’іравалася ў залежнасці ад саслоўнага і маёмаснага стану сям’і і прыналежнасці да таго ці іншага этнаканфесіянальнага асяроддзя.

2 Кнігі і часопісы гараджанамі выпісваліся, набываліся. Попытам карысталася разнастайная літаратура, якая выдаваліся на розных мовах – рускай, яўрэйскай, польскай, нямецкай і інш. Асобны спектр выданняў быў прызначаны для дзяцей. Магазін кніжных і пісьмовых тавараў М.Ш. де-Ноткіна па Дняпроўскім праспекце побач з Марыінскай гімназіяй ў Магілёве прапаноўваў для вучняў у першыя дні новага навучальнага 1912 г. пісьмовыя, вучнёўскія і малявальныя прыстасаванні, дзіцячыя і вучэбныя кнігі (апрача іншых, па сельскай гаспадарцы і г.д.), сшыткі коштам ад 2 да 4 капеек. У той жа час магазіне пісьмовых і мастацкіх тавараў «Р. Шик» па Садовай вуліцы меліся спецыяльныя календары для дзяцей з малюнкамі выдавецтва Лукашэвіч, а для вучняў – «Товарищ» і «Подруга».

3 адкрыццём у гарадах вучэбных устаноў павялічваліся патрэбы ў забеспячэнні іх навучэнцаў кнігамі, адпаведна актуалізавалася пытанне аб бібліятэках. Гарадскія бібліятэкі-чытальні меліся далёка не ва ўсіх гарадах, хаця грамадскасць абмяркоўвала гэта вострае пытанне і прыкладала намаганні ў названым кірунку. Звярталася ўвага на тое, што прыватных бібліятэк недастаткова, часта яны ўвогуле не маюць дзіцячых кніг. Выпісваць кнігі было даступна толькі заможным гараджанам, а малазабеспечаныя і рабочы люд былі вымушаны задавальняць сваю патрэбу тым, што чытаюць іншыя. «За отсутствием здоровой литературы», як сцвярджалі жыхары Брэст-Літоўска, дзе яшчэ не адкрылі гарадскую бібліятэку (1909 г.), моладзь не знаёмілася з сур’ёзнай найноўшай і класічнай літаратурай. Разам з тым у многіх малых гарадах, такіх як Слонім, Пружаны, Ваўкавыск і г.д. ужо дзейнічалі адпаведныя цэнтры асветы.

У бібліятэках менавіта дзеці і вучні рознага ўзросту складалі асноўную масу чытацкай аудыторыі. Згодна з данымі за красавік 1913 г. сярод усіх кніг, выданных гамяльчанам - чытачам бібліятэкі Таварыства распаўсюджвання асветы сярод яўрэяў Расіі, абсалютная большасць складала літаратура на рускай мове, чыталі таксама на старажытнай яўрэйскай і яўрэйскай. Пры гэтым самай папулярнай была беллетрыстыка, пэўная частка выдач прыходзілася на дзіцячую літаратуру. Шматлікія творы, захоўваліся на паліцах бібліятэкі, становіліся запатрабаванымі, бо ўключаліся ў вучэбныя праграмы для чытання навучэнцамі гімназій, вучылішчаў, школ. Выдавецтвы выпускалі шэраг перыядычных выданняў спецыяльна для дзяцей і вучняў або ў якіх друкавалі матэрыялы, што ў значнай ступені цікавілі маладую аудыторыю. Часопіс «Малютка» выдаваўся ў прыгожай вокладцы з каляровымі

малюнкамі і ілюстрацыямі ў тэксце. Дадаткам да яго служылі дзіцячыя кніжкі, цацкі.

Пытанні адукацыі і самаадукацыі спрычыніліся да з'яўлення ў Расійскай імперыі шэрагу перыядычных выданняў, некаторыя нават мелі адпаведныя загаловкі. Часопіс «Образование» друкаваўся з канца XIX ст. і арыентаваўся на чытачоў, якія цікавіліся мастацкай літаратурай, эканамічнымі пытаннямі, унутраным жыццём краіны і навінамі з замежжа. З цягам часу рэдакцыя дапоўніла пералік раздзелаў новымі – прыродазнаўчым і, што паказальна, педагогічным.

З Асветніцкая дзейнасць шмат у чым была арыентавана на моладзевую аудыторыю. Звесткі аб буйных урачыстасцях у вучнёўскай аудыторыі або пышных святкаваннях з розных нагод знаходзілі водгук у дзіцячай і падлеткавай аўдыторыі, прыцягвалі ўвагу педагогічных колаў. Шэраг святочных дат, звязаных з дзейнасцю выдатных пісьменнікаў, паэтаў, навукоўцаў, - юбілеяў з дня нараджэння або смерці, пачатку выхаду ў свет сусветнаведомых класічных твораў і інш., рэкамендаваліся да адзначэння ў вучэбных установах рознага ўзросту ў розных вучэбных акругах і губернях Расійскай імперыі. Такімі датамі былі для грамадскасці і адпаведна для вучняў 200-годдзе з дня нараджэння М. В. Ламаносава, даты з нагоды жыцця і творчасці Т. Р. Шаўчэнка і інш.

У большасці гарадоў святкаванні, прысвечаныя М. В. Ламаносаву, праходзілі ў форме прапаганды навуковых ведаў, а таксама актывізацыі пазнавальнай працы ў вучэбных установах. Моладзі неаднаразова нагадвалі пра заслугі выдатнага вучонага, пра значнасць яго ўкладу ў сусветную навуку. Напрыклад, маладым гамяльчанам-навучэнцам прапаноўваўся цыкл лекцый аб навуковай дзейнасці М. В. Ламаносава, а 8 лістапада 1911 г. яны ўвогуле вызваліся ад заняткаў. Акрамя правядзення малебна ў мужчынскай урадавай гімназіі, чыталіся вершы, прысвечаныя М. В. Ламаносаву, гімназічны хор выканаў гімн-кантату памяці выдатнага вучонага. Была арганізавана раздача кніг і партрэтаў. Нават у рэдакцыі мясцовых газет усім ахвотным за 20 капеек прадавалі кніжкі з біяграфіяй М. В. Ламаносава. У гонар юбілея шэраг гімназій у павятовым горадзе праводзіў вечары для вучняў. Шэраг знаменальных падзей былі звязаны з уласна вучэбнай аўдыторыяй – святкаванне юбілеяў дзейнасці тых ці іншых вучэбных устаноў.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Вызначыце ролю найбольш значных навучальных устаноў у гарадах Беларусі ў першай палове XIX ст.
- 2 Якія змяненні адбыліся ў сістэме адукацыі гараджан у другой палове XIX - пачатку XX ст.
- 3 Прыведзіце прыклады навучальных устаноў па губернях.
- 4 Дзе набывалі адукацыю жанчыны-гараджанкі?
- 5 Якімі шляхамі гараджане набывалі кнігі?
- 6 Якую лепту ўносілі бібліятэкі ў забеспячэнне чытання гараджан?

6 Ахарактарызуеце папулярныя формы асветніцкай дзейнасці ў гарадах.

Літаратура:

- 1 Дадзіёмава В.У. Музыкальная культура X – XIX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 418 - 437.
- 2 Пракапцова В.П. Мастацкая адукацыя ў гарадах Беларусі // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 320 - 387.
- 3 Яшчанка А.Р. Адукацыя ў гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 292-319.
- 4 Яшчанка А.Р. Асветніцкая дзейнасць у Гомелі ў пачатку XX ст. // Беларускае Асветніцтва: вопыт тысячагоддзя: матэрыялы II Міжнар. кангр. Мінск, 17-19 мая 2000 г. У 3 кн. – Мінск: БДПУ імя М.Танка, 2000. – Кн. 1. - С. 216-219.
- 5 Яшчанка А.Р. Чытацкая аудыторыя Гомеля напачатку XX ст. // История библиотечного дела и библиофильство: материалы межгосуд. науч.-практич. конф. - Гомель, 23 - 25 апреля 2002 г. – Гомель: Гом. обл. б-ка, 2002. – С. 61 – 62.
- 6 Яценко О.Г. Ученические экскурсии гомельчан накануне Первой мировой войны // Известия Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины. - 2010. - № 6 (63). – С. 205 – 212.

Лекцыя 13 Формы баўлення вольнага часу гараджанамі Беларусі

Ключавыя паняцці: вольны час, забаўляльная культура, чытанне, спорт, сінематограф, музіцыраванне, клуб, тэатр, спектакль, канцэрт, дача.

План:

- 1 Хатнія формы засваення культуры.
- 2 Наведванне клубаў, розных культурных мерапрыемстваў. Сінематограф, тэатр і музыка ў жыцці гараджан.
- 3 Адпачынак у зялёных зонах горада і на прыродзе. Дачны адпачынак.
- 4 Заняткі спортам. Культура здароўя.

Канспект лекцыі:

1 Напачатку XX ст. ў беларускіх губернях былі распаўсюджаны розныя формы правядзення вольнага часу гарадскім насельніцтвам. Адны з іх мелі вытокі ў мінулым (напрыклад, чытанне, музіцыраванне, гуляння на плячах і па вуліцах горада і інш.), іншыя з'явіліся або сталі папулярныя ў разглядаемы

перыяд (наведванне сінематографаў, заняткі спортам і інш.) і былі часта звязаныя з выходам сям'і за межы дома, ў гарадскую прастору.

Развіваліся хатнія формы баўлення вольнага часу. У гараджан вялікай папулярнасцю карысталася ігра на гітары. Гэта дала падставу для спецыяльных прапаноў аб навучанні гульні на гэтым музычным інструменце для ўсіх жадаючых. Так, у Бабруйску А.Ф. Двоськін, меўшы даўгалетнюю практыку, вучыў ігры на гітары, мандаліне і балалайцы па нотнай або цыфернай сістэме.

Чытанне заставалася папулярным відам баўлення вольнага часу ў гараджан. Гэта сфера няспынна паўўнялася кніжнымі навінкамі, пра апошнія паведамляла прэса. Выдавецтвы Расіі клапаціліся пра выпуск класічнай літаратуры – твораў А. Грыбаедава, М. Лермантава (напрыклад, пры Акадэміі навук дзейнічала спецыяльная камісія па выданню акадэмічнай бібліятэкі рускіх пісьменнікаў), кніг і часопісаў для дзяцей (напрыклад, выдавецтва «Шиповник» стварала ілюстраваны дзіцячы часопіс «Жар-птица», у гэтай справе бралі ўдзел такія аўтарытэты як А. Бенуа, К. Чукоўскі і інш.).

2 Сярод відаў дасуга, даступных гараджанам увесь час на працягу амаль усяго года, у тым ліку і ўвесну, былі візіты ў клубы, на тэатральныя пастаноўкі, канцэрты, балі і інш. Наведвалі канцэрты рускай песні і раманса, цыркавыя прадстаўленні і г.д. У любую пару года адным са спосабаў забаў заставалася чытанне. Па захаваных звестках у бібліятэках Грамадства распаўсюджання асветы і іншых у гарадах выдаваліся кнігі на рускай, старажытнаўрэйскай і яўрэйскай мовах, перыёдыка і інш.

Сярод іншых формаў забаўляльных мерапрыемстваў у гарадах можна назваць наведванне канцэртаў, лекцый, тэатральных спектакляў, цыркавых уяўленняў, кінематографаў. Гараджане выкарыстоўвалі магчымасць паслухаць «Травіату» ў памяшканні гарадскога клуба ці наведаць маларускі вечар у музычна-драматычным грамадстве, дзе ставіліся п'есы Т.Р. Шаўчэнка. Наведвальнымі на працягу зімы заставаліся сямейна-танцавальныя вечары ў клубах. Аднак такія формы вольнага часу былі распаўсюджаны не толькі ўзімку, а на працягу ўсяго года і толькі праводзіліся радзей у гарачыя летнія месяцы, калі шматлікія гараджане часова пакідалі горад. Храналагічныя рамкі для пачатку зімовых забаў вызначаліся наступам гэтай пары года і асабліва актывізаваліся з наступам Каляд: «Настапае сезон непринужденного веселья. Готи. Вечера. Маскарады. Праздник обещает многое – и всем». Зачыненне забаў адбывалася арганізавана на першы тыдзень Вялікага паста.

Кідкасць і яркасць у пазіцыянаванні падобных з'яў культуры, іх атрактыўнасць стагоддзе назад дасягаліся рознымі спосабамі, але спектр магчымасцяў істотна пашырыў у сувязі з укараненнем тэхнічных навацый у сферу культуры і вольнага часу, а некаторыя тэхнічныя вынаходствы наогул зрабілі магчымым нараджэнне новых масавых выглядаў мастацтва, напрыклад, кінематографа.

Сямейныя выхады ў свет практыкаваліся не толькі сярод вышэйшых саслоўяў, назіраўшаяся дэмакратызацыя жыцця, масаваізацыя культуры, высоўванне на першы план агульнадаступных відаў баўлення вольнага часу, напрыклад, сінаматографа, прывяло да калектыўных паходаў сем'ямі і для забаў у новыя культурныя цэнтры. Сучаснікі паўтаралі, што ў кіно гараджане ходзяць цэлымі сем'ямі. Нават рэклама часам іменавала сінаматографы сямейнымі, напрыклад, «Семейный Электро-Театр «Весь мир»» у Бабруйску па Мураўёўскай вуліцы ў доме Пінэса запрашаў на прагляд свайго рэпертуара (ў 1911 г. драмы «Война и любовь», відавоя ленты «Берега Соренто», навуковага фільма «Производство бумаги», камедыяных карцін «Что имеем – не храним, потерявши - плачем» і «Боба - сваха»). Цікава, што ў пэўнай ступені з улікам сямейных паходаў у сінаматограф фарміраваўся графік сеансаў: па буднях – з 5 гадзін вечара, па нядзелях і святочных днях – з 3 гадзін, была зроблена папраўка на перавагу сярод жыхароў прадстаўнікоў яўрэйскай нацыянальнасці, таму па суботах і іўдзейскіх святах сеансы пачыналіся ў першай гадзіне дня.

Характарызуючы культурнае жыццё ў гарадах Беларусі, журналісты, нязменна зважалі на імкненне жыхароў да забаў. У прыватнасці, заўважалі наступнае: «Публика наша на развлечения всякие падка, кинематографы переполнены, любительские и гастрольные спектакли обычно собирают полный сбор, концерты... проходят всегда с большим художественным и материальным успехом...». І ўключэнне тэхнічных навін у сферу вольнага часу і забаў толькі ўзмацняла гэтыя тэндэнцыі.

Гараджан прыцягвалі разнастайныя паказы незвычайных рэчаў, механічных прылад. У студзені 1912 г. у магілёўскім электра-тэатры «Модерн» паказвалі не толькі фільмы «Царство тьмы», «Цель оправдывает средства» і інш., але таксама механічную размаўляўшую галаву. У 1913 г. у Гомелі на Мясніцкай вуліцы ў доме Маянца дэманстравалі гадзіннік «Вокзал и поезд», якія выклікалі моцныя ўражанні ў наведвальнікаў аб характэрных дэталях замка ў гістарычным стылі, аб вытанчанасці працы.

З'яўленне электрычнасці ў гарадах дазволіла, з аднаго боку, палепшыць побытавыя ўмовы жыцця, з іншай, - забяспечыць відовішчнасць успрымання самай гарадской панарамы і зрабіць прывабней сферу адпачынку. Электрычнае абсталяванне было скарыстана для стварэння святочнай ілюмінацыі. Так, у парку кн. Паскевіч уладкавалі карону Іх Імператарскіх Вялікасцяў, якая сверкала рознакаляровымі агнямі, нібы дыямантамі, а над галоўным уваходам была ўладкована дзівоснай прыгажосці зорка, гэта ілюмінацыя прыцягвала публіку.

Электрычнае асвятленне праводзілася ў памяшканні для публічных культурных мерапрыемстваў, што спрыяла падвышэнню камфорту вольнага часу. Так, абсталёўвалі электрычным асвятленнем тэатры, іншыя збудаванні. Падчас пароходных гулянняў, якія арганізуюцца не толькі для дарослых, але і для дзяцей, арганізавалася музычнае суправаджэнне, разнастайныя гульні, а таксама электрычныя латарэі і шэраг іншых забаў.

У канцы XIX - пачатку XX ст. у сферы вольнага часу для дзяцей і сталых, у народных чытаннях атрымалі шырокі распаўсюджанне чароўныя ліхтары. Гэта былі свайго роду першыя дыяпраектары - аптычныя прылады з моцнай крыніцай святла ўсярэдзіне і сістэмай лінзаў для дэманстрацыі на экране розных малюнкаў з выкарыстаннем дыяпазітываў. Дыяпазітывы, як правіла, малявалі ўручную на вялікіх шкляных пласцінах. Для чароўных ліхтароў прадавалі напальныя лампы. Напрыклад, рэклама гэтага тавара вытворчасці фабрыкі Тэадора Крейгеля ў Вільні была прадстаўлена жыхарам Бабруйска і іншых гарадоў беларускіх губерняў.

Увесь час удасканальваліся феерверкі, якія гараджане маглі назіраць як у выходныя дні, так і ў святочныя дні календара. Аднак не ўсе выпадкі выкарыстання тэхнічных прылад для стварэння відовішчых эфектаў апынуліся паспяховымі. Неасцярожны зварот з феерверкамі і іншымі сродкамі вялі да сумных наступстваў. Напрыклад, 9 чэрвеня 1914 г. ледзь не згарэў летні тэатр у Максимовском парку Гомелю, у 11 гадзін вечара ад пушчанай ракеты загарэліся вышкі тэатра. Ахвяр атрымалася пазбегнуць дзякуючы таму, што ў гэты дзень не было спектакля.

Скапленне вялікай колькасці глядачоў у тэатрах і сінематографах гарадоў і захоўваўшаяся пожарная небяспека як ад асвятляльных прыбораў, так і ад ужывання розных тэхнічных новаўвядзенняў прыводзілі да распрацоўкі адмысловых інструкцый для гараджан. У такіх дакументах падрабязна распісваўся ход дзеянняў глядачоў на выпадак узгарання. Прывядзём шэраг вынятак з дакумента, які інструктуе наведвальнікаў тэатральных спектакляў у Віцебску, пра правілы правільных паводзін: «Если на сцене упадет свеча или загорится одежда на актере, не волнуйтесь, тем есть пожарники, которые примут меры». Пятрабавалася не збірацца ў натоўп, у антрактах раілі вывучаць размяшчэнне запасных выйсцяў, у выпадку ўзгарання імкнуцца выходзіць з залы хутка, спакойна і без крыку, несучы на руках дзяцей, берагчы жанчын, а таксама памятаць, што «часто злоумышленники нарочно кричат «Пожар!», чтобы в сутолоке начать грабить». Гараджанам рэкамендавалася не паддавацца паніцы і не прымаць любы крык і шум за пажар. Звяртаючыся да наведвальнікаў забаўляльных мерапрыемстваў, аўтары інструкцый прасілі іх мець на ўвазе: «Если погаснет в зале свет – не волнуйтесь, и помните, что злые люди могут крикнуть «Пожар!» из своевольтва». Глядачам у тэатрах і іншых памяшканнях, прызначаных для забаваў, забаранялася паліць у неўсталяваных месцах і было важна выконваць іншыя правілы, якія прадухіляюць выбліскі агню.

Пры ўладкаванні цэнтраў масавага адпачынку гараджан - сінематографаў - таксама меркавалася строгае выкананне мер, накіраваных на гарантыю бяспекі дэманстрацыі фільмаў. Кінастужкі рознага ўтрымання і якасці выраблялі эфектнае ўражанне на наведвальнікаў, пры гэтым шматлікае залежала ад тэхнічнага ўзроўня апаратуры, якая дазваляла паказваць кіно. У гарадах выдаваліся адмысловыя цыркуляры, якія рэгламентавалі працэс арганізацыі сінематографічных сеансаў, напрыклад, «Обязательное

постановление об оборудовании и содержании кинематографов в городе Полоцке и хранении целлулоидной ленты для них».

З Непасрэдных зносіны гараджан з прыродай адбываліся падчас гулянняў у садах, прагулак па берагу ракі, якая працякала ў горадзе, пры выездзе ўлетку за яго межы для ўдзелу ў загарадных маёўках і інш. Прылучэнне да адпачынку па-за горадам у прадстаўнікоў розных саслоўяў і прафесійных груп было неаднолькавым, таксама, як адрозніваліся перыяды года і тэрміны знаходжання на прыродзе, характар адпачынку.

Для правядзення вольнага часу за горадам гараджане аддавалі перавагу бліжэй да горада мясцінам, выязджалі ў тыя прылеглыя мясцовасці, якія славіліся прыгожым пейзажам і зручнымі для правядзення вольнага часу прыроднымі ўмовамі. У лік забавак на прыродзе ўваходзілі: гуляння ў прыгарадах, у якіх часцей брала ўдзел дэмакратычная публіка, пароходныя гуляння для дзяцей і сталых, стральба па талерках, якая ўвайшла ва ўжытак у асяроддзі мясцовага дваранства і буйнага чынавенства, дзіцячыя экскурсіі на прыроду з пазнавальнымі мэтамі, што арганізуюцца гімназіямі і рэальнымі вучэльнямі, але ўключалыя таксама займальную праграму і гульні. У некаторых выпадках для сталага пражывання і аздараўлення ў летні перыяд за горад вывозілі дзяцей.

Спартыўныя заняткі таксама часам пераносіліся ў прыроднае асяроддзе (лодкавыя гонкі, стральба). Аб'явы ў мясцовых газетах сведчаць пра папулярнасць далёкіх веласіпедных вандровак.

Аднак больш штодзённай з'явай, якія забяспечвалі як побытавыя транспартныя выгоды, так і сферу вольнага часу, стала пашырэнне выкарыстання гараджанамі ровараў. Веласіпедныя экскурсіі, велосіпедныя шпацыры, веласіпедныя гонкі былі даволі папулярныя. Так, у мястэчку Прелях Двінскага павета веласіпедныя гонкі з'яўляліся складнікам гулянняў, якія ўлетку 1912 г. ўладкоўвала мясцовае Вольна-Пажарнае грамадства. Удзельнікаў гонак было шмат, аднак сведкі гэтага гледзішча ацанілі ўзровень арганізацыі мерапрыемства як невысокі: парадку мала, пачаліся гонкі ў змярканні, як і трэба было чакаць, справа не абыйшлася без катастроф, два веласіпедысты атрымалі ўдары. Справа ў тым, што дарожкі для праезду веласіпедыстаў праходзілі паміж густа рослых дрэў, і не ўсе ездакі паспяхова пераадольвалі гэтыя перашкоды. Забава маладых гараджан – ліхачаства на роварах па гарадскіх вуліцах - атрымаў распаўсюд у Менску, Брэст-Літоўску, Гародню і інш. населеных пунктах, аднак суправаджалася мноствам нараканняў з боку гарадскіх абывацеляў.

У вывучаецца час усё больш распаўсюджаным у асяроддзі гараджан сярэдняга дастатку становіцца дачны адпачынак. Імкненне да пражывання на дачы шмат у чым абумоўлівалася яшчэ і фінансавымі інтарэсамі значнай колькасці гарадскіх сем'яў, для якіх было недаступна здымаць кватэры ў горадзе цэлы год, бо расцэнкі на жыллё ў многіх буйных гарадах былі выключна высокімі. Некаторыя дачы, спецыяльна прыстасаваныя і абсталяваныя, здаваліся на лета ў арэнду. Большасць жа дач не мела добрага

ўладкавання, хаткі адрозніваліся цеснатой, да найблізкага лесу і берагі ракі часта даводзілася пераадольваць немалую адлегласць. Тым не менш, «В Гомеле нет жизни – все на даче. Врачи, адвокаты, купцы, учителя, студенты, их жены, дети и внуки, - все, что есть в городе зажиточного, живет на даче», - усклікаў журналіст у ліпені 1914 г. Гэта з'ява стала тыповым толькі за 5 - 6 гадоў да пачатку Першай сусветнай вайны, да гэтага склад дачнікаў папаўняўся, як правіла, з высока забяспечаных пластоў грамадства. Затым багатыя гараджане ўсё часцей сталі з'яжджаць за мяжу на курорты, а на дачах з'явіліся жыхары гарадоў, якія мелі даволі сціплы дастатак, - прыслуга і канторшчыкі, службоўцы заводаў і фабрыкаў, адзіночкі-працоўныя, дробныя гандляры. Шматлікія з іх пакідалі горад улетку і па меры магчымасцяў адпачывалі на ўлонні прыроды. Зусім не даступным выезд на дачы быў для немаёмых: «Городская беднота в погоне за куском хлеба не в состоянии хотя бы на летние месяцы оторваться от утомительной борьбы за существование».

Загарадны адпачынак напачатку XX стагоддзі становіцца неад'емным элементам ладу жыцця даволі шырокіх пластоў гарадскога насельніцтва. Пры ўсё разнастайнасці сваіх праяў правядзенне вольнага часу ў зялёнай зоне далучала жыхароў да іншага, зусім непадобнага на гарадскі, зрэз культуры: запавольваўся рытм адбываўшыхся падзей; на летні час змяняліся санітарна-побывавыя ўмовы і сістэма харчавання; у круг знаёмстваў сям'і ўцягваліся новыя асобы; прыроднае асяроддзе дазваляла ў большай ступені далучацца да актыўных выглядаў адпачынку, у тым ліку да ўваходзіўшых тады ў моду заняткаў спортам; хоць і ў абмежаваных рамках, актуалізаваліся кантакты з сельскім насельніцтвам.

4 Паведамленні пра футбольныя матчы вясной і летам, радасці і засмучэнні ў сувязі з выступамі мясцовых футбалістаў займалі значнае месца ў жыцці гарадскіх абывацеляў. Развагі пра лідарства той ці іншай каманды, імкненне назіраць гульню прыезджых дасведчаных спартсменаў і шматлікае іншае мелі гучны грамадскі рэзананс. На саміх жа змаганнях футбалістаў ігралі аркестры, збіраючы шматлікі натоўп, пераможцам з рук буйных гарадскіх службоўцаў уручаліся прызы ў выглядзе жэтонаў, а часам кожнага ўзнагароджанага таварыша «падкідвалі» пад гукі туша.

Ужо пачалі заваёўваць прыхільнікаў розныя спосабы аздараўлення, што напачатку XX ст. было абумоўлена зменамі ва ўяўленнях пра культуру здароўя ў цэлым. Адгэтуль сталі больш частымі выезды гараджан на прыроду, іх адпачынак на беразе ракі, наведванне пляжаў са спецыяльна змайстраваўшыміся купальнямі. На гэтай эвалюцыі поглядаў адбілася разуменне самога феномену горада, у грамадскай свядомасці ўсё трывалей умацоўваецца меркаванне пра горад як аб'екце, які шкодны для здароўя. У сувязі з развіццём прамысловасці, транспарта, выявіліся іх непазбежныя наступствы - забруджанае паветра, часта шкодныя для чалавека па якасці прадукты харчавання, павышаны шумавы фон, якія паскорыліся рытмы жыццядзейнасці, што перашкаджаюць вольнаму распараджэнню сваім часам.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 У які перыяд прагляды сеансаў сінематографаў трывала ўвайшлі ў жыццё гараджан беларускіх губерняў?
- 2 Ахарактарызуйце віды спорта, да якіх далучыліся гараджане на мяжы XIX – пачатку XX ст.
- 3 Чаму адпачынак у зялёных зонах пашырыўся сярод гараджан?
- 4 Якія выдатныя майстры тэатральна-музычнага мастацтва гастралювалі ў гарадах Беларусі напярэдадні першай сусветнай вайны?
- 5 Якія музычныя інструменты часцей выкарыстоўваліся гараджанамі для хатняга музыцыравання?

Літаратура:

- 1 Беларусь : У 12 т. Т. 6 Грамадскія традыцыі / В.М. Бялявіна, М.Ф. Піліпенка, І.У. Чаквін. - Мінск: Беларус. навука, 2002. – 606 с.
- 2 Яценко О.Г. Весенние развлечения гомельчан в начале XX века // Проблемы искусства, этнологии и фольклористики. Вып. 7 / Институт искусства, этнологии и фольклористики имени К. Крапивы НАН Беларуси; науч. ред. А.И. Лакотка. – Минск: Права і эканоміка, 2009. – С. 353-362.
- 3 Яценко О.Г. Природный фактор в культуре горожан Гомельщины в начале XX века // Традиции и современный стан культуры и искусства: мат-лы Міжнар. навуц. канф.; Мінск, 20-21 ліст. 2014 г. / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі; уклад. В.Ю. Пацюпа, рэдкал.: А.И. Лакотка (гал. рэд.) [і інш.]. - Минск: Права і эканоміка, 2014. – С. 319 – 321.
- 4 Яценко О.Г. Техническое обеспечение зрелищной культуры горожан Беларуси в начале XX века // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: праблемы этнакультурнага і нацыянальна-дзяржаўнага развіцця: зб. навуц. артыкулаў / УА «Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны»; рэдкал.: В.А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2013. - С. 56 – 62.
- 5 Яценко О.Г. Формы проведения свободного времени населения Гомельщины в природной среде в конце XX – начале XXI века // Проблемы искусства, этнологии и фольклористики / Институт искусства, этнологии и фольклористики имени К. Крапивы НАН Беларуси; науч. ред. А.И. Лакотка. – Минск: Права і эканоміка, 2010. – Вып. 8. - С. 487 – 492.
- 6 Яценко О.Г. Центры общественного досуга в городах Могилевской губернии в начале XX в. // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. статей. В 2 ч. Ч.1. Вып. 11 / Под ред. В.Ф.Беркова. – Мн.: РИВШ, 2011. – С. 306 – 311.

Лекцыя 14 Губернскія гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка

Ключавыя паняцці: Віцебск, Магілёў, Гродна, Вільна, Мінск, гарадская прастора, архітэктура, культурныя сувязі, раённае, добраўпарадкаванне, сфера паслуг, штодзённасць.

План:

1 Віцебск, Магілёў, Гродна, Вільна, Мінск: асаблівасці гісторыка-культурнага развіцця

2 Побыт гараджан у губернскіх цэнтрах.

Канспект лекцыі:

1 Разважаючы на розныя тэмы, аўтары газетных артыкулаў заканамерна часта звярталіся да падзей у губернскіх гарадах - Магілёве, Віцебску, Мінску і г.д. давалі ўласныя ці перадрукаваныя з іншых крыніц апісанні. Прывядзём фрагмент аднаго з такіх апісанняў Магілёва за 1911 год: «На крутом и очень высоком берегу Днепра дремлет, несмотря на свистки поездов, древний Могилев, утопая в зелени тенистых парков и плодовых садов... Старый город украшен несколькими величественными храмами с высокими двойными колокольнями...».

Тыповай рысай з'яўлення асобных навін і пераўтварэнняў становілася іх хуткае знікненне, растварэнне ў нетрах правінцыйнага побыту з прычыны агульнага невысокага ўзроўня побытавай культуры. Напрыклад, удасканаленне добраўпарадкавання асобных частак горада магло ў кароткі час завяршацца зваротам да зыходнага стану дадзенага аб'екта. «На откосе набережной р. Двины, у двинского моста спланирован несколько лет тому назад небольшой скверик. Первый год этот скверик еще держался довольно чисто и опрятно. Но потом... скверик пришел в полное запустение и ветхость. Ограда поломана, скамейки разбиты, дорожки засорены. А между тем этот скверик справедливо прозванный «Витебской Ривьерой», благодаря своему удачному расположению на берегу реки, являлся единственным и излюбленным местом отдыха городских жителей», - паведамлялі газеты пра становішча спраў у гарадскім садзе ў Віцебску ў 1912 г.

У губернскіх цэнтрах транспартная сетка развівалася больш інтэнсіўна. Аднак з-за адбываўшыхся няшчасных выпадкаў мінчукі, напрыклад, ахрысцілі конку, якая дзейнічала тут яшчэ з канца XIX стагоддзі, «касталомкай», але, тым не менш, колькасць жыхароў горада, што карысталіся яе паслугамі, увесь час расло і склала ў 1903 г. - 1376 тысяч чалавек, у 1914 - 1863 тысячы чалавек. Конка з'яўлялася агульнадаступным тыпам транспарта і дзейнічала таксама ў іншых гарадах.

Квітнеў гандаль. Цэйлонскі чай ў гарадах Беларусі рэалізоўвала маскоўская фірма «М. Роживю». Яе прадстаўнік ў Мінску распаўсюджаў гэты чай высокага гатунку ў Мінскай, Віленскай і Ковенскай губернях. На тыя часы чай набывалі ў бакалейных і так званых каланіяльных магазінах. Пакупнікам рэкамендавалі звяртаць увагу на сапраўднасць тавару і яго

адпаведнасць фірме, паколькі пад відам гэтай якаснай прадукцыі былі заўважаны падробкі. Увогуле, падробка тавараў і яго невысокая якасць шырока сустракаліся ў гарадскім жыцці.

2 У ліку трывала ўтрымоўваўшых ранейшыя пазіцыі можна назваць такія аспекты гарадскога побыту, як перавага драўлянага будаўніцтва ў жылым сектары над каменным, у цэлым невысокі ўзровень добраўпарадкаванасці большай часткі гарадской тэрыторыі, засяроджванне самых важных сацыякультурных аб'ектаў у цэнтральнай частцы горада, прыцягненне да ўладкавання прывілеяваных кварталаў да водных артэрыяў. У сферы побытавых паслуг да якіх перайшлі ў нязменным выглядзе ў новае ХХ ст. ставіцца дамінаванне зносін унутры горада на вазаках, нізкі ўзровень культуры абслугоўвання ў месцах грамадскага харчавання і інш. Хросныя хады ў святы, музычныя канцэрты, балаганныя і цыркавыя ўяўленні, публічныя шэсці па выпадку дзяржаўных свят, гуляння ў грамадскіх садах, мітусня і шматлюднасць на вуліцах і ў крамах у перадсвяточныя дні і падчас правядзення кірмашоў працягвалі і падтрымлівалі традыцыі грамадскага побыту напачатку ХХ ст.

Пашырэнне асартыменту тавараў прыводзіла да таго, што гараджане маглі карыстацца не наогул тэхнічнымі навінкамі, але і ўжо ўдасканаленымі выглядамі рэчаў, гатункамі прадуктаў. Ва ўжытак уваходзілі не проста гадзіннікі, а іх лепшыя маркі, не толькі механізмы для палягчэння працы, але іх прэстыжныя і тэхнічна больш прасунутыя ўзоры, гэта дакраналася і пішучых, швейных і вязальных машын, грамафонаў і інш. Павялічылася варыятыўнасць цэнтраў побытавага абслугоўвання і пераліку паслуг, якія яны аказвалі, асабліва характэрная для губернскіх і буйных павятовых гарадоў. Тут адкрываецца мноства цэнтраў грамадскага сілкавання, цырульняў, атэлье, крам адзежы, кандытарскіх, гасцініц і г.д., прычым яны адрозніваюцца па якасці якіх прадстаўляюцца паслуг, што паскорыла сацыяльную дыферэнцыю ў гарадах.

Менталітэт гараджан павятовых і губернскіх цэнтраў, як і ў папярэднія дзесяцігоддзі, вызначаецца правінцыйным характарам іх культуры. Пры гэтым бедната, сацыяльныя кантрасты, якія не толькі захоўваюцца, але і ўзмацняюцца, істотная раз'яднанасць прадстаўнікоў розных канфесійных і маёмасных груп жыхароў застаюцца характарыстыкамі, абавязкова ўласцівымі гарадскому ландшафту пачатку ХХ ст. практычна ва ўсіх населеных пунктах Магілёўскай, Віцебскай і іншых губерняў.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Якія агульныя рысы характэрны для узроўня добраўпарадкавання гарадской прасторы губернскіх гарадоў Беларусі?
- 2 Ахарактарызуйце ўплывовыя фактары на развіццё культурна-побытавай сферы губернскіх гарадоў Беларусі.
- 3 Вызначыце культурныя сувязі губернскіх гарадоў Беларусі.
- 4 Прасачыце дынаміку развіцця побытавых традыцый жыхароў губернскага горада (на матэрыялах аднаго з іх, па выбару студэнта).

Літаратура:

- 1 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-8.
- 2 Могилёвский краеведческий музей <http://www.ekskursii.by/?museum=2080>
- 3 Музей истории города Минска http://www.ekskursii.by/?museum=2216_Museum_of_History_of_Minsk
- 4 Экспозиция Гродненского историко-археологического музея- http://www.ekskursii.by/css/picview_museum.php?a=2068&b=1
- 5 Никифоровский Н.Я. Странички из недавней старины города Витебска. Воспоминания старожила: репринт. – Витебск, 1995. – 149 с.
- 6 Шыбека, З.В., Шыбека С.Ф. Мінск: Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада. – Мінск: Полымя, 1994. – 341 с.
- 7 Яценко О.Г. Быт жителей Витебска в начале XX века // Книжное наследие А. П. Сапунова : материалы респ. науч.-практич. конф. к юбилеям издания А. П. Сапуновым книг «Витебская старина» (т. 1, 1883) и «Река Западная Двина» (1893), 23 декабря 2013 г. / Витебск. обл. библиотека имени В. И. Ленина, Витебск. гос. ун-т им. П. М. Машерова; редкол.: А. И. Сёмкин (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Нац. библиотекаа Беларуси, 2014. – С. 160 – 164.
- 8 Яценко О.Г. Восприятие новаций горожанами Беларуси в начале XX века // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: этнакультурнае і нацыянальна-дзяржаўнае развіццё: зб. навук. арт. / В.А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.] ; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. – С. 30-36.
- 9 Яшчанка А.Р. Побит гараджан Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 152-205.
- 10 Яшчанка А.Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 206-235.

Лекцыя 15 Павятовыя гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка

Ключавыя паняцці: павятовы горад, мяшчане, культурны ўплыў, правінцыя, замашчэнне, асвятленне, храм, зялёныя зоны, свята.

План:

- 1 Гісторыка-культурнае развіццё павятовых гарадоў беларускіх губерняў: Гомель і інш.
- 2 Побит гараджан у павятовых цэнтрах. Правінцыйнае аблічча гарадской культуры.

Канспект лекцыі:

1 Гомель на мяжы стагоддзяў належаў да бурна развіваўшыхся павятовых гарадоў. Няспынна павялічваліся пказчыкі колькаснага складу жыхароў. Сталі інтэнсіўнымі гандлёвыя кантакты, дзейнасць банкаў, імкліва ішла ў гору транспартная сфера. Вазак, напрыклад, у Гомелі на працягу дня пры 6-7 гадзінах працы рабіў у сярэднім каля 15 канцоў па горадзе, самыя актуальныя маршруты тут пралягалі ад вакзала да паражонай прыстані, з горада ў Залінейны раён, з горада ў прадмесці. З Гомелю хадзілі цягнікі на Бахмач, Бранск, Вільню, праз Магілёў у 1902 г. была пракладзена Пецябургска-Адэская лінія чыгункі і інш. Ад Бабруйска да станцыі Бярэзіна ў летні перыяд пасажыры даязджалі за хуткі час – па пецябургскіх гадзінніках хуткі цягнік у гэтым накірунку прыбываў на вакзал у Бабруйску ў 6 гадзін 9 хвілін дня, стаяў на станцыі 6 хвілін, пасля пачатку руху прыбываў у Бярэзіну ў 6 гадзін 23 хвіліны, затрачваючы на дарогу ўсяго 8 хвілін. Такім жа па працягласці часу было перамяшчэнне на пасажырскім цягніку на кароткія дыстанцыі. Значная рэзніца ў часе мела месца пры паездках ў аддаленыя гарады. Цікавыя паведамленні мясцовых газет пра якасць побытавага абслугоўвання на чыгунцы. Вядомыя факты, калі ўвесну нават пасля наступу цяпла ў вагонах тапілі, ствараючы невыносныя ўмовы для пасажыраў і інш. Вакзалы ўяўлялі сабою спецыфічныя цэнтры бурна развіваўшайся гарадской культуры.

Жаданне выглядаць па апошнім слове моды было адзначана сучаснікамі паўсюдна, напрыклад, на старонках адной з газет гомельскі фельетаніст з іроніяй пісаў пра імкненне гомельскіх прыгажунь насіць модныя ўборы:

«Гомель модою веда славен,
Не Москве – Парыжу равен,
С модамі вседа он дружен,
Вечно с модами живет,
Институт бы Гомелю нужен –
Институт красы и мод»

Аднак мабільнасць сувязі і распаўсюджання інфармацыі не была напачатку XX ст. вельмі высокай, таму мода як бы пазнілася ў правінцыю на некаторы час і мясцовыя модніцы былі змушаны насіць адзежу тых фасонаў, якая да гэтага моманту ўжо састарэлая ў сталічных гарадах Расійскай імперыі і іншых краін Еўропы. На маскарадных балях у гарадах, напрыклад, выдавалі прыз не толькі за лепшыя вячэрнія туалеты, але і за прыгажосць, так, у 1914 году ў Гомелі яго атрымала мадэмуазель Хаськіна.

Але забаўляльная сфера была даступная не ўсім жыхарам горада. Немаёмныя гамяльчане і жыхары іншых гарадоў у большасці выпадкаў апыняліся выключаны з забаўляльных мерапрыемстваў. Пра гэта ад імя беднякоў пісаў мясцовы аўтар:

«Мы измучены зимою,

Тяжело нам и весною, -
 Горько плачут бедняки.
 Солнце греет и смеется,
 Песня в выси раздается,
 Но внимают ей не все:
 Беднякам ведь не до песен,
 Мир без радостей им тесен».

Святочная культура была разнастайнай асабліва для гарадскіх вярхоў. Да сустрэчы 1912 г., калі 2 студзеня гэтага года ў памяшканні гарадскога клуба адбыўся штогадовы традыцыйны баль-маскарад у карысць гомельскага Вольна-Пажарнага таварыства, зала клуба пры гэтым быў аформлены ў кітайскім стылі. У святочным дзеянні ўдзельнічалі два аркестры музыкі. Па склаўшайся традыцыі, самай прыгожай наведвальніцы балю-маскараду прысуджаўся першы прыз, а другі прыз наладжвальнікі свята ўручылі за лепшы жаночы туалет. Маскарад пачынаўся ў 10 гадзін вечара. Тут ахвотнікам прапанаваліся гульня ў лато, карты, а таксама кветкі, шампанскае і інш., што павінна было прыцягнуць госцяў і садзейнічаць стварэнню вясёлай навагодняй атмасферы. Паспяховасць правядзення маскараду на Новы год заахвоціла арганізатараў абвясціць пра маскарад, які адбыўся на Каляды - 7 студзеня 1912 г. у гарадскім клубе. Сярод цікавых масак звярнулі на сябе ўвага такія, як выдатна зроблены касцюм «Жук», «Дон-Жуан», «гомельская прэса» і інш. Як звычайна, у зале мільгалі маскарадныя касцюмы «маларосы», «малорусски», «цыгане». Пры гэтым публіка пляткарыла пра несправядлівасць раздачы прызаў, самыя значныя персоны мясцовага грамадства, нават саступаючы ў якасці свайго маскараднага касцюма іншым, усё адно прэтэндавалі на ўзнагароды.

На выбары тым для падрыхтоўкі маскараднага адзення адлюстроўваліся значныя грамадскія падзеі. Яркім прыкладам можа служыць наступны: сярод масак, прадстаўленых на балі-маскарадзе, які адбыўся 23 лютага 1913 г., на фоне іншых звяртае на сябе ўвага назва «300-годдзе дома Раманавых». У клубах з нагоды навагодніх адбываліся вечары. У іх звычайна ўключалі канцэртнае аддзяленне, падрыхтаванае мясцовымі сіламі, і інш. Цікавыя заўвагі сучаснікаў пра паводзіны ўдзельнікаў свята, у іх часам канстатуецца нізкі ўзровень культуры ўдзельнікаў, паколькі публіка падчас выканання нумароў расхажвала і гучна размаўляла.

Арганізацыяй навагодніх імпрэз у гарадах займаліся таксама розныя грамадствы. Музычна-драматычныя і іншыя таварыствы ўладкоўвалі сустрэчу Новага года, якая «насіла сямейны характар», як вызначалі на той час. У гарадах Беларусі, як і паўсюдна ў гарадах Расійскай імперыі, умацавалася традыцыя навагодніх віншаванняў па-за межамі дома. Напрыклад, вядома, што 1 студзеня для ўзаемных прывітанняў у сувязі з Новым годам у гарадскіх клубах збіраліся іх члены, ім прапановалі снеданне, аднак такія формы святкаванняў распаўсюджваліся толькі на вузкую групу гараджан высокага сацыяльнага статусу. У навагоднія дні

праходзілі кірмашы або масавы продаж розных рэчаў. Кірмашовы гандаль суправаджаўся цэлай сістэмай забаўляльных мерапрыемстваў для жыхароў горада і прыездных. Навагодні кірмаш не толькі садзейнічаў эканамічнаму росквіту горада, але падчас яго правядзення назіралася змена тону гарадскога жыцця, кідалася ў вочы ажыўленне на вуліцах і пляцах.

Паскарэнне тэмпаў сацыяльна-эканамічнага развіцця гарадоў, павелічэнне колькасці жыхароў прывяло да пашырэння сеткі абслугоўвання, у тым ліку адкрываліся новыя цэнтры грамадскага харчавання, якія разам з тым выступалі і цэнтрамі зносін розных груп гараджан. Гэтыя ўстановы таксама апынуліся залучанымі ў сістэму дасуга. Па прыкладу вялікіх гарадоў у рэстаранах у 12 гадзін ночы ўладкоўвалася «шыкоўная вячэра з куфлем шампанскага» і інш. Вызначаўся кошт - 1 рубель 75 кап. Або іншая сума - за візіт аднаго чалавека. Падчас вячэры гуляў канцэртны аркестр. Як сведчыла рэклама, у меню пералічаны рыба, індэчка, дзічына, марозіва і інш. Гараджане, якія жадалі сустрэць Новы год такім чынам, павінны былі запісацца загодзя да поўдня 31 снежня.

Для фармавання адпаведнага настрою гараджанам прапанавалі не толькі займацца навагоднімі пакупкамі, але і чытаць літаратурныя творы, прысвечаныя Новаму году, у багаці друкавальных напярэдадні Каляд і наступы 1 студзеня. Гарадскіх жыхароў у навагоднія дні забаўлялі спецыяльна падрыхтаванымі цікавымі, святочнымі праграмамі карцін. У кінематографах у навагоднія дні прапаноўвалі для прагляду фільмы, якія былі касавымі і выклікалі шумны грамадскі рэзананс. Карціны дэманстравалася пры ўдзеле аркестраў і іншага музычнага суправаджэння.

Праходзілі навагоднія елкі, арганізавалі канцэрты з удзелам куплетыстаў і інш. На забаўляльнай культуры гараджан адбіваўся этнічны фактар. У дні яўрэйскіх святаў, якія траплялі на зімовы перыяд, у гарадскім клубе маглі праходзіць вечары грамадства аматараў яўрэйскай мовы, куды для выступу запрашаліся пісьменнікі, паэты. Праграмныя нумары выконваліся на трох мовах: старажытнаяўрэйскай, гутарковай яўрэйскай і рускай.

Гараджан інфармавалі пра юбілеі ўстаноў і датах у сувязі з важнымі падзеямі ў якой-небудзь галіне жыцця краіны. 12 ліпеня 1914 гады ў Гомелі ў памяшканні павятовага з'езду святкавалі 25-летні юбілей установы інстытута земскіх начальнікаў. Тут па запрашэнні павятовага правадыра дваранства М.Н. Лаўрыноўскага прысутнічалі ўсе земскія начальнікі павета, старшыні валасных судоў, валасныя старшыны і пісарчукі павета, склад павятовага з'езду з канцылярыяй, некаторыя гарадскія сусветныя суддзі, у тым ліку і член дзяржаўнай думы камер-юнкер Н.Н. Ладамірскі, старшыня павятовай земскай управы Ф.Ф. Мухортаў і іншыя асобы. Па канчатку набажэнства гасцям у памяшканні земскай управы было прапанавана пачастунак ад земскіх начальнікаў. У працэдуру імпрэзы ўваходзіла фатаграфаванне на памяць. Юбілей скончыўся таварыскім абедам на трэку ў памяшканні пажарнага клуба.

Юбілеі асобных службоўцаў - і тых, якія жылі за межамі горада, і вядомых жыхарам горада важных персон, таксама станавіліся нагодай для падвядзення вынікаў дзейнасці не толькі вінаватага імпрэзы, але і ўсёй вобласці працы, з якой ён быў злучаны. Напрыклад, гараджанам паведамлялі аб 60-годдзі часткі фірмы Л. М. Метцля, які з'яўляўся ўладальнікам сусветна вядомай канторы аб'яў «Торговый дом Л. и Э. Метцль». Ён з'яўляецца піянерам рэкламы ў Расіі. Шматлікія замежныя тавары і прадукты запаўняюць рынак і мелі тут вялікі збыт дзякуючы дзейнасці юбіляра.

Жалобныя памятныя даты, на якія зважалі жыхароў Гомелю і іншых гарадоў, абумоўленыя інтэрвалам з дня смерці знакамітых палітычных дзеячаў, прадстаўнікоў мастацкай эліты Расіі і іншых краін свету, паказвалі на значнасць імя ў гісторыі, прылучалі гамяльчан да грамадскіх і культурных традыцый свайго часу. Прыкладам можа служыць публікацыя інфармацыі пра адкрыццё ў Пецябургу помніка В.Ф. Камісаржэўскай (1864-1910), якое адбылося 10 лютага 1914 гады і было прымеркавана да даты чарговых угодак з дня скону знакамітай актрысы. Жыхарам горадоў нагадвалі пра яе выбітныя заслугі на фоне асвятлення тэатральнага жыцця эпохі. Не заставаліся незаўважанымі даты сыходу з жыцця вялікіх кампазітараў, пісьменнікаў, драматургаў, гісторыкаў і інш., гэтыя вехі таксама выкарыстоўваліся ў асветніцкіх мэтах, напрыклад, аповяд пра П.І. Чайковскага, падрыхтаваны ў 1913 году да 20-годдзю з дня яго смерці, інфармацыя пра ўнёсак А. Астроўскага ў рускую культуру, прымеркаваная да 25-летнім угодкам з дня яго смерці, зварот да памяці В.О. Ключэўскага і інш. Шанаваліся даты, злучаныя з мясцовай гісторыяй.

2 Нароўні з дэманстрацыяй звестак пра сталічныя і губернскія гарады, мясцовыя газеты нясуць інфармацыю і пра малыя гарадскія населеныя пункты. Так, надзвычайныя здарэнні станавіліся прычынай публікацыі матэрыялаў пра непрыкметны ў іншых выпадках плыні правінцыйнага жыцця. У 1914 г. у ў Копысі Магілёўскай губерні адбыўся магутны пажар, гэта падзея патрапіла ў частку хронікі мясцовага жыцця: «пожар города Копыси... уничтоживший весь базар с 70 лавками, около 80 домов в центральной части города и все еврейские синагоги, пустивший по миру более 200 зажиточных семейств...».

Тыповай для свайго часу была наступная інфармацыя, напрыклад, з Бабруйска (1913 г.): «Днем, вечером и ночью ресторан «Европа» щеголяет своей кухней, цены доступные... Биллиарды. Ложи. Кабинеты». Паўтарамі гэтай рэкламы былі паведамленні з іншых гарадоў, напрыклад, часта са старонках газет гучалі падобныя рэплікі: «В Гомеле страшно развивается ресторанная жизнь».

2 Яшчэ адзін важны сюжэт у характарыстыцы далучэння гараджан да модных тэндэнцый - у аснове гэтай з'явы часта складалася ўяўленне пра сябе як пра правінцыйных жыхароў, а адпаведна, велізарнае імкненне дасягнуць эталоннай прыгажосці. Модны стыль у разуменні гараджан быў уласцівы знакамітым акцёрам тэатра і тым, хто ўжо заваёўваў славу сінематографа,

прадстаўніцам радавітых сем'яў і членам каралеўскіх дамоў Еўропы, а таксама прадстаўніцам буржуазнага грамадства, што гублялі велізарныя грошы на свае туалеты. Паведамленні газет на тэму пра дыяментавыя ўстаўкі ў абутак выхадцаў з найбагатых сем'яў Амерыкі і інш. бударажылі ўяўленне правінцыйных модніц, «гарачыя» факты пра кур'ёзы сусветнай моды выклікалі небывалы эмацыйны ўздых і працяглыя абмеркаванні. Нават у аддаленых ад сталіц гарадах дам прыцягвала магчымасць сшыць сабе адзежу ў майстэрні жаночых убораў па атрыманых штотыдзень часопісах з моднымі мадэлямі, пры гэтым ім даводзілася давяраць абяцанням, што пакрой і шыццё тут ажыццяўляюцца абавязкова «па апошняй парыжскай сістэме».

Рытм гарадскога жыцця, мяркуючы па адзнаках сучаснікаў, некалькі паскорыўся, але ўсё ж часцей гучалі прыкрыя рэплікі на заповоленасць ладу жыцця ў малых гарадах, манатоннасць і аднастайнасць. Грубіянскія норавы і дробнае хуліганства (бойкі, п'янства, грубая лаянка ў грамадскіх месцах і інш.) былі невыкаранальныя ў паводзінах шматлікіх гарадскіх жыхароў.

Скарэйшымі тэмпамі дзякуючы тэлеграфу распаўсюджваюцца навіны, мясцовыя газеты бяруць на сябе ўсё больш функцый у гэтым стаўленні, яны ж выступаюць сродкам актывізацыі грамадскага і культурнага жыцця ў пэўных гарадах. Навіны пра прыбыццё ў малы горад кіраўніцтва высокага рангу, пра адкрыццё новых сацыякультурных аб'ектаў, пра масавыя забавы на святы і юрэйскія пагромы, пра прыватнае жыццё мясцовых знакамітых гараджан і дабрачынныя мерапрыемствы, падзеі у свеце і шматлікае іншае робяць здабыткам жыхароў павятовых і губернскіх гарадоў. Гэта акалічнасць як бы набліжае да кожнага гараджаніна ўвесь спектр гарадскога жыцця і робіць яго датычным да яе самых розных праяў, фармуючы іншы ўзровень менталітэту, у шырокім сэнсе садзейнічаючы урбанізацыйным працэсам.

Правінцыялізм культуры гараджан праяўляўся па-рознаму і ў розных сферах. Разважанні сучаснікаў аб добраўладкаванні гарадоў і забавах, аб набыцці тавараў і якасці абслугоўвання, аб модзе і выхаванні дзяцей і многае іншае, - нязменна мелі наступствам рэплікі аб правінцыяльных асновах іх штодзённага жыцця. Характарыстыка дзейнасці добрачынных таварыстваў і аказанні медыцынскіх паслуг, рэплікі аб мясцовых тэатральных пастаноўках і гастролях вядомых артыстаў Імператарскіх тэатраў, аб кірмашах і рэстараннах паслугах каменціраваліся сведкамі стагоддзя ў амаль абавязковым параўнанні правінцыяльных падзей і з'яў культуры з фактамі сталічнага жыцця, якое малявалася нейкай ідэальнай мадэллю. Такія параўнанні, зразумела, былі не на карысць рэаліям Гродна і Гомеля, Брэст-Літоўска і Мазыра і інш.

Журналісты з Бабруйска падкрэсліваючы вялікую значнасць тэатра як з'явы культуры ў XX ст. і яго асаблівую ролю менавіта ў правінцыі (яны лічылі, што займацца абгрунтаваннем важнасці тэатра ў новы век – усё роўна, што ламіцца ў адчыненыя дзверы), заўважалі яркія рысы правінцыі: адсутнасць вялікай колькасці грамадскіх арганізацый, універсітэтаў,

літаратурных гурткоў і гурткоў самаадукацыі, - усяго таго, што магло бы задаволіць духоўныя запатрабаванні шырокіх слаёў насельніцтва .

Правінцыялізм ў культурнай сферы выражаўся таксама ў кантактах пераважна з мясцовымі культурымі арганізацыямі, дзеячамі. Прыезд у малыя гарады вядомых артыстаў і труп здараўся не так часта і адразу становіўся тэмай для гучнай рэкламы напярэдадні выступленняў і бурных абмеркаванняў пасля завяршэння канцэртаў ці спектакляў.

Правінцыяльнасць фіксавалася па прыкмеце прысутнасць ці адсутнасць тых ці іншых фактараў дабрабыту. Сучаснікі заўважалі, што вялікі горад можа ганарыцца наяўнасцю бурлівага музычна-тэатральнага жыцця, пры гэтым большасць правінцыйных гарадоў Беларусі была пазбаўлена важнай адзінкі культуры – памяшкання для гарадскога тэатра.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

- 1 Якія павятовыя гарады беларускіх губерняў на працягу другой паловы XIX – пачатку XX ст. дэманстравалі найбольш хуткія тэмпы росту колькасці жыхароў?
- 2 У чым праяўляўся правінцыйны характар развіцця побытавай культуры жыхароў павятовых гарадоў?
- 3 Ахарактарызуйце побыт гамельчан у другой палове XIX – пачатку XX ст.

Літаратура:

- 1 Гомельский дворцово-парковый ансамбль
<http://www.palacegomel.by/index.php?do=static&page=collection>
- 2 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 3 Литвинова, Т. Ф. Дворец Паскевичей в художественной жизни Гомеля: (1830-е - 1917 гг.) / Т. Ф. Литвинова; [УО «Белорусская государственная академия искусств»]; НАН Беларуси, Институт искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы. – Минск, 2011. – 26 с.
- 4 Морозов, В. Ф. Гомель классический. Эпоха меценаты. Архитектура. – Минск: Четыре четверти, 1997. – 336 с.
- 5 Музей истории города Бреста <http://museums.by/fotoreportazhi/istorii-bresta.html>
- 6 Музей истории города Гомеля
http://www.ekskursii.by/?museum=2153_Muzej_istorii_goroda_Gomelya
- 7 Яшчанка А.Р. Гомель у другой палове XIX – пачатку XX ст.: Гісторыка-этнаграфічны нарыс / А.Р. Яшчанка. – Гомель, 1997. – 80 с.
- 8 Яшчанка А.Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 206-235.

- 9 Яшчанка А.Р. Побыт гараджан Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 152-205.
- 10 Яценко О.Г. Повседневная жизнь еврейского населения Гомеля в начале XX в. // Евреи в Гомеле. История и культура (конец XIX – начало XX в.): сб. мат-лов науч.-теор. конф. Гомель, 21 сент. 2003. - Гомель, 2004. – С. 61-64.

3 ПРАКТЫЧНЫЯ РАЗДЗЕЛ

3.1. Планы практычных заняткаў па дысцыпліне

Тэма 1 Гарады Беларусі: ўзнікненне і этапы развіцця гарадскога ладу жыцця

- 1 Узнікненне гарадоў. Станаўленне гарадскога ладу жыцця.
- 2 Побыт гараджан Беларусі (да XIV ст.).
- 3 Побыт гараджан Беларусі (XIV – XVIII ст.).

Літаратура:

- 1 Без-Корнилович М.О. Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии. – Санкт-Петербург, 1855.
- 2 Беларусы : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)
- 3 Виноградов Л. Гомель. Его прошлое и настоящее. 1142 – 1900. – М., 1900.
- 4 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-8.
- 5 Гісторыя Беларусі. Энцыклапедыя. У 6-ці тт. - Мінск: БелЭн, 1993 - 2003.
- 6 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.]; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 7 Живописная Россия. Т. 3. Литовское и Белорусское Полесье: репринт – Минск, 1993.
- 8 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Мазыра і Мазырскага раёна / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997.- 574 с. (серыя)
- 9 Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. – Минск: Полымя, 1995.

Тэма 2 Добраўпарадкаванне гарадскога асяроддзя Беларусі

- 1 Вонкавы выгляд гарадоў і раённае гарадской прасторы.
- 2 Развіццё вулічнай сеткі. Дарожнае пакрыццё. Сістэма асвятлення, водаправод і каналізацыя.
- 3 Жыллё гараджан, яго віды, інтэр'еры і іх рэчыўнае насычэнне.

Літаратура:

- 1 Барташевич А. А., Аладова Н.И., Романовский А.М. История интерьера и мебели. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 391 с.
- 2 Беларусы : У 12 т. Т. 1. Дойлідства / А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 2001. – 278 с.
- 3 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-9.
- 4 Гацура Г. Г. Мебель и интерьеры модерна. – М.: МГО СП России, 2009. – 234 с.
- 5 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 6 Матюнина, Д. С. История интерьера. – М.: Парадигма, 2012. – 552 с.
- 7 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. (серыя)
- 8 Пипуныров В. Н. История часов с древнейших времен до наших дней. – Л.: Художник РСФСР, 1982. – 495 с.
- 9 Форест Т. Антиквариат. Серебро и фарфор. – М.: Эгмонт, 2001. – 160 с.
- 10 Шыбека З. Гарадская цывілізацыя. Беларусь і свет. Курс лекцый. – Вільня: ЕГУ, 2009. – 372 с.
- 11 Яшчанка А.Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 206-235.
- 12 Яценко, О.Г. Интерьеры жилья горожан Беларуси конца XIX – начала XX вв. / О.Г. Яценко // Известия ГГУ имени Ф. Скорины. Сер. Гуманит. науки. – 2015. – № 4 (91). – С. 89 – 94.

Тэма 3 Гарадскія тыпы. Адзенне гараджан Беларусі

- 1 Гарадскія тыпы.
- 2 Адзенне розных груп гараджан.
- 3 Адзенне гараджан і яго рэканструкцыі ў музеях Беларусі.

Літаратура:

- 1 Біч, М. В. Беларусы: нацыянальнае жыццё і культура другой паловы 19 – 20 ст. / М. В. Біч. – Мінск: Ураджай, 1994. – 135 с.
- 2 Бялявіна В.М., Ракава Л.В. Жаночы касцюм на Беларусі. – Мінск: Беларусь, 2007. – 351 с.
- 3 Бялявіна В.М., Ракава Л.В. Мужчынскі касцюм на Беларусі. – Мінск: Беларусь, 2007. – 303 с.
- 4 Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Том 1. Культура сацыяльнай эліты 14 - пачатку 20 ст. / Пад рэд. А. І. Лакотка. – Мінск: Беларус. навука, 2013. – 575 с.

- 5 Шыдлоўскі, С. А. Культура прывілеяванага саслоўя Беларусі: 1795 – 1864 ст. / С. А. Шыдлоўскі. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – 167 с.
- 6 Яценко О.Г. Мода в культуре горожан белорусских губерний Российской империи начала XX в. (по материалам периодической печати) // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. статей. В 2 ч. Ч.1. Вып. 13 / Под ред. В.Ф.Беркова. – Минск: РИВШ, 2013. – С. 408 – 414.
- 7 Яшчанка А.Р. Побит гараджан Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 152-205.

Тэма 4 Сфера транспарту, сувязі і паслуг у гарадах Беларусі

- 1 Віды транспартных сродкаў у гарадах.
- 2 Паслугі сувязі: пошта, тэлефон, тэлеграф.
- 3 Развіццё гандлю і сферы побытавых паслуг у гарадах Беларусі.
- 4 Арганізацыя грамадскага харчавання.

Літаратура:

- 1 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 2 Беларусы : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)
- 3 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-9.
- 4 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. (серыя)
- 5 Шыбека З. Гарадская цывілізацыя. Беларусь і свет. Курс лекцый. – Вільня: ЕГУ, 2009. – 372 с.
- 6 Яшчанка А.Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 206-235.
- 7 Яценко, О.Г. Мир вещей в культуре городского населения Могилевской губернии в начале XX века // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – Сер. Гуманитарные науки. – 2011. - № 5 (68). - С. 157 – 165.

Тэма 5 Грамадскія традыцыі гараджан Беларусі. Святочная культура

- 1 Формы грамадскай камунікацыі ў гарадах і цэнтры грамадскіх зносін.
- 2 Святочная культура гараджан.

Літаратура:

- 1 Беларусы : У 12 т. Т. 6 Грамадскія традыцыі / В.М. Бялявіна, М.Ф. Піліпенка, І.У. Чаквін. - Мінск: Беларус. навука, 2002. – 606 с.
- 2 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 3 Яценко О.Г. Памятные даты и юбилеи как отражение общественной и культурной жизни населения Гомеля в начале XX в.) / Гістарычнаму факультэту – 20 гадоў: зб. навук. прац гістарычнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны / Пад рэд. В.А. Міхедзька. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – С. 174-182.
- 4 Яценко О.Г. Праздничная культура населения Гомеля в начале XX века // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Вип. 52. Серія: Історичні науки. – 2008. - № 5. – С. 242 – 246.

Тэма 6 Формы баўлення вольнага часу гараджанамі Беларусі

- 1 Хатнія формы засваення культуры.
- 2 Наведванне клубаў, розных культурных мерапрыемстваў. Сінематограф, тэатр і музыка ў жыцці гараджан.
- 3 Адпачынак у зялёных зонах горада і на прыродзе. Дачны адпачынак.
- 4 Заняткі спортам. Культура здароўя.

Літаратура:

- 1 Беларусы : У 12 т. Т. 6 Грамадскія традыцыі / В.М. Бялявіна, М.Ф. Піліпенка, І.У. Чаквін. - Мінск: Беларус. навука, 2002. – 606 с.
- 2 Яценко О.Г. Весенние развлечения гомельчан в начале XX века // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 7 / Інстытут мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі імя К. Крапівы НАН Беларусі; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск: Права і эканоміка, 2009. – С. 353-362.
- 3 Яценко О.Г. Природный фактор в культуре горожан Гомельщины в начале XX века // Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтва: мат-лы Міжнар. навук. канф.; Мінск, 20-21 ліст. 2014 г. / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі; уклад. В.Ю. Пацюпа, рэдкал.: А.І. Лакотка (гал. рэд.) [і інш.]. - Мінск: Права і эканоміка, 2014. – С. 319 – 321.
- 4 Яценко О.Г. Техническое обеспечение зрелищной культуры горожан Беларуси в начале XX века // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: праблемы этнакультурнага і нацыянальна-дзяржаўнага развіцця: зб. навук. артыкулаў / УА «Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны»; рэдкал.: В.А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2013. - С. 56 – 62.
- 5 Яценко О.Г. Формы проведения свободного времени населения Гомельщины в природной среде в конце XX – начале XXI века // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / Інстытут мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі імя К. Крапівы НАН

Беларусі; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск: Права і эканоміка, 2010. – Вып. 8. – С. 487 – 492.

- 6 Яценко О.Г. Центры общественного досуга в городах Могилевской губернии в начале XX в. // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. статей. В 2 ч. Ч.1. Вып. 11 / Под ред. В.Ф.Беркова. – Мн.: РИВШ, 2011. – С. 306 – 311.

Тэма 7 Губернскія гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка

1 Віцебск, Магілёў, Вільна, Гродна: асаблівасці гісторыка-культурнага развіцця

2 Побит гараджан у губернскіх цэнтрах.

Літаратура:

- 1 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-8.
- 2 Могилёвский краеведческий музей <http://www.ekskursii.by/?museum=2080>
- 3 Музей истории города Минска http://www.ekskursii.by/?museum=2216_Museum_of_History_of_Minsk
- 4 Экспозиция Гродненского историко-археологического музея- http://www.ekskursii.by/css/picview_museum.php?a=2068&b=1
- 5 Никифоровский Н.Я. Странички из недавней старины города Витебска. Воспоминания старожила: репринт. – Витебск, 1995. – 149 с.
- 6 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц [і інш.]. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. (серыя)
- 7 Яценко О.Г. Быт жителей Витебска в начале XX века // Книжное наследие А. П. Сапунова : материалы респ. науч.-практич. конф. к юбилеям издания А. П. Сапуновым книг «Витебская старина» (т. 1, 1883) и «Река Западная Двина» (1893), 23 декабря 2013 г. / Витебск. обл. библиотека имени В. И. Ленина, Витебск. гос. ун-т им. П. М. Машерова; редкол.: А. И. Сёмкин (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Нац. библиотекаа Беларуси, 2014. – С. 160 – 164.
- 8 Яценко О.Г. Восприятие новаций горожанами Беларуси в начале XX века // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: этнакультурнае і нацыянальна-дзяржаўнае развіццё: зб. навук. арт. / В.А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.] ; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. – С. 30-36.
- 9 Яшчанка А.Р. Побит гараджан Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 152-205.
- 10 Яшчанка А.Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і

фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 206-235.

Тэма 8 Губернскія гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка

1 Мінск: асаблівасці гісторыка-культурнага развіцця

2 Побыт жыхароў Мінска.

Літаратура:

- 1 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-8.
- 2 Шыбека, З.В., Шыбека С.Ф. Мінск: Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада. – Мінск: Полымя, 1994. – 341 с.
- 3 Яценко О.Г. Восприятие новаций горожанами Беларуси в начале XX века // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: этнакультурнае і нацыянальна-дзяржаўнае развіццё: зб. навук. арт. / В.А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.] ; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. – С. 30-36.

Тэма 9 Павятовыя гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка

1 Гісторыка-культурнае расвіццё павятовых гарадоў беларускіх губерняў: Гомель і інш.

2 Побыт гараджан у павятовых цэнтрах. Правінцыйнае аблічча гарадской культуры.

Літаратура:

- 1 Гомельскі дворцова-паркавы ансамбль
<http://www.palacegomel.by/index.php?do=static&page=collection>
- 2 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 3 Литвинова, Т. Ф. Дворец Паскевичей в художественной жизни Гомеля: (1830-е - 1917 гг.) / Т. Ф. Литвинова; [УО «Белорусская государственная академия искусств»]; НАН Беларуси, Институт искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы. – Минск, 2011. – 26 с.
- 4 Морозов, В. Ф. Гомель классический. Эпоха меценаты. Архитектура. – Минск: Четыре четверти, 1997. – 336 с.
- 5 Музей истории города Бреста <http://museums.by/fotoreportazhi/istorii-bresta.html>
- 6 Музей истории города Гомеля
http://www.ekskursii.by/?museum=2153_Muzej_istorii_goroda_Gomelya
- 7 Яшчанка А.Р. Гомель у другой палове XIX – пачатку XX ст.: Гісторыка-этнаграфічны нарыс / А.Р. Яшчанка. – Гомель, 1997. – 80 с.

- 8 Яшчанка А.Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 206-235.
- 9 Яшчанка А.Р. Побит гараджан Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 152-205.
- 10 Яценко О.Г. Повседневная жизнь еврейского населения Гомеля в начале XX в. // Евреи в Гомеле. История и культура (конец XIX – начало XX в.): сб. мат-лов науч.-теор. конф. Гомель, 21 сент. 2003. - Гомель, 2004. – С. 61-64.

4 РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЯ ВЕДАЎ

4.1 Пытанні на экзамен па дысцыпліне

1. Актуальнасць этнаграфічнага вывучэння гарадоў Беларусі. Мэта і задачы спецкурса.
2. Паняцці «горад» і «гарадская культура», «гарадская цывілізацыя».
3. Гістарыяграфія этнаграфічнага вывучэння гарадоў Беларусі ў дасавецкі і савецкі перыяды.
4. Гістарыяграфія этнаграфічнага вывучэння гарадоў Беларусі на сучасным этапе (1990-ыя – 2000-ыя гады).
5. Крыніцы для этнаграфічнага вывучэння гарадоў Беларусі.
6. Вытокі гарадской культуры Беларусі: побит гараджан (да XIV ст.).
7. Вытокі гарадской культуры Беларусі: побит гараджан (XIV - XVIII ст.).
8. Гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. у еўрапейскім кантэксце.
9. Гарады і гараджане Беларусі на прасторах Расійскай імперыі: агульныя і своеасаблівыя рысы побыту.
10. Гарадское асяроддзе на Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: агульная этнаграфічная характарыстыка.
11. Добраўпарадкаванне гарадскога асяроддзя Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.
12. Жыллё гараджан Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.
13. Інтэр’еры жылля гараджан у XIX – пачатку XX ст., іх рэчыўнае насычэнне.
14. Гарадскія тыпы ў XIX – пачатку XX ст.: знешні партрэт і культурна-бытавыя адметнасці.
15. Адзенне гараджан Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.

16. Развіццё транспарта ў гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.
17. Удасканаленне сферы сувязі ў гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.
18. Развіццё гандлю ў гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.
19. Развіццё сферы побытавых паслуг у гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.
20. Сістэма харчавання гарадскіх жыхароў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.
21. Сям'я і сямейны побыт гараджан. Сямейная абраднасць ў XIX – пачатку XX ст.
22. Жанчына-гараджанка і яе штодзённасць. Культура дзяцінства ў гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.
23. Грамадскія традыцыі гараджан Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. Святочная культура.
24. Адукацыя і асветніцтва ў гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. Культура адукацыйнага працэсу.
25. Формы баўлення вольнага часу гараджанамі Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.
26. Губернскія гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: агульная этнаграфічная характарыстыка.
27. Мінск як губернскі цэнтр у XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка.
28. Віцебск як губернскі цэнтр у XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка.
29. Павятовыя гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка.
30. Этнаграфія Гомеля ў XIX – пачатку XX ст.

4.2 Тэставыя заданні па дысцыпліне

1 Урбаністыка - гэта:

- А навуковы накірунак аб вусна-паэтычнай творчасці гараджан
- Б навука аб складзе насельніцтва гарадоў
- В тэрмін для вымярэння параметраў нараджальнасці
- Г няма правільнага адказу

2 Якому гораду Беларусі выдатны этнограф, крывянаўца М.Я. Нікіфароўскі прысвяціў сваю працу?

- А Віцебску
- Б Мінску
- В Гомелю
- Г Ваўкавыску

3 Вядомы гісторык З.В. Шыбека стварыў кнігу, прысвечаную Мінску і мінчанам, у тым ліку іх побытавай культуры (1990, 1994 г.). Які храналагічны перыяд ахоплівае гэта выданне:

- А канец XVIII ст.
- Б пачатак XIX ст.
- В першую палову XIX ст.
- Г дарэвалюцыйны час

4 Хто з'яўляецца аўтарам манаграфіі «Гарады Беларусі (60-ыя гады XIX з пачатак XX ст.)»?

- А З.В. Шыбека
- Б В.М. Бялявіна
- В Л.В. Ракава
- Г В.К. Бандарчык

5 Урбанізацыя – гэта:

- А рост колькасці сельскага насельніцтва
- Б пашырэнне малых гарадоў
- В павелічэнне колькасці гарадскога насельніцтва і ўзвышэнне ролі гарадоў
- Г скарачэнне колькасці гарадскога насельніцтва і памяншэнне ролі гарадоў

6 Які з крытэрыяў вылучэння гарадоў сярод іншых паселішчаў залішні?

- А колькасны цэнз насельніцтва
- Б канфесійная прыналежнасць насельніцтва
- В характар заняткаў насельніцтва (большасць маюць заняткі па-за земляробствам)
- Г юрыдычны статус

7 Якая з функцый гарадоў залішняя?

- А абарончая
- Б адміністрацыйная
- В эканамічная
- Г выхаваўчая

8 Які з гарадоў Беларусі ўпершыню згаданы ў летапісах у 862 годзе?

- А Тураў
- Б Заслаўе
- В Полацк
- Г Гомель

9 1142 год з'яўляецца датай згадвання ў летапісах горада:

- А Гомеля
- Б Мінска
- В Пінска

Г Віцебска

10 Горад Слонім упершыню згадваецца ў летапісах у:

- А 1251 г.
- Б 1252 г.
- В 1274 г.
- Г 1287 г.

11 Дзяцінец – гэта:

- А рынак у сярэднявечным горадзе
- Б умацаваная частка горада
- В штучнае ўмацаванне
- Г адміністрацыйны цэнтр горада

12 У сярэдзіне XIII ст. вялікім гандлёвым цэнтрам на беларускіх землях быў горад:

- А Чачэрск
- Б Навагрудак
- В Рэчыца
- Г Лепель

13 Які першы горад у Вялікім княстве Літоўскім атрымаў магдэбургскае права?

- А Брэст
- Б Гродна
- В Вільня
- Г Слуцк

14 Якая з краін Еўропы ў пачатку XX ст. ішла наперадзе ўрбанізацыі?

- А Англія
- Б Расія
- В Іспанія
- Г Аўстра-Венгрыя

15 Электраасвятленне з'явілася на вуліцах еўрапейскіх гарадоў у:

- А 1830-х гг.
- Б 1880-х гг.
- В 1907 г.
- Г 1914 г.

16 У якім годзе першы аўтамабіль Ленуара выехаў на брукаванку Парыжа?

- А 1810 г.
- Б 1860 г.
- В 1899 г.

Г 1905 г.

17 У якім горадзе Еўропы ў 1896 г. запрацаваў Першы кінатэатр братоў Лум'ер?

- А Лондан
- Б Парыж
- В Берлін
- Г Мадрыд

18 Якія будаўнічыя матэрыялы выклікалі рэвалюцыю ў архітэктуры гарадоў Еўропы ў канцы XIX – XX ст. ?

- А шкло, сталь, бетон
- Б гліна і шкло
- В дрэва і шкло
- Г камень і дрэва

19 У якім горадзе ў 1885 г. з'явіўся першы хмарачос?

- А Брыстоль
- Б Чыкага
- В Санкт-Пецярбург
- Г Гродна

20 З якога перыяду веласіпед як від транспарту распаўсюдзіўся ў гарадах?

- А 1800-ыя гг.
- Б 1820-ыя гг.
- В 1850-ыя гг.
- Г 1890-ыя гг.

21 Які з названых гарадоў паскорыў тэмпы свайго развіцця ў сувязі з пракладкай чыгункі?

- А Тураў
- Б Мсціслаў
- В Нясвіж
- Г Баранавічы

22 Паводле Перапісу 1897 г. большасць гараджан Беларусі складалі:

- А яўрэі і рускія
- Б беларусы
- В беларусы і рускія
- Г палякі і ўкраінцы

23 Якое побытавае пытанне вельмі абвастрылася ў буйных гарадах беларускіх губерняў на мяжы XIX – пачатку XX стст.?

- А забеспячэнне цукрам

- Б пастаўка газы
- В жыллёвае
- Г продаж абутку

24 Экспазіцыя Музея гісторыі Гомеля канцэнтруецца пераважна вакол храналагічных межаў:

- А старажытны перыяд
- Б гарадская культура часоў Вялікага княства Літоўскага
- В XIX – пачатак XX ст.
- Г савецкі час

25 Гомель у пачатку XX ст. меў у сваім сваім складзе наступныя раёны:

- А Свісток, Амерыка, Кагальны роў, Залінейны, Нова-Беліца і інш.
- Б Цэнтральны раён і Камароўка
- В Цэнтральная частка і Манастырок
- Г падзяленне на зоны адсутнічала

26 Якія віды спартыўных заняткаў набылі папулярнасць у гарадах Беларусі ў пачатку XX ст.?

- А атлетычныя спаборніцтвы, футбол, гонкі на веласіпедах
- Б фігурнае катанне
- В хакей
- Г прыхільнасць да заняткаў спортам сярод гараджан не праяўлялася

27 Якія музычныя інструменты выкарыстоўваліся гараджанамі беларускіх губерняў для хатняга музіцыравання напярэдадні Першай сусветнай вайны?

- А гітара, піяніна, скрыпка
- Б арган
- В балалайка
- Г барабан

28 Дзень Ружовай (Белай) кветкі ў гарадах – гэта дзень:

- А дабрачыннасці
- Б спартыўных спаборніцтваў
- В тэатральнай культуры
- Г азелянення горада

29 Напярэдадні Першай сусветнай вайны дачны адпачынак быў уласцівы:

- А толькі гарадскім вярхам
- Б гарадской эліце і паступова больш шырокім колам гараджан
- В толькі рабочым
- Г мяшчанам і духавенству

30 Якая з формаў баўлення вольнага часу з'яўлялася новай для гарадскіх жыхароў Беларусі ў пачатку XX ст.?

- А прагляд тэатральных спектакляў і канцэртаў
- Б наведванне сеансаў сінаматографа
- В прагулкі па берагах рэк і ў гарадскіх садах
- Г удзел у маскарадах

5 ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

5.1 Вучэбная праграма па дысцыпліне (з вучэбна-метадычнай картай дысцыпліны)

Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Рэктар на вучэбнай рабоце

І.В. Семчанка

2015

(цвярдзення)

рацыйны нумар № УД-2-2015-775 вуч.

Этнаграфія гарадоў Беларусі
ў XIX – пачатку XX стагоддзя
(дысцыпліна спецыялізацыі)

Вучэбная праграма ўстановы вышэйшай адукацыі
па вучэбнай дысцыпліне для спецыяльнасці:

1-21 03 01-01 «Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)»

1-21 03 01-01-04 «Гісторыя Беларусі новага і наваейшага часу»

2015 г.

Вучэбная праграма складзена на падставе вучэбнага плана рэгістрацыйны № 021-05-12 ад "25" 08 2013г. і адукацыйнага стандарта вышэйшай адукацыі ОСВО 1-23 01 12-2013.

СКЛАДАЛЬНИК:

А.Р. Яшчанка, загадчык кафедры гісторыі Беларусі УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны», кандыдат гістарычных навук, дацэнт

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

Т.А. Навагродскі – загадчык кафедры этналогіі, музеалогіі і гісторыі мастацтваў БДУ, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

А.І. Зелянкова – дацэнт кафедры славян і спецыяльных гістарычных дысцыплін УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны», кандыдат гістарычных навук, дацэнт

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

Кафедрай гісторыі Беларусі УА «ГДУ імя Ф. Скарыны»
(назва кафедры – распапоўшчыка вучэбнай праграмы)
(пратакол № 13 от 25.04.2015);

Навукова-метадычным саветам УА «ГДУ імя Ф. Скарыны»
(назва установы вышэйшай адукацыі)
(пратакол № 7 ад 27.05.2015)

Тлумачальная запіска

Вучэбная праграма новага пакалення па вучэбнай дысцыпліне спецыялізацыі «Этнаграфія гарадоў Беларусі» прызначана для кіраўніцтва ў сваёй дзейнасці выкладчыка і студэнта. Вызначальнымі асаблівасцямі дадзенай вучэбнай праграмы з'яўляюцца: абноўлены змест, акцэнт на кампетэнтнасны падыход ў навучанні, значнае ўзмацненне ролі самастойнай работы. Выкарыстанне сучасных інавацыйных педагогічных тэхналогій. Ва ўмовах пашырэння ўрабанізацыйных працэсаў у Еўропе вывучэнне праблем культурна-бытавога развіцця гарадоў Беларусі набывае актуальнае, істотнае навукова-практычнае значэнне.

Месца дысцыпліны спецыялізацыі «Этнаграфія гарадоў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.» у сістэме падрыхтоўкі спецыяліста-гісторыка вызначаецца важнасцю разумення ролі гарадоў у гістарычным лёсе беларускага этнасу, а таксама значнасцю каштоўнасцей, выпрацаваных горадам, для паспяховага развіцця сучаснай еўрапейскай цывілізацыі. Вывучэнне горада з боку этналагічнай навукі мае сваю спецыфіку, якая будзе відавочна для студэнта і дазволіць яму засвоіць характар даследавання аднаго гістарычнага аб'екта або з'явы прадстаўнікамі розных навук. Спецкурс пашырае магчымасці для авалодання студэнтамі навыкаў навукова-даследчай работы. Зварот да вывучэння актуальных праблем беларускага горада дазваляе паглыбіць разуменне матэрыяльнай і духоўнай культуры насельніцтва, заканамернасцей у пераемнасці і трансфармацыі культурных традыцый.

Дысцыпліна спецыялізацыі «Этнаграфія гарадоў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.» непасрэдным чынам звязана з такімі навуковымі дысцыплінамі для студэнтаў-гісторыкаў, як этналогія Беларусі, гісторыя Беларусі, гістарычнае краязнаўства Беларусі, гісторыя культуры Беларусі і інш. Вялікае значэнне ў вывучэнні спекурса мае міждысцыплінарны падыход. Спецкурс пабудаваны на арыгінальных матэрыялах даследаванняў аўтара па этнаграфіі горада.

Асноўныя мэты выкладання дысцыпліны:

характарыстыка культурна-бытавых працэсаў у гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.

Задачы вывучэння дысцыпліны студэнтамі:

- ведаць найбольш адметныя працы савецкіх і сучасных беларускіх этнолагаў па культуры гарадскога насельніцтва;
- авалодаць ведамі пра дынаміку склада насельніцтва гарадоў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.;
- ведаць асноўныя этапы горадабудаўніцтва і добраўпарадкавання гарадоў Беларусі;

- пазнаёміцца з характарыстыкай матэрыяльнай культуры беларускага горада позняга новага часу;
- засвоіць веды па культуры сацыяльных зносін ў гарадскім асяроддзі;
- характарызаваць праявы сямейнага побыту гараджан;
- аналізаваць эвалюцыю духоўнай культуры гарадскога насельніцтва Беларусі;
- вызначаць устойлівыя з'явы і навацыі ў культурна-бытавых працэсах і іх прычыны.

У выніку вывучэння дысцыпліны студэнт павінен ведаць:

- паняцце аб прадмеце і задачах этналогіі горада, яе спецыфіке;
- аб навуковай спадчыне класікаў беларускай савецкай этналогіі і працах сучасных айчынных даследчыкаў па этнаграфіі горада;
- аб гісторыка-культурных фактарах, якія ўплывалі на функцыянаванне гарадской культуры беларусаў;
- аб тыповых і своеасаблівых рысах развіцця побытавай культуры гарадскога насельніцтва Беларусі ў мінулым;
- аб побыце насельніцтва канкрэтных гарадскіх населеных пунктаў ў XIX – пачатку XX ст.;
- аб значнасці культурных дасягненняў гараджан у кантэксце культуры гарадскіх жыхароў Еўропы і свету.

Студэнт павінен умець:

- выяўляць, апісваць і аналізаваць этналагічны матэрыял (як пісьмовыя крыніцы, так і рэчыўныя матэрыялы);
- параўноўваць асобныя кампаненты культуры і ствараць агульную гісторыка-этнаграфічную карціну гарадскога ладу жыцця ў вывучаемую эпоху.

Вывучэнне дысцыпліны спецыялізацыі «Этнаграфія гарадоў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.», усяго 86 гадзін (з іх 26 гадзін лекцый, 18 гадзін семінарскіх, 8 гадзін кіруемай самастойнай работы). Форма выніковага кантролю – экзамен у 5 семестры. Форма навучання – дзённая.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ

Раздзел 1 Гарадская этнаграфія як навуковы накірунак

Тэма 1.1 Прадмет і задачы спецкурса. Паняцці «горад» і «гарадская культура»

Прадмет спецкурса. Мэта і задачы, змест спецкурса. Вывучэнне гарадоў Беларусі гісторыкамі, архітэктарамі, мастацтвазнаўцамі. Гарады ў сферы навуковых даследаванняў этнолагаў Беларусі. Паняцце горад, гарадская культура. Значнасць этнаграфічных даследаванняў гарадскога насельніцтва для разумення гісторыка-культурных працэсаў на Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.

Тэма 1.2 Гістарыяграфія вывучэння гарадоў Беларусі

Характарыстыка ўкладу краязнаўцаў XIX – пачатку XX ст. у вывучэнне побытавай культуры беларусаў. Праца М.Я. Нікіфароўскага, прысвечаная Віцебску. «Живописная Россия». Праца М.В. Бэз-Карніловіча. «Опыт описания Могилевской губернии» пад рэдакцыяй А.С. Дэмбавецкага. Перыядычны друк. Выданні, прысвечаныя гісторыі і культуры асобных гарадоў.

Уклад археолагаў, гісторыкаў і краязнаўцаў у даследаванне гарадоў у 1960-1980-ых гады. Зварот да этнаграфічнага вывучэння гарадскога насельніцтва ў СССР і БССР. Навуковая праграма для вывучэння гарадоў. Уклад Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К.Крапівы АН БССР у вывучэнне гарадской культуры беларусаў. Працы В.М. Бялявінай, Г.І. Каспяровіч, А.І. Лакотка. Выданне «Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі». Даследаванні горада з боку этналогіі на сучасным этапе: выданні «Гарады і вёскі Беларусі», «Беларусы», «Нарысы гісторыі культуры Беларусі» (т. 2: Гарады ад X да пачатку XX ст.). Вывучэнне гарадоў у універсітэтах Беларусі (Гомель, Гродна).

Тэма 1.3 Крыніцы для этнаграфічнага вывучэння гарадоў Беларусі

Крыніцы для вывучэння культурных традыцый гараджан. Выданне зборнікаў дакументаў і матэрыялаў «Витебская старина», «Минская старина» і інш. «Памятные книжки» і «Обзоры губерний». Выяўленчыя матэрыялы. Малюнкі. Архіўныя зборы. Выкарыстанне матэрыялаў лінгвістыкі, археалогіі, антрапалогіі, фальклору. Масавыя крыніцы (пісьмовыя і рэчавыя). Прадметы гарадскога побыту XIX – пачатку XX ст. ў музейных зборах Беларусі як этнаграфічная крыніца.

Раздзел 2 Гарадскі лад жыцця як гісторыка-культурны феномен

Тэма 2.1 Гарады Беларусі: ўзнікненне і этапы развіцця гарадскога ладу жыцця

Уплыў прыродна-кліматычных і сацыяльна-эканамічных фактараў на ўзнікненне і развіццё гарадоў на беларускіх землях. Колькасць і размяшчэнне гарадоў (да XIV ст.) Сістэма горадабудаўніцтва. Заняткі насельніцтва гарадоў. Іх роля ў побыце гараджан. Рэканструкцыя гарадскога адзення і упрыгожанняў па археалагічных дадзеных. Арганізацыя жылога асяродка. Традыцыйная ежа. Духовная культура.

Колькасць і размяшчэнне гарадоў (XIV – XVIII стст.). Склад гарадскога насельніцтва. Прафесійныя заняткі гараджан. Змяненні ў сістэме горадабудаўніцтва. Свецкая і культавая архітэктура. Абарончыя збудаванні. Узровень добраўпарадкавання гарадской прасторы гараджан. Жыллёвыя ўмовы. Адзенне прадстаўнікоў розных груп гарадскога насельніцтва. Уплыў рэлігіі на культуру гараджан. Формы грамадскіх узаемаадносін. Святочная культура гараджан. Публічныя працэсіі. Сям'я. Духовная культура ў розных этнаканфесійных і соцыяпрафесійных асяродках гараджан. Мастацкая творчасць. Прадметы побыту гараджан Беларусі (да XIX ст.) у музейных зборах і адлюстраванне гарадской культуры ў музейных экспазіцыях.

Тэма 2.2 Гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. у еўрапейскім кантэксце

Еўрапейскі ландшафт развіцця гарадской культуры. Этапы станаўлення і развіцця гарадскога ладу жыцця. Выдатныя гарады Еўропы і адметныя дасягненні гарадскіх жыхароў, іх уклад у скарбніцу сусветнай культуры. Побыт гараджан Еўропы: асаблівасці развіцця матэрыяльнай і духоўнай культуры. Гарадское асяроддзе, жыллё, адзенне, сістэма харчавання, грамадскія і сямейныя традыцыі, духоўная культура. Кантакты насельніцтва Беларусі з жыхарамі гарадоў Еўропы і ўплыў еўрапейскай гарадской цывілізацыі на культурна-бытавыя традыцыі гараджан беларускіх губерняў Расійскай імперыі.

Гарады і гараджане Беларусі на прасторах Расійскай імперыі: гістарычныя і культурныя ўплывы, агульнасць побытавай культуры, своеасаблівыя рысы штодзённасці жыхароў гарадоў беларускіх губерняў.

Раздзел 3 Гарадское асяроддзе на Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.

Тэма 3.1 Гарадское асяроддзе на Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: агульная этнаграфічная характарыстыка

Колькасць гарадоў і склад іх жыхароў. Змяненні ў гаспадарчым развіцці гарадоў беларускіх губерняў. Заняпад і ўздым асобных гарадоў, іх прычыны. Фарміраванне гарадскога асяроддзя гарадскіх паселішчаў Беларусі і важнейшыя напрамкі яго развіцця.

Тэма 3.2 Добраўпарадкаванне гарадскога асяроддзя Беларусі

Сістэма горадабудаўніцтва. Змяненні ў гаспадарчым развіцці гарадоў і яго наступствы для развіцця гарадской прасторы. Вонкавы выгляд гарадоў.

Свецкая і культавая архітэктура. Грамадзянская архітэктура. Раяніраванне гарадской прасторы. Арганізацыя гістарычнага цэнтра, гандлёва-транспартных, вытворчых і рэкрэацыйных, зялёных зон, жылога асяродка. Прадстаўленасць макетаў і панарам, фотавыяў беларускіх гарадоў позняга новага часу ў айчынных музеях.

Узровень добраўпарадкавання гарадской прасторы гараджан. Развіццё вулічнай сеткі. Дарожнае пакрыццё. Сістэма асвятлення, водаправод і каналізацыя.

Віды жылля, іх гістарычная эвалюцыя. Функцыі жылля. Эвалюцыя жылля, яго сацыяльныя і культурна-бытавыя асаблівасці. Асноўныя функцыянальныя і архітэктурна-будаўнічыя адметнасці жылля. Жылыя, падсобныя, гаспадарчыя і прамысловыя памяшканні. Жыллёва-бытавы комплекс. Спецыфіка гарадскога жылля.

Жыллё розных соцыяпрафесійных і этнаканфесійных груп гараджан. Асноўныя тэндэнцыі ў развіцці інтэр'ера жылля гараджан Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. Інтэр'ер як унутраная прастора, функцыянальна і эстэтычна арганізаваная. Мэбля, посуд і побытавыя рэчы, упрыгожанні як састаўная частка інтэр'ераў.

Гарадскія інтэр'еры XIX – пачатку XX ст. і іх насычэнне ў адлюстраванні музейных экспазіцый на Беларусі.

Тэма 3.3 Гарадскія тыпы. Адзенне гараджан Беларусі

Гарадскія тыпы (дваране, мяшчане, купецтва, духавенства, ваеннае саслоўе, жабракі, прадстаўнікі розных этнічных і прафесійных груп і інш.). Адзенне прадстаўнікоў розных груп гарадскога насельніцтва. Тыпалогія адзення. Матэрыялы. Асноўныя спосабы ўпрыгожвання. Мужчынскае адзенне. Жаночае адзенне. Адметнасці жаночай вопраткі. Тыповы жаночы комплекс. Галаўныя ўборы. Абудак. Касцюм гараджан, яго саслоўна-прафесійныя адметнасці. Ступень захаванасці этнічных асаблівасцей адзення. Традыцыі і навацыі, гарадская мода. Дэманстрацыя адзення гараджан у музейных экспазіцыях і на выставах у музеях Беларусі. Рэканструкцыя касцюма і яе выкарыстанне ў музеях Беларусі.

Тэма 3.4 Сфера транспарту, сувязі і паслуг у гарадах Беларусі

Віды транспартных сродкаў (сухапутныя, водныя, колавыя, палозныя і інш.). Конны транспарт. З'яўленне першых аўтамабіляў. Першыя трамваі, тралейбусы на вуліцах гарадоў Беларусі. Грамадскі і індывідуальны транспарт. Паказ у музейных экспазіцыях развіцця і выкарыстання транспарту гараджанамі.

Гісторыя паштовай службы. Паштовыя паслугі. Паштовыя будынкі ў гарадах Беларусі. Матэрыялы па гісторыі паштовай і іншых відаў сувязі (тэлефон, тэлеграф і інш.) у музеях Беларусі.

Развіццё гандлю і сферы побытавых паслуг у гарадах Беларусі. Гісторыя гандлю і гандлёвых устаноў. Прадметы гандлю. Віды гандлю (у

розніцу, оптавы). Гандляры і іх дзейнасць. Гандлёвыя кропкі, іх віды. Лаўкі, склады, магазіны. Парадак продажу тавараў, іх асартымент, культура абслугоўвання. Кірмашы ў гарадах. Рэчыўныя помнікі па гісторыі гандлю ў музейных зборах Беларусі.

Сфера побытавых паслуг у гарадах Беларусі. Пральні. Грамадскія лазні. Фотаатэлье. Рамонт абутку, адзення, прадметаў бытавога ўжытку.

Арганізацыя сістэмы харчавання ў гарадах. Паўсядзённая і святочная ежа. Этнакультурная спецыфіка харчавання. Арганізацыя грамадскага харчавання (буфеты, сталовыя, рэстараны, тракціры, шынкі, кавярні, абжорныя рады і інш.). Асартымент страў, парадак іх ужывання, формы баўлення вольнага часу ў кропках грамадскага харчавання, узровень культуры абслугоўвання.

Адлюстраванне розных аспектаў сферы гандлю і паслуг у музеях Беларусі.

Раздзел 4 Сямейны і грамадскі побыт гараджан Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.

Тэма 4.1 Сям'я і сямейны побыт гараджан

Сям'я. Формы сям'і ў гарадах. Абавязкі членаў гарадской сям'і. Главенства ў сям'і. Арганізацыя сямейнага побыту. Шлюб гараджан, шлюбны ўзрост. Уплыў этнаканфесійнай, саслоўнай прыналежнасці на бранне шлюбу. Сямейная абраднасць гараджан.

Месца і роля жанчын ў сямейных адносінах. Жаночы побыт. Культура дзяцінства ў гарадах Беларусі.

Тэма 4.2 Грамадскія традыцыі гараджан Беларусі. Святочная культура

Формы грамадскай камунікацыі ў гарадах. Цэнтры грамадскіх зносін. Грамадскі побыт асобных груп гарадскога насельніцтва.

Святы ў гарадской прасторы, іх класіфікацыя (дзяржаўныя, рэлігійныя, каляндарныя, асабістыя (юбілеі) і інш.). Формы святкавання. Атрыбуты святаў, афармленне гарадской прасторы ў святы, удзел розных груп гарадскога насельніцтва ў святкаваннях.

Раздзел 5 Духовная культура гараджан Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.

Тэма 5.1 Адукацыя і асветніцтва ў гарадах Беларусі

Дынаміка пісьменнасці гарадскіх жыхароў, іх далучанасць да адукацыі. Дзейнасць адукацыйных устаноў у гарадах Беларусі, культура адукацыйнага працэсу. Бібліятэкі і іх чытацкая аудыторыя. Кніжная культура. Перыядычны друк. Асветніцкая дзейнасць у гарадах. Публічныя лекцыі і інш. формы асветніцкай дзейнасці.

Тэма 5.2 Формы баўлення вольнага часу гараджанамі Беларусі

Хатнія формы засваення культуры. Наведванне сінематографа. Тэатр і музыка ў жыцці гараджан. Танцавальная культура гараджан. Балі, маскарады. Наведванне клубаў, вечарын, выстаў, канцэртаў, цырка. Гулянні ў зялёных зонах – парках, садах, скверах. Адпачынак на прыродзе. Маёўкі. Дачны адпачынак. Заняткі спортам. Пасіўны адпачынак. Культура здароўя.

Раздзел 6 Культурна-бытавыя асаблівасці развіцця асобных гарадоў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.

6.1 Губернскія гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка

Віцебск, Магілёў, Гродна, Вільна, Мінск як губернскія цэнтры: асаблівасці гісторыка-культурнага развіцця ў XIX – пачатку XX ст. і штодзённасць жыхароў. Гарадское асяроддзе, матэрыяльная, сацыяльная і духоўная культура гараджан: тыповыя і своеасаблівыя рысы.

6.2 Павятовыя гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка

Гомель, Орша, Бабруйск і іншыя павятовыя гарады беларускіх губерняў Расійскай імперыі: асаблівасці гісторыка-культурнага развіцця ў XIX – пачатку XX ст. і штодзённасць жыхароў. Гарадское асяроддзе, матэрыяльная, сацыяльная і духоўная культура гараджан: тыповыя і своеасаблівыя рысы. Правінцыяльнае аблічча культуры.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА

Нумар раздзела, тэмы	Назва раздзела, тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін					Колькасць гадзін КРС	Форма кантролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі	Семінарскія заняткі	Лабараторныя заняткі	Іншае		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Гарадская этнаграфія як навуковы накірунак							
1.1	Прадмет і задачы спецкурса. Паняцці «горад» і «гарадская культура» 1 Прадмет спецкурса. Мэта і задачы, змест спецкурса. 2 Паняцце горад, гарадская культура. 3 Значнасць этнаграфічных даследаванняў гарадскога насельніцтва	2		-				
1.2	Гістарыяграфія вывучэння гарадоў Беларусі 1 Характарыстыка ўкладу краязнаўцаў XIX – пачатку XX ст. у вывучэнне побыту 2 Зварот да этнаграфічнага вывучэння гарадскога насельніцтва ў СССР і БССР. 3 Даследаванні горада з боку этналогіі на сучасным этапе.	2		-				
1.3	Крыніцы для этнаграфічнага вывучэння гарадоў Беларусі 1. Статыстычныя матэрыялы, архіўныя, дакументы. 2. Выяўленчыя крыніцы. Фотадакументы.	2		-				Кантрольная работа

	3. Рэчыўныя крыніцы. Прадметы гарадскога побыту ў музейных зборах Беларусі.							
2	Гарадскі лад жыцця як гісторыка-культурны феномен							
2.1	Гарады Беларусі: ўзнікненне і этапы развіцця гарадскога ладу жыцця 1 Узнікненне гарадоў. Станаўленне гарадскога ладу жыцця. 2 Побыт гараджан Беларусі (да XIV ст.). 3 Побыт гараджан Беларусі (XIV – XVIII ст.).	2		2				
2.2	Гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. у еўрапейскім кантэксце 1. 1 Гарадская цывілізацыя Еўропы. Выдатныя гарады Еўропы і культурныя дасягненні гараджан. 2. 2 Гарады Беларусі на культурным ландшафце Расійскай імперыі: агульнае і своеасаблівае.	2						
3	Гарадское асяроддзе на Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.							
3.1	Гарадское асяроддзе на Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: агульная этнаграфічная характарыстыка 1 Колькасць гарадоў і склад іх жыхароў. 2 Фарміраванне гарадскога асяроддзя на Беларусі.	2		-				Тэсціраванне
3.2	Добраўпарадкаванне гарадскога асяроддзя Беларусі 1 Вонкавы выгляд гарадоў і раяніраванне гарадской прасторы. 2 Развіццё вулічнай сеткі. Дарожнае пакрыццё. Сістэма асвятлення, водаправод і каналізацыя. 3 Жыллё гараджан, яго віды, інтэр’еры і іх рэчыўнае насычэнне.	2		2				
3.3	Гарадскія тыпы. Адзенне гараджан Беларусі 1 Гарадскія тыпы. 2 Адзенне розных груп гараджан.	2		2				

	3 Адзенне гараджан і яго рэканструкцыі ў музеях Беларусі.							
3.4	Сфера транспарту, сувязі і паслуг у гарадах Беларусі 1 Віды транспартных сродкаў у гарадах. 2 Паслугі сувязі: пошта, тэлефон, тэлеграф. 3 Развіццё гандлю і сферы побытавых паслуг у гарадах Беларусі. 4 Арганізацыя грамадскага харчавання.	2		2				Калоквіўм
4	Сямейны і грамадскі побыт гараджан Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.							
4.1	Сям’я і сямейны побыт гараджан 1 Сям’я і сямейны побыт. 2 Жанчына гараджанка, яе побыт. 3 Культура дзяцінства ў гарадах.	2		-				
4.2	Грамадскія традыцыі гараджан Беларусі. Святочная культура 1 Формы грамадскай камунікацыі ў гарадах і цэнтры грамадскіх зносін. 2 Святочная культура гараджан.	2		2				
5	Духоўная культура гараджан Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.							
5.1	Адукацыя і асветніцтва ў гарадах Беларусі 1 Дзейнасць адукацыйных устаноў у гарадах Беларусі і культура адукацыйнага працэсу. 2 Кніжная культура гараджан. 3 Асветніцкая дзейнасць у гарадах Беларусі.	2		-				Кантрольная работа
5.2	Формы баўлення вольнага часу гараджанамі Беларусі 1 Хатнія формы засваення культуры. 2 Наведванне клубаў, розных культурных мерапрыемстваў. Сінематограф, тэатр і музыка ў жыцці гараджан. 3 Адпачынак у зялёных зонах горада і на прыродзе. Дачны адпачынак.	-		2				

	4 Заняткі спортам. Культура здароўя.							
6	Культурна-бытавыя асаблівасці развіцця асобных гарадоў Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.							
6.1	Губернскія гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка 1 Віцебск, Магілёў, Гродна, Вільна, Мінск: асаблівасці гісторыка-культурнага развіцця 2 Побыт гараджан у губернскіх цэнтрах.	-		4				
6.2	Павятовыя гарады Беларусі ў XIX – пачатку XX ст.: этнаграфічная характарыстыка 1 Гісторыка-культурнае расвіццё павятовых гарадоў беларускіх губерняў: Гомель і інш. 2 Побыт гараджан у павятовых цэнтрах. Правінцыйнае аблічча гарадской культуры.	2		2				
	Усяго гадзін	26		18				экзамен

ЛІТАРАТУРА

Асноўная:

1 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.]; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.

2 Яшчанка А.Р. Гомель у другой палове XIX – пачатку XX ст.: Гісторыка-этнаграфічны нарыс / А.Р. Яшчанка. – Гомель, 1997. – 80 с.

3 Яшчанка А.Р. Побывт гараджан Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 152-205.

4 Яшчанка А.Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 206-235.

5 Яшчанка А.Р. Адукацыя ў гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 292-319.

Дадатковая:

6 Без-Корнилович М.О. Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии. – Санкт-Петербург, 1855.

7 Беларусы : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)

8 Виноградов Л. Гомель. Его прошлое и настоящее. 1142 – 1900. – М., 1900.

9 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-8.

10 Гісторыя Беларусі. Энцыклапедыя. У 6-ці тт. - Мінск: БелЭн, 1993 - 2003.

11 Гомель. Энциклопедический справочник / Белорус. Сов. Энцикл.; редкол.: И.П. Шамякин [и др.]. - Минск: БелСЭ, 1990. – 527 с.

12 Живописная Россия. Т. 3. Литовское и Белорусское Полесье: репринт – Минск, 1993.

13 Мазыр. 850 год: У 3-х т. - Т. 1. Мазыр: гісторыя і сучаснасць / С.В. Целяпень, Т.А. Нікіціна, А.Р. Бобр і інш. – Гомель: Сож, 2005. – 352 с.

14 Никифоровский Н.Я. Странички из недавней старины города Витебска. Воспоминания старожила: репринт. – Витебск, 1995. – 149 с.

15 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Мазыра і Мазырскага раёна / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997.- 574 с. (серыя)

16 Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. – Минск: Полымя, 1995.

17 Шыбека, З.В., Шыбека С.Ф. Мінск: Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада. – Мінск: Полымя, 1994. – 341 с.

18 Яшчанка А.Р. Асветніцкая дзейнасць у Гомелі ў пачатку XX ст. // Беларускае Асветніцтва: вопыт тысячагоддзя: матэрыялы II Міжнар. кангр. Мінск, 17-19 мая 2000 г. У 3 кн. – Мінск: БДПУ імя М.Танка, 2000. – Кн. 1. - С. 216-219.

19 Яшчанка А.Р. М.В.Доўнар-Запольскі і традыцыі этнаграфічнага даследавання сям'і: на матэрыялах сем'яў хрысціян горада Магілёва пачатку XX ст. // Даследчык гісторыі трох народаў: М.В.Доўнар-Запольскі: Зб. навук. артыкулаў і дакументаў / Пад рэд. В.М.Лебедзевай. – Гомель – Рэчыца: ГДУ імя Ф.Скарыны, 2000. – С. 147 – 150.

20 Яшчанка А.Р. Побывт дзяцей у Гомелі ў пачатку XX ст. (па матэрыялах перыядычнага друку) // Беларускі горад у часе і прасторы: 500 гадоў Полацкай магдэбургіі: Зб. навук. прац. – Наваполацк: ПДУ, 2001. – С. 258 – 262.

21 Яшчанка А.Р. Чытацкая аудыторыя Гомеля напачатку XX ст. // История библиотечного дела и библиофильство: материалы межгосуд. науч.-практич. конф. - Гомель, 23 - 25 апреля 2002 г. – Гомель: Гом. обл. б-ка, 2002. – С. 61 – 62.

22 Яценко О.Г. Быт жителей Витебска в начале XX века // Книжное наследие А. П. Сапунова : материалы респ. науч.-практич. конф. к юбилеям издания А. П. Сапуновым книг «Витебская старина» (т. 1, 1883) и «Река Западная Двина» (1893), 23 декабря 2013 г. / Витебск. обл. библиотека имени В. И. Ленина, Витебск. гос. ун-т им. П. М. Машерова; редкол.: А. И. Сёмкин (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Нац. библиотека Беларуси, 2014. – С. 160 – 164.

23 Яценко О.Г. Весенние развлечения гомельчан в начале XX века // Питанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 7 / Інстытут мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі імя К. Крапівы НАН Беларусі; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск: Права і эканоміка, 2009. – С. 353-362.

24 Яценко О.Г. Восприятие новаций горожанами Беларуси в начале XX века // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: этнакультурнае і нацыянальна-дзяржаўнае развіццё: зб. навук. арт. / В.А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.] ; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. – С. 30-36.

25 Яценко О. Городской быт в белорусских губерниях Российской империи начала XX века: традиции и новации // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Вып. 106. – Сер.: Історичні науки. - № 9. – 2012. – С. 133 - 137.

26 Яценко О.Г. Интерьеры жилья горожан Беларуси конца XIX – начала XX вв. // Известия ГГУ имени Ф. Скорины. – Сер. Гуманит. науки. – 2015. - № 4 (91). – С. 89 – 94.

27 Яценко, О.Г. Мир вещей в культуре городского населения Могилевской губернии в начале XX века // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – Сер. Гуманитарные науки. – 2011. - № 5 (68). - С. 157 – 165.

28 Яценко О.Г. Moda в культуре горожан белорусских губерний Российской империи начала XX в. (по материалам периодической печати) // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. статей. В 2 ч. Ч.1. Вып. 13 / Под ред. В.Ф.Беркова. – Минск: РИВШ, 2013. – С. 408 – 414.

29 Яценко О.Г. Памятные даты и юбилеи как отражение общественной и культурной жизни населения Гомеля в начале XX в.) / Гістарычнаму факультэту – 20 гадоў: зб. навук. прац гістарычнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны / Пад рэд. В.А. Міхедзька. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – С. 174-182.

30 Яценко О. Повседневная жизнь гомельчанок в начале XX в. // Гендерные истории Восточной Европы / Под. ред. Е. Гаповой [и др.]. – Минск: ЕГУ, 2002. – С. 177-197.

31 Яценко О.Г. Повседневная жизнь еврейского населения Гомеля в начале XX в. // Евреи в Гомеле. История и культура (конец XIX – начало XX в.): сб. мат-лов науч.-теор. конф. Гомель, 21 сентября 2003. - Гомель, 2004. – С. 61-64.

32 Яценко О.Г. Повседневная жизнь европейцев в освещении периодической печати Гомеля в начале XX в. // Европа: актуальные проблемы этнокультуры: материалы международной научно-теоретической конференции. г. Минск, 28 апреля 2010 г. / Бел. гос. пед. университет им. М. Танка; редкол. В.В. Тугай (отв. ред.) [и др.] – Минск: БГПУ, 2010. – С. 107-108.

33 Яценко О.Г. Праздничная культура населения Гомеля в начале XX века // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Вип. 52. Серія: Історичні науки. – 2008. - № 5. – С. 242 – 246.

34 Яценко О.Г. Предметы быта горожан в музеях Беларуси как источник по этнографии города конца XIX – начала XX века // Актуальные проблемы источниковедения: III Межд. науч.-практич. конф., Витебск, 8-9 окт. 2015 г. / Вит. гос. ун-т; А.Н. Дулов, М.Ф. Румянцева [и др.]. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2015. – С. 57-60.

35 Яценко О.Г. Природный фактор в культуре горожан Гомельщины в начале XX века // Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтва: мат-лы Міжнар. навук. канф.; Мінск, 20-21 ліст. 2014 г. / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі; уклад. В.Ю. Пацюпа, рэдкал.: А.І. Лакотка (гал. рэд.) [і інш.]. - Мінск: Права і эканоміка, 2014. – С. 319 – 321.

36 Яценко О.Г. Техническое обеспечение зрелищной культуры горожан Беларуси в начале XX века // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: праблемы этнакультурнага і нацыянальна-дзяржаўнага развіцця: зб. навук. артыкулаў / УА «Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны»; рэдкал.: В.А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2013. - С. 56 – 62.

37 Яценко О.Г. Ученические экскурсии гомельчан накануне Первой мировой войны // Известия Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины. - 2010. - № 6 (63). – С. 205 – 212.

38 Яценко О.Г. Формы проведения свободного времени населения Гомельщины в природной среде в конце XX – начале XXI века // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / Інстытут мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі імя К. Крапівы НАН Беларусі; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск: Права і эканоміка, 2010. – Вып. 8. - С. 487 – 492.

39 Яценко О.Г. Центры общественного досуга в городах Могилевской губернии в начале XX в. // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. статей. В 2 ч. Ч.1. Вып. 11 / Под ред. В.Ф.Беркова. – Мн.: РИВШ, 2011. – С. 306 – 311.

6 ИНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

6.1 Літаратура

Асноўная

- 1 Грамадскі быт і культура гарадскога насельніцтва Беларусі / В.К. Бандарчык [і інш.] ; пад рэд. В.К. Бандарчыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 248 с.
- 2 Яшчанка А.Р. Гомель у другой палове XIX – пачатку XX ст.: Гісторыка-этнаграфічны нарыс / А.Р. Яшчанка. – Гомель, 1997. – 80 с.
- 3 Яшчанка А.Р. Побывт гараджан Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 152-205.
- 4 Яшчанка А.Р. Добраўпарадкаванне і сфера паслуг ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 206-235.
- 5 Яшчанка А.Р. Адукацыя ў гарадах Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. // Нарысы гісторыі культуры Беларусі. Т. 2. Культура гарадоў X – пачатку XX ст. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; А.І. Лакотка, В.Г. Дранкевіч В.Г., В.М. Бялявіна [і інш.]; А.І. Лакотка (гал. рэд.). - Мінск: Бел. навука, 2014. - С. 292-319.

Дадатковая

- 6 Без-Корнилович М.О. Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии. – Санкт-Петербург, 1855.
- 7 Беларусы : У 12 т. / В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. - Мінск: Беларуская навука, 1995-2009. (серыя)
- 8 Виноградов Л. Гомель. Его прошлое и настоящее. 1142 – 1900. – М., 1900.
- 9 Гарады і вёскі Беларусі: Энцыклапедыя / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2004-2014. - Тт. 1-8.
- 10 Гісторыя Беларусі. Энцыклапедыя. У 6-ці тт. - Мінск: БелЭн, 1993 - 2003.
- 11 Гомель. Энциклопедический справочник / Белорус. Сов. Энцикл.; редкол.: И.П. Шамякин [и др.]. - Минск: БелСЭ, 1990. – 527 с.

- 12 Живописная Россия. Т. 3. Литовское и Белорусское Полесье: репринт – Минск, 1993.
- 13 Мазыр. 850 год: У 3-х т. - Т. 1. Мазыр: гісторыя і сучаснасць / С.В. Целяпень, Т.А. Нікіціна, А.Р. Бобр і інш. – Гомель: Сож, 2005. – 352 с.
- 14 Никифоровский Н.Я. Странички из недавней старины города Витебска. Воспоминания старожила: репринт. – Витебск, 1995. – 149 с.
- 15 Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Мазыра і Мазырскага раёна / Уклад. М.А. Капач, В.Р. Феранц. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997.- 574 с. (серыя)
- 16 Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. – Минск: Полымя, 1995.
- 17 Шыбека, З.В., Шыбека С.Ф. Мінск: Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада. – Мінск: Полымя, 1994. – 341 с.
- 18 Яшчанка А.Р. Асветніцкая дзейнасць у Гомелі ў пачатку XX ст. // Беларускае Асветніцтва: вопыт тысячагоддзя: матэрыялы II Міжнар. кангр. Мінск, 17-19 мая 2000 г. У 3 кн. – Минск: БДПУ імя М.Танка, 2000. – Кн. 1. – С. 216-219.
- 19 Яшчанка А.Р. М.В.Доўнар-Запольскі і традыцыі этнаграфічнага даследавання сям’і: на матэрыялах сем’яў хрысціян горада Магілёва пачатку XX ст. // Даследчык гісторыі трох народаў: М.В.Доўнар-Запольскі: Зб. навук. артыкулаў і дакументаў / Пад рэд. В.М.Лебедзевай. – Гомель – Рэчыца: ГДУ імя Ф.Скарыны, 2000. – С. 147 – 150.
- 20 Яшчанка А.Р. Побит дзяцей у Гомелі ў пачатку XX ст. (па матэрыялах перыядычнага друку) // Беларускі горад у часе і прасторы: 500 гадоў Полацкай магдэбургіі: Зб. навук. прац. – Наваполацк: ПДУ, 2001. – С. 258 – 262.
- 21 Яшчанка А.Р. Чытацкая аудыторыя Гомеля напачатку XX ст. // История библиотечного дела и библиофильство: материалы межгосуд. науч.-практич. конф. - Гомель, 23 - 25 апреля 2002 г. – Гомель: Гом. обл. б-ка, 2002. – С. 61 – 62.
- 22 Яценко О.Г. Быт жителей Витебска в начале XX века // Книжное наследие А. П. Сапунова : материалы респ. науч.-практич. конф. к юбилеям издания А. П. Сапуновым книг «Витебская старина» (т. 1, 1883) и «Река Западная Двина» (1893), 23 декабря 2013 г. / Витебск. обл. библиотека имени В. И. Ленина, Витебск. гос. ун-т им. П. М. Машерова; редкол.: А. И. Сёмкин (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Нац. библиотекаа Беларуси, 2014. – С. 160 – 164.
- 23 Яценко О.Г. Весенние развлечения гомельчан в начале XX века // Питанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 7 / Інстытут мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі імя К. Крапівы НАН Беларусі; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск: Права і эканоміка, 2009. – С. 353-362.

- 24 Яценко О.Г. Восприятие новаций горожанами Беларуси в начале XX века // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: этнакультурнае і нацыянальна-дзяржаўнае развіццё: зб. навук. арт. / В.А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.] ; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. – С. 30-36.
- 25 Яценко О. Городской быт в белорусских губерниях Российской империи начала XX века: традиции и новации // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Вып. 106. – Сер.: Історичні науки. - № 9. – 2012. – С. 133 - 137.
- 26 Яценко О.Г. Интерьеры жилья горожан Беларуси конца XIX – начала XX вв. // Известия ГГУ имени Ф. Скорины. – Сер. Гуманит. науки. – 2015. - № 4 (91). – С. 89 – 94.
- 27 Яценко, О.Г. Мир вещей в культуре городского населения Могилевской губернии в начале XX века // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – Сер. Гуманитарные науки. – 2011. - № 5 (68). - С. 157 – 165.
- 28 Яценко О.Г. Мода в культуре горожан белорусских губерний Российской империи начала XX в. (по материалам периодической печати) // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. статей. В 2 ч. Ч.1. Вып. 13 / Под ред. В.Ф.Беркова. – Минск: РИВШ, 2013. – С. 408 – 414.
- 29 Яценко О.Г. Памятные даты и юбилеи как отражение общественной и культурной жизни населения Гомеля в начале XX в.) / Гістарычнаму факультэту – 20 гадоў: зб. навук. прац гістарычнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны / Пад рэд. В.А. Міхедзька. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – С. 174-182.
- 30 Яценко О. Повседневная жизнь гомельчанок в начале XX в. // Гендерные истории Восточной Европы / Под. ред. Е. Гаповой [и др.]. – Минск: ЕГУ, 2002. – С. 177-197.
- 31 Яценко О.Г. Повседневная жизнь еврейского населения Гомеля в начале XX в. // Евреи в Гомеле. История и культура (конец XIX – начало XX в.): сб. мат-лов науч.-теор. конф. Гомель, 21 сентября 2003. - Гомель, 2004. – С. 61-64.
- 32 Яценко О.Г. Повседневная жизнь европейцев в освещении периодической печати Гомеля в начале XX в. // Европа: актуальные проблемы этнокультуры: материалы международной научно-теоретической конференции. г. Минск, 28 апреля 2010 г. / Бел. гос. пед. университет им. М. Танка; редкол. В.В. Тугай (отв. ред.) [и др.] – Минск: БГПУ, 2010. – С. 107-108.

- 33 Яценко О.Г. Праздничная культура населения Гомеля в начале XX века // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Вип. 52. Серія: Історичні науки. – 2008. - № 5. – С. 242 – 246.
- 34 Яценко О.Г. Предметы быта горожан в музеях Беларуси как источник по этнографии города конца XIX – начала XX века // Актуальные проблемы источниковедения: III Межд. науч.-практич. конф., Витебск, 8-9 окт. 2015 г. / Вит. гос. ун-т; А.Н. Дулов, М.Ф. Румянцева [и др.]. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2015. – С. 57-60.
- 35 Яценко О.Г. Природный фактор в культуре горожан Гомельщины в начале XX века // Традиції і сучасні стан культури і мистецтва: мат-лы Міжнар. навук. канф.; Мінск, 20-21 ліст. 2014 г. / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі; уклад. В.Ю. Пацюпа, рэдкал.: А.І. Лакотка (гал. рэд.) [і інш.]. - Мінск: Права і эканоміка, 2014. – С. 319 – 321.
- 36 Яценко О.Г. Техническое обеспечение зрелищной культуры горожан Беларуси в начале XX века // Беларусь у XIX – XXI стагоддзях: праблемы этнакультурнага і нацыянальна-дзяржаўнага развіцця: зб. навук. артыкулаў / УА «Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф.Скарыны»; рэдкал.: В.А. Міхедзька (адк. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2013. - С. 56 – 62.
- 37 Яценко О.Г. Ученические экскурсии гомельчан накануне Первой мировой войны // Известия Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины. - 2010. - № 6 (63). – С. 205 – 212.
- 38 Яценко О.Г. Формы проведения свободного времени населения Гомельщины в природной среде в конце XX – начале XXI века // Питанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / Інстытут мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі імя К. Крапівы НАН Беларусі; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск: Права і эканоміка, 2010. – Вып. 8. - С. 487 – 492.
- 39 Яценко О.Г. Центры общественного досуга в городах Могилевской губернии в начале XX в. // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. статей. В 2 ч. Ч.1. Вып. 11 / Под ред. В.Ф.Беркова. – Мн.: РИВШ, 2011. – С. 306 – 311.